

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Holland=
Falsters
Historiske
Samfunds
HARBOG

for

MDCCCXIX

Redaktionsudvalg:

Rektor *L. Willesen*, Nykøbing F.

Lærer *A. H. Bendsen*, Bandholm.

Lærer *Svend Jørgensen*, Toreby, Søllested.

Henvendelser vedrørende Aarbogen bedes rettet til sidstnævnte.

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Aarbog XXXVII

1949

VI Række - Bind I

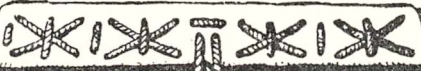

Holland=
Falsters
Historiske
Samfunds
HARBOG

for

Q A Q X C I X

Nykøbing F.
Stifts-Trykkeriet
1949

Indhold

Pastor <i>J. Klessens</i> :	Side
Mine polakminder fra Lolland-Falster.....	1
cand. mag. <i>Henning Henningsen</i> :	
Sagn og folketro fra Femø, Fejø og Vejrø.....	16
Museumsinspektør, mag. art. <i>Sigvard Skov</i> :	
En sølvske af Saksøbingmesteren Gotfred Høfner.....	31
Dr. phil. <i>Georg Nørregaard</i> :	
Næringslivet i Nykøbing i 1840'erne.....	36
Gaardejer <i>Chr. Olsen</i> :	
Gravhøje i Gunslev sogn.....	45
Postmester <i>Otto Larsen</i> :	
Bondelivsskildringer fra Nordøstlolland	52
Havearkitekt <i>Johannes Tholle</i> :	
Lungholm Have. Nogle Oplysninger og Betragtninger i Anledning af 100 Aaret for dens Anlæggelse.....	73
Overlærer <i>Rasmus Nielsen</i> :	
Lolland-Falster under Vaaben.....	102
Professor, Dr. polit. <i>A. Howard Grøn</i> :	
C. D. F. Reventlow som naturvidenskabsmand og skovbruger...	109
Grosserer <i>Alfred Larsen</i> :	
Nakskov 1618—1626. En Studie over »Perlestikkerbogen«.....	120
<i>Smaastykker</i> :	
Galgekroen, ved <i>Rasmus Nielsen</i>	137
»Troldestenen«, ved <i>Jens Wolsing</i>	138
Et Hundredaarsminde, ved <i>G. Christiansen</i>	139
Stormfloden 1872, ved <i>Birger Isaksen</i>	143
En gammel »Forpligt«, ved <i>Alfred Larsen</i>	143
Falsters egnshistoriske Arkiv, ved <i>F. Nabe-Nielsen</i>	144
<i>Fra Bogverdenen</i> , ved <i>Svend Jørgensen</i>	147
V. Milthers: Det danske Istidslandskabs Terrænformer og deres	

Opstaaen. — Danmarks Kirker, udgivet af Nationalmuseet. — Side
Arthur Petersen: C. D. F. Reventlow til Christianssæde. — Louis
Bobè: Livsdagen lang. — Axel Steensberg: Malede Bondemøbler.
Udgivet af Nationalmuseet. — De danske Statsbaner 1847—1947.
— H. Fr. Olsen: Mindepladsen i Aastrup. — Scandia. Årgång
1948—49. Häfte 1. — Personalhistorisk Tidsskrift, 69. Aargang
12. Rk 3. Bd.

<i>Aarsberetning</i>	156
<i>Uddrag af Regnskabet</i>	158
<i>Nye Medlemmer</i>	158

Polske piger i roemarken.

Mine polakminder fra Lolland-Falster.

Af J. Klessens.

At de tusinde skiftende polakker, først kommende til landet år efter år, senere fastbosiddende her på Lolland-Falster, ville sætte et særligt præg på egnen på mange områder, var givet for dem, som kender noget til det slaviske folk.

Men det var ikke så selvfølgelig, at landsdelens egne beboere ville se med samme øjne på disse fremmede som på deres landsmænd. Når så dertil kom sprog- og religionsforskel, var det ikke så underligt, at den største vanskelighed med den store polske arbejdskrafts import lå i den omstændighed, at disse for størstedelen ganske unge piger skulle behandles paa en sådan måde, at de ikke blev anset for en slags »slavinder på roemarkerne«.

Og vanskelighederne viste sig omgående. Nu i 1948 kan man dårligt tænke sig, hvad der i virkeligheden alt for ofte skete på markerne og i gårdene, hvor de polske piger arbejdede.

Arbejdsgiverforeningens bestyrelse var godt nok klar over

vanskeligheden med at få danskere, polakker og tyskere til at samarbejde på en gentlemanlike måde.

Det gjaldt om at finde en mellemmand mellem disse tre vidt forskellige nationer, af hvilke tyskerne ¹⁾ havde alt for meget at sige ikke alene over polakkerne, men — med deres frække optræden — også over de små gårdejere, som kun havde een eller to piger som fremmed arbejdskraft. De tyske »aufsehere« betragtede sig nemlig som indehavere af den såkaldte »polske import«s patent.

Men hvem skulle — eller rettere: hvem ville — nu være den mellemmand, som både skulle slås med de tyske aufsehere, have den nødvendige indflydelse på arbejdsgiverne og være polakkernes tillidsmand?

Husk, der var dengang ikke nogen polaklov eller lov nr. 47 af 1. april 1912. Der var ikke noget arbejdsmandsforbund, og polakkerne var således udvalgt af de tyske aufsehere, at de fleste var analfabeter, fordi de så var lettere at tage ved næsen.

Man søgte og søgte, men der var ikke en eneste, der ville påtage sig et så vanskeligt hverv. Men så kom helt uventet Østrig til hjælp, og derved løstes på en praktisk måde de fleste vanskeligheder. Hvad var der da sket? I København var der en danskfødt katolsk præst *Edward Ortved*, som var det polske sprog så mægtig, at han senere blev dansk-polsk edssvoren translator. Han havde fra begyndelsen af fulgt det polske spørgsmål på nærmere hold og omtalt pigernes behandling mange steder i Polen. Han blev af ærkebiskop *Florian Stablewski* af Posen indbudt til et studieophold — et ophold, der fra Ortveds side, som han skriver i sine annaler, var tænkt som indledning til virkeliggørelsen af en »stationsoprettelse på Lolland«.

Via Posen fik nu de polske biskopper i Galicien besked om, at polakkerne var uden sjælesorg og kirke i Danmark.

På den anden side var der også ved at danne sig kontakt. De danske Sukkerfabrikkers landbrugskonsulent, bestyrer *Erhard Frederiksen*, havde et åbent blik for den store betydning, som religionen havde for polakkerne, og søgte derfor at sætte et samarbejde med Ortved igang, og det lykkedes så fuldkomment, at der fra 1893 og indtil 1934 altid har været samarbejde mellem sukkerfabrikkerne og de udnævnte tillidsmænd.

Officielt kom dette samarbejde dog først frem i året 1907, da en kreds af større landmænd sendte et udvalg til Wien for at forhandle med myndighederne om polakernes udvandring til Danmark. Dette udvalg fik her at vide, at den bedste tillidsmand mellem de nævnte nationer var — en polsktalende præst.

Udvalget rejste tilbage til Danmark med bevidstheden om, at det, der nu skulde ske, skete efter østrigsk-polsk ønske.

Den 27. april 1907 meddelte A/S De danske Sukkerfabrikker biskop *Joh. von Euch*, København, at man anerkender, »at Kirken paatager sig at være kontrollerende i Forholdet mellem Arbejderne og Arbejdsgiverne samt Autoriteterne«.

Tillidsmanden var således ikke alene fundet, men med glæde accepteret; for sukkerfabrikkerne vidste meget godt, hvilket utaknemmeligt stykke arbejde, det naturligvis ville blive, og at der her var tale om en meget vanskelig situation. Alligevel begyndte fra den tid af en helt anden udvikling, som man ikke hidtil havde troet mulig.

Nu havde arbejdsgivere og arbejdere altså fået en mellemmand, der både kunne være tolk og dommer.

Alt dette gik meget godt, men med de tyske aufsehere gik det til gengæld yderst dårligt, da de absolut ikke havde brug for et kontrolsystem — de skulle nok klare sig alene. Syndfloden kom alligevel over dem, nemlig med polakloven og landarbejderforbundet, to forskellige strømme, som rev tyskerne med sig. Fem år senere blev — som fhv. driftsbestyrer af Maribo sukkerfabrik *V. Kolbye* skriver i sin afhandling »Fremmed Arbejds-kraft«²⁾ — »efter Indstilling af forskellige Landbrugsorganisationer Lov Nr. 229 (Polakloven) vedtaget og næsten uændret vedtaget som Lov Nr. 47 af 1. April 1912«.

Denne blev en fuldstændig knock-out for de tyske aufsehere. Med rette siges side 138 i et festskrift udarbejdet af *P. Drachmann* og *L. Estrup*: »For Pigerne var Ordningen med Aufseherne ikke god. De blev ofte groft behandlet og bedraget for deres Løn. De kunde ikke selv kontrollere Akkorderne, ja vidste ofte ikke engang, hvad de skulde have i Fortjeneste«.

Nu var aufsehernes tid forbi, og man havde i stedet for fået en slags statskontrol, der kunne blive et grundlag for enighed blandt alle landarbejdere.

Forinden havde der dog stået en hård kamp på Lolland-Falster mellem aufseherne, arbejdsgiverne, de polske autoriteter og de danske arbejdere angående fremskaffelse af den fremmede arbejdskraft. Mange af de polske piger beherskede efterhånden så nogenlunde det danske sprog, og arbejdsgiverne begyndte nu selv at udvælge en »forpige« eller »fæstepige«, som så skulle

Polske piger i søndagsdragt foran lollandsk bondegård.

skaffe folk fra sin egen fødeby i Polen og år efter år vende tilbage med disse til den samme arbejdsplads.

Da det naturligvis betød et stort tab for tyskerne, blev jeg opfordret til at belyse sagen og gjorde det i 9 store artikler i *Stiftstidende*³). Som svar på disse blev jeg fra alle mulige og umulige sider bombarderet med henvendelser, men til sidst sluttede sagen med en erklæring⁴) fra politichef *Mensen*, København, hvori det bl. a. hedder, »at efter min Overbevisning lider mange af de polske Arbejdere og Arbejdersker Uret«.

* * *

Så kom den første verdenskrig og slog alt i stykker, og det lige før sukkerroekampagnen.

Hvad nu med pigerne og karlene og kontrakterne? Alt var i

oprør blandt polakkerne. Den ene ville hjem så hurtigt som muligt, medens den anden ville forblive her i landet. Dertil kom så den tanke: bliver vi sendt ud af landet, ned i det krigsramte Østrig?

Landsudvalget arbejdede dag og nat. Først og fremmest måtte der nye kontrakter til, hvis sæsonarbejderne skulle have tilladelse til at blive, eller hvis det viste sig umuligt at få dem ud af landet.

Endelig efter forhandlinger med dusinvis af organisationer, med myndigheder til højre og venstre og pr. telegram med udlandet o. s. v. afholdt landsudvalget den 26. september 1914 et møde »for at overveje den Eventualitet, at den raadende Krigstilstand maatte forhindre de udenlandske Sæsonarbejders Hjemrejse ved Udløbet af indeværende Sæson«. En ny kontrakt⁵⁾ for dem, som ikke ville eller ikke kunne komme hjem, kom endelig til verden, og for at berolige polakkerne gav den katolske biskop Mgr. von Euch kontrakten følgende anbefaling dateret 2. oktober 1914: »Under Hensyn til de for Tiden herskende ulykkelige Krigsforhold kan jeg ikke andet end anbefale de herværende polske Sæsonarbejdere at acceptere det ovenstaaende Tilbud fra Landsudvalgets Side«.

Herved fik kontrakten blåt stempel til beroligelse for de ofte meget bekymrede polakker og arbejdsgivere. Men en måned senere, da arbejdet i roemarkerne i regn og blæst endnu ikke var til ende, gav polakkernes længsel efter slægt og fædreland sig så spontant og heftigt udtryk, at de absolut ville prøve på at komme hjem. I begyndelsen af november pakkede mange deres fattige ting sammen og forlod Danmark via Gedser, men til deres store skuffelse nåede de fleste ikke hjemmet, men endte i nogle baraklejre i Mähren i Østrig. Snart modtog jeg en lang række klager såvel fra polakkerne som fra de præster, der havde ledsaget dem, og fra Gedser berettede nogle venner om piger, der var flygtet fra barakkerne og nået tilbage til Gedser.

Himlen må vide, hvordan det lykkedes dem at komme tilbage og over grænsen, men det var altså sket.

Efter en grundig undersøgelse af sagen kunne man den 18. november 1914 læse følgende indlæg af *Ad. Tesdorpf* i Stiftstidende:

»Da det viser sig, at mange østrigsk-galisiske Arbejdere trods de vanskelige Forhold absolut vil forsøge at rejse hjem, finder jeg det rigtigst at fremkomme med følgende Oplysninger. I Mandags telegraferedes fra Pastor Klessens i Maribo til det K. K. Østrig-Ungarnske Gesandtskab i København: »Polakker fra

Polakkerne rejser hjem (Gedser).

Lolland spørger, om de kan rejse til Krakau? Ja eller Nej?« Herpaa svarede: »Maa vente to Uger«. Derefter anmodede jeg Pastor Klessens om at telefonere til det biskoppelige Kancelli i Krakau med Spørgsmaal: »Er Persontrafik aaben mellem Krakau og Tarnow? Ja eller Nej?« Censuren i Wien nægtede imidlertid at befordre Telegrammet. Herefter og efter Oplysningerne om Krigsskuepladsen maa det anses for at være umuligt for Tiden at rejse til Galizien, hvilket yderligere bekræftes ved den Omstændighed, at flere Piger, som for 8 eller 10 Dage siden rejste herfra, er vendt tilbage til Gjedser, hvorfra de imidlertid af Statspolitiet straks sendtes tilbage, da de nu ikke havde Papirer, som hjemlede Ret til Ophold her i Landet, eller var sikret Arbejde«.

Pudsigt nok modtog jeg på selv samme dag følgende skrivelse

fra det k. k. østrig-ungarnske gesandtskab dateret den 18. november 1914:

»Som Deres Højærværdighed vil vide, er nu ogsaa Vestgalizien besat af Fjenden. Saalænge han ikke er fordreven, er Hjemrejsen hverken tilraadelig eller gørlig. Jeg beder samtidig Deres Højærværdighed i Gesandtskabets Navn paa den ene Side om at paavirke Arbejderne, saa de slaar sig til Taals, til Forholdene i Galizien har bedret sig, paa den anden Side om at gøre Deres Indflydelse gældende hos Arbejdsgiverne til Gunst for Arbejderne, saaledes at der bliver sørget passende for dem i deres Nødtilstand, at de ikke skal lide hverken Sult eller Kulde«.

Dagen efter bekendtgjorde jeg efter Ad. Tesdorpf's ønske denne skrivelse i Stiftstidende. Og så havde møllen først rigtig fået blæst i vingerne. Det strømmede ind med telefonsamtaler og telegrammer både fra indland og udland, med protester fra arbejdsgivere, som ikke ville beholde polakkerne vinteren over o. s. v. Det var, som om Maribo var blevet en generalstabscentral, og det varede til helt ind i december. Landsudvalget og andre havde de allerstørste vanskeligheder med at sørge for, at de polske arbejdere ikke led sult og kulde. Og der var noget at tage fat i. På de små gårde, hvor der bestod et husligt forhold mellem familien og de polske piger, var der ikke noget i vejen for, at »Hanus« eller »Marie« kunne blive — tværtimod — men på de store gårde var forholdet helt anderledes, for nu var aufseherne og polakkerne ikke mere venner, og hvilken polak kunne nu holde mund overfor en tysker? Dertil kom madspørgsmålet og frem for alt boligforholdene. Og det i vintermånederne! Kaserneerne var jo alene indrettet til brug i nogle sommer- og efterårsmåneder, så kakkelovne fandtes ikke.

Følgen blev en overvældende korrespondance mellem de forskellige parter og en vidtløftig brevveksling med fabrikstilsyn og brandvæsen. Ad. Tesdorpf var i stadig telefonsamtale, og forpagter *Sonne* regnede og regnede på sin enestående måde, og så endelig var overenskomsterne over hele linien i orden. Omkring midten af december 1914 sænkede vinterhvilen sig ned over gårdene og de små kaserneer ude på markerne.

* * *

Fra januar 1915 indtrådte en ny tilstand i det polske arbejder-

spørgsmål, thi fra da af var ca. 4000 polakker bosiddende på Lolland-Falster.

Mange af dem var unge Mennesker, og snart kom adskillige af disse unge til Maribo katolske kirke for at indgå en livsvarig pagt. Vore ministerialbøger viser det med tilstrækkelig tydelighed. I 1913 var der 18 ægtevielser, i 1916 var der 36 —

Polakbryllup.

altså lige det dobbelte. Også efter at der var opført katolske kirker i Nakskov og Nykøbing, stiger tallene. I 1915 foretoges 118 dåbshandlinger i Maribo; i 1916 var tallene 140 i Maribo, 36 i Nakskov og 29 i Nykøbing.

Samtidig begynder den stærke sammenblanding med den danske befolkning. For de flestes vedkommende er hjemmet i Polen lagt øde, og Danmark bliver nu deres andet fædreland. De er nu stadig blandt danske arbejdere, og de begynder at tale det danske sprog, selv om det ofte er vanskeligt for dem at lære det. Derimod er kærlighedens sprog ikke så vanskeligt, at det hindrer, at der indgås et stort antal dansk-polske ægteskaber,

Endnu kommer der dog nogle »nye« polakker til landet, såle-

des i 1915 ca. 2000, i 1916 ca. 1500, i 1917 kun ca. 400 og i 1918—19 slet ingen.

1923 regner V. Kolbye⁶⁾ med, at der i hele landet findes ca. 8000 polakker; men det må bemærkes, at i dette tal er ikke medregnet børn, og antallet af disse var allerede på det tidspunkt meget stort.

Efterhånden som »importen« af udenlandske arbejdere ganske langsomt standsedes, og efter at der i overenskomsten med landarbejderforbundet var blevet indføjet, at »Polakkerne aflønnes nøjagtigt som danske Arbejdere«, opstod der en fælles arbejdsinteresse, fælles socialøkonomisk følelse, intimere sammenhold og færre stridigheder. De fleste gik ind i de danske organisationer og følte sig nu som fastboende her, medens de senere ankomne kun havde tilladelse til at opholde sig her som sæsonarbejdere.

At de fastboende polakkers børn i endnu højere grad end forældrene betragtede sig som hjemmehørende i Danmark er forståeligt. De var jo alle født her og havde aldrig set deres forældres fædreland.

Derimod føler de ældre — de, der er kommet hertil omkring 1914 — sig nøjere knyttet til Polen og deres polske slægt, selv om det er mere »indendørs«. Hjemme i deres stuer hænger derfor Dannebrog side om side med det polske røde flag med ørnen, eller man ser kong Christian flankeret af gamle kejser Frantz Josef; men på bordet bliver der alligevel dækket op til en rigtig dansk frokost eller middag med snaps i stedet for vodka. Og bliver man f. eks. indbudt til et sølvbryllup, står i køkkenet den danske landsbykokekone over gryderne med ægte lollandske anretninger.

I denne forbindelse tænker jeg også på en søndag eftermiddag, da jeg sammen med en dansk kollega gæstede en lille, polsk landsby, hvorfra der altid havde været mange piger på sæsonarbejde i Maribos omegn. Uden mindste vanskelighed kunne vi udpege de huse, hvor *de* boede, som havde været i Danmark. Disse huse havde nemlig kridhvide gardiner for vinduerne, blomster og en lille have foran huset afsat med buksbom. I stuerne var der mange gange et lille Dannebrog, men bestemt altid et fotografi fra gården eller af en gruppe af gårdens folk med »manden« eller »madmor« eller forvalteren i midten.

Og søger man herhjemme efter huset, hvor »polakken« bor, behøver man blot at se gennem vinduerne, så finder man nok noget »polsk«, og har man fundet manden, så kalder han straks på sin »Hans« eller »Else«, for at de skal se efter, hvor »mor« er.

* * *

Allerede fra 1911 var jeg begyndt at samle alt, hvad der havde med polakkerne at gøre, og da jeg efter nogle års forløb havde en pæn lille samling, henvendte jeg mig til min mangeårige nabo amtsforvalter *Holck*, og efter mange samtaler på museet og over vor fælles havehæk opnåede jeg at få et opbevaringssted for mine ting på museets loft, hvor der før var bibliotek.

Amtsforvalteren lovede mig imidlertid et bedre sted til mit lille museum, som vi nu døbte »Polakminder«. I 1922 var der 162 genstande, og da den gamle lade på Skovnæs blev overladt fri-landsmuseet, indrettedes her det såkaldte polske museum, og der samledes nu alle de mange ting, der hos den lollandske gårdejer vil vække minder om alt det, han har set så mange gange i de kendte polakkaserne, eller om ting, han endnu har hjemme, og som er gaver fra hans polakker.

Besøgene i det lille museum i Maribo viser også, at disse mange gange helt kunstfærdige genstande interesserer, og de smukke nationale dragter har et meget stort publikum⁷⁾.

Det er forøvrigt synd, at man ikke også har bevaret en rigtig gammel kaserne, f. eks. som den, der fandtes i Stokkemark. Mange har ytret ønske om at få en sådan kaserne flyttet til fri-landsmuseet, men desværre har der ikke kunnet skaffes midler hertil. Alligevel vil ordet »kaserne« stadig blive brugt på Lolland; det skal alle disse polskafstammende familier nok sørge for.

Nu er kaserne borte eller forvandlede til hønsehuse (der ligger f. eks. et sådant ved Skibevejen fra Maribo til Bandholm), og de tidligere beboere har nu selv gårde på 10—15 ja, op til 40 tdr. land, og som de flinke landarbejdere, de engang var, er de nu gode gårdejere. Antallet er ikke så lille, og af de øvrige er de allerfleste husejere.

Men med forandring i social henseende er ofte fulgt forandring af navne, vel hovedsagelig fordi de vanskelige polske navne ikke kan udtales eller huskes af folk. Så er der sket navneforandring

fra Przybylak til Munksbo, fra Kobelcki til Engsfelt, Zmyslone blev til Svendsberg o. s. v., ja der kommer endogså nye Hansen'er og Rasmussen'er til. Dertil kommer, at de allerfleste (80—84 %) nu har opnået dansk statsborgerret.

Fra allerbedste og sikreste kilde er det oplyst, at der 15. juli 1935 i Nakskov politikreds fandtes 143 polske familier og 56

Polske piger foran »kasernen« (Kjørstrup)

ugifte polske undersåtter. I Nykøbing F. politikreds var i 1937 det tilsvarende tal 147. Alene i Maribo sogn var der den 14. juli 1935 ialt 169 voksne polakker bosat. Nu i 1948 regner man med, at 80 % af disse har dansk statsborgerret.

* * *

Allerede i 1915 kunne man mærke, at det var polakkernes hensigt at blive her i Danmark. De fik anskaffet dem en bankbog, og regelmæssigt som et urværk indsatte de på denne, hvad de havde tilovers.

Men nu meldte der sig en ny forskrækkelse: skattevæsenet. På Odense amts sognerådsforenings generalforsamling rejste et medlem spørgsmålet, om de polske arbejdere her i landet blev

sat i skat, og om man i så fald fik skatten ind. Formanden, folketingsmand *Klaus Berntsen*, lovede at undersøge sagen nærmere, og i den anledning satte han sig i forbindelse med stiftamtmanden på Lolland-Falster, hvor jo de fleste polakker fandtes. Her havde man da også allerede i november 1914 beskæftiget sig med sagen. Stiftstidende refererer således fra et amtsrådsmøde: »Paa Fore-

*Polakker foran Maribo katolske kirke.
Den katolske biskop og den polske gesandt på besøg.*

spørgsel fra Holeby-Bursø Sogneraad har Lolland-Falsters Stiftamt svaret, at Polakkerne ikke er skattepligtige, naar de er antaget med autoriseret Kontrakt, og ikke opholder sig her i Landet udover Sæsontiden«.

De polakker, der blev her i landet, affandt sig imidlertid med skattevæsenet samtidig med, at de begyndte — især for børnenes skyld — at sikre deres fremtid. De vidste jo, hvad det ville sige hvert eneste forår at skulle begynde hos en ny arbejdsgiver og at blive indlogeret i dårlige boliger. Derfor blev idealet også et eget hus med en stor have eller en lille gård. Nogle arbejdede så som »løsarbejdere«, andre som fodermestre, gartnere eller kuske: men alle sparede de for at nå målet, og de fleste har

nået det og har økonomisk set deres på det tørre, klarer deres termin og har pæne hjem.

Sparsommelige har de været, men desværre tabte mange masser af penge i de første år efter den første verdenskrig, fordi de sendte større beløb til deres trængende familier hjemme eller til

Katolsk procession. Maribo 1947.

sparekasser i Polen, hvorved de tabte alt ved det forfærdelige pengesammenbrud i Østrig.

I virkeligheden havde man ventet, at det nye, frie Polen vilde have trukket mange hjem, men dette skete ikke, fordi de var bange for den mørke fremtid i deres fædreland. Dertil kom, at alle deres børn var født her i Danmark og sikkert aldrig ville føle sig hjemme i Polen. Her havde de desuden folkefæller, egen kirke og skole og desuden enestående adgang for deres børn til dansk skole og opdragelse; men hvad ventede der dem hjemme i Polen?

Når de indbyrdes talte om alt dette og derefter så på kaserens vægtapet, som var dannet af alle slags tyske og østrigske pengesedler, som havde en påtrykt værdi af hundrede tusinde mark, ja endogså millioner, og når de i blade og breve læste, at

en hest kostede en halv million mark, så var lysten til at forlade det dejlige Danmark borte. Og da meddelelsen kom, at nu noteredes 1 zloty = 1.800.000 mark, så blev der så stille i stuen, og med rystende hoved så far på mor og mor på far, og de tænkte begge på deres børns fremtid. Nej, deres Hans og Else skulle ikke være gullaschmillionærer. Naturligvis skulle de alle blive her i Danmark, i et lille, men lykkeligt land.

Deres eneste bekymring var egentlig: hvordan står nu de danske arbejdere overfor os? Men det gik. Ja, i begyndelsen var de jo nok »polakker« og ikke altid velsete på arbejdspladsen, men de var jo dog bosiddende her, opførte sig pænt og var ikke mere en klasse for sig, der holdt lønningerne nede. Skulle der så være noget i vejen for, at de blev her? Tværtimod! Meget hurtigt indgik nogle ægteskab med danske, og nu er et sådant ægteskab en ugentlig begivenhed på Lolland-Falster.

*
*
*

Således gik det til, at tusinder af dette slaviske folk i tiden mellem den første og den anden verdenskrig blev optaget i den danske befolkning — ikke som en slags mindretal, men som en del af folket. De aflagde deres nationale dragter, deres særpræg og føler sig nu som danske. De unge mænd indtræder i den danske hær, ja adskillige har gjort tjeneste i Indien og Palæstina som »danske frivillige«.

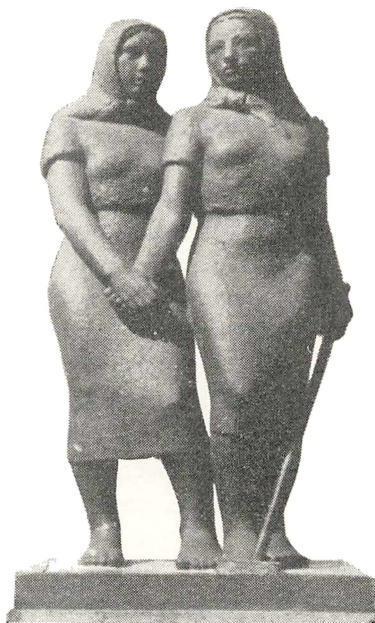
Medens under det store verdensopgør den ene nation undertvang den anden, skete det stik modsatte i det lille Danmark. Ikke en eneste sjæl blev her undergivet tvang eller truet til en indstilling, der var ham imod.

Om alt dette minder nu den store granitskulptur, de polske roepiger, på Saksøkøbing torv såvel som relieffet på en af bænkene på Maribo torv forestillende en polsk pige i roemarken.

Noter.

1) De allerfleste, som skaffede polsk arbejdskraft her til landet, var tyskere. I besættelsestiden lå jeg inde med en stor samling dokumenter angående det tyske aufsehersystem. Desværre har en truende husundersøgelse tvunget mig til at tilintetgøre mange af disse. Derfor forekommer der ikke navne i mit bidrag. — 2) Arbejdsgiverforeningen for Land-

og Skovbrug i Maribo Amt. 1918. 5. nov. 1943, side 57. — 3) Første artikel 15. dec. 1914. »Polakførernes Virksomhed«. — 4) Berlingske Tidende 23. dec. 1914: »Vi har paa Grundlag af dette Materiale (mine artikler i Stiftstidende) rettet en Henvendelse til Statspolitiet og anmodet Politichefen om en Udtalelse. Politichef Mensen erklærer, at Pastorens Anklage var ham bekendt, og udtaler, at efter hans Overbevisning lider mange af de polske Arbejdere og Arbejdersker Uret. Fra Statspolitiets Side har man stedse Opmærksomheden henvendt paa Polak-Førernes Færd«. — 5) Landsudvalget 2. oktober 1914. — 6) Jvf. note 2. — 7) Nu er hele samlingen flyttet til Stiftsmuseet i et meget smukt lokale, således at adgangen til »Polak-Minder« nu er meget lettere og mere bekvem. Jeg bringer herved min hjerteligste tak til museumsbestyrelsen.

Roepigerne på Saxkjøbing torv.

Efterskrift: Just som denne artikel var gået i trykken, kom efterretningen om pastor Jacobus Petrus Klessens' død den 31. dec. 1948. Denne lille artikel, der er blevet til efter indtrængende opfordring fra redaktionen, er altså det sidste trykte arbejde, der foreligger fra hans hånd. Den er et smukt minde om et stort og uegennyttigt arbejde, der til sene tider vil bevare pastor Klessens' navn paa Lolland-Falster.

Redaktionen.

Sagn og folketro fra Femø, Fejø og Vejrø.

Af *Henning Henningsen*.

Det er en kendsgerning, at Lolland er den landsdel i Danmark, hvor der er optegnet færrest folkeminder. Allerede da Svend Grundtvig i årene fra begyndelsen af 1850'erne til sin død i 1883 samlede en ca. 24.000 blade folkemindeoptegnelser af alle arter sammen fra Danmark, lå Lolland som nummer allersidst (se herom arkivar Hans Ellekilde i nærværende årbogs bd. XXXIV (1946), 60 f.), og senere er det ikke blevet stort bedre. Af de ca. 1¼ million sider optegnelser, Dansk folkemindesamling skønsomt råder over, er det kun en meget beskednen brøkdel, der stammer fra Lolland.

Man kunne fristes til ud fra denne kendsgerning at slutte, at Lolland altså er fattig på folkeminder, hvad mange har gjort; man mener at kunne hævde, at befolkningen på den fede lollandske jord er så materialistisk, at den ikke besidder nogen folkelig overlevering i det hele taget. Denne forklaring holder imidlertid ikke stik, — Lolland er absolut ikke fattigere end så mange andre danske landsdele. Erfaringen viser, at overalt, hvor der er interesserede folk, som for alvor giver sig til at samle og opskrive folkeminder, kan der stadig høstes ikke så lidt i lade. Nutildags er forholdene desværre sådan, at den unge generation så godt som uden undtagelse har mistet interessen for den folkelige overlevering. Den moderne civilisation med dens fyldigere kundskabsmeddelelse, dens mangfoldige adspredelser og dens teknik har slået de gamle livsformer i stykker. Vil man have et indblik i den folkelige overlevering, må man gå til de gamle, der endnu er opvokset i tiden umiddelbart før de moderne strømninger. Men dette gælder fuldtud så vel Jylland som Lolland. Lolland har haft den ulykke, at der med få undtagelser

ikke har været nogen folkemindeindsamler, som har gjort det forøvrigt spændende og interessante stykke arbejde at rejse rundt og snakke med egnens gamle om folkeminder og at optegne disse systematisk. Falster, Møn, Bornholm, de store øer, for ikke at tale om Jylland, har været langt heldigere stillet. Det er kedeligt, men sandt.

Imidlertid er det endnu ikke for sent at gøre en indsats for indsamlingsarbejdet på Lolland. Der er endnu et utroligt rigt stof at få fat på for den rette mand, og det gælder for alle arter af folkeminder, med undtagelse af folkeviser og eventyr, som næppe nogen steder mere kan optegnes fra folkemunde i Danmark.

I juli måned 1948 foretog jeg for Dansk folkemindesamling en lille indsamlingsrejse til øerne Femø, Fejø og Vejrø; fra disse øer besad folkemindesamlingen næppe ti optegnelser tilsammen. Takket være hjælp fra beredvillige fortællere kunne der dagligt indsamles ca. 100—135 optegnelser, — en kendsgerning, der klart viser, at disse øer ingenlunde er fattige på overleveringer. På Vestlolland, især i Sandby, Branderslev og Købelev sogne, blev der også taget stikprøver, og det viste sig, at forholdet der var nøjagtigt det samme. Opsøgte man de gamle fortællere, de »aktive traditionsbærere«, kunne man optegne i timevis uden pauser. — Samme erfaring gjorde min ledsager, botanikeren, mag. art. *V. J. Brøndegaard*, der på øerne samlede en mængde folkelige plantenavne — deraf ikke få ganske ukendte — og folketro om planter.

Det ville være af største interesse for Lolland, om en eller flere interesserede ville tage sig af indsamlingsarbejdet for alvor. Meget kan reddes endnu, men det vil selvfølgelig blive vanskeligere og vanskeligere, efterhånden som den ældre generation uddør. Overalt får man at vide, at man blot skulle være kommet for så og så kort tid siden, da den og den levede, så kunne man have fået meget mere. Det gælder derfor om at redde, hvad reddes kan.

I det følgende skal der gives et ret fyldigt udvalg af de på indsamlingsrejsen optegnede sagn og folketrosmeddelelser fra de nævnte øer Femø, Fejø og Vejrø (der hører til Fejø sogn). Det kunne være fristende også at bringe stof om gammelt folkeliv

og om festsikke — på Femø og Fejø har man således indtil århundredskiftet kendt fastelavnsoptog med »Baks (Bacchus) på tønden« og »fastelavnsløb« (løb kørt rundt på en vogn) —, men pladsen tillader det ikke.

Stoffet stammer fra følgende meddelere: *V. J. Brøndegaard*, mag. art., Nakskov; *Povl Christoffersen*, frugtavler, Fejø; *Ernst Grymer*, frugtavler, Femø; *Jørgen Frandsen Grymer*, Femø; *Anton Hansen*, fhv. postfører, Fejø Østerby; *Kristensen*, møller, Fejø Østerby, og hustru; *Peter Nagel*, smed, Fejø Østerby; *Nielsen*, jun., postfører, Vejrø; *Carl Nielsen*, bådebygger, Fejø havn; *P. A. Pedersen*, sognefoged, Femø, og hustru; *Hjalmar Petersen*, fhv. sømand, Fejø Vesterby. — Jeg benytter lejligheden til at takke mine meddelere for deres imødekommenhed. — Efter fleres ønske angives det ikke ved hver optegnelse, hvem den stammer fra, ligesom en Del er udeladt af andre hensyn. Det indsamlede stof bevares i sin helhed i Dansk folkemindesamling (væsentligst i kapslerne DFS 1906/23 (sagn og tro), 1906/43 (festsikke), 1906/46 (gammelt folkeliv) og 1947/4 (optegnelser om kirkeskibsmodeller).

Dansk folkemindesamling giver gerne enhver, der ønsker det, vejledning i at optegne folkeminder og vil med glæde modtage og opbevare stoffet. Adressen er: Det kgl. bibliotek, København K.

Femø.

1. Navnet Femø skal betyde »den femte ø«, nemlig ved siden af Askø, Fejø, Rågå og Vejrø.

2. Femø skal tidligere have bestået af fem øer, deraf navnet. Endnu skyder det såkaldte »bækken« sig ind mellem Nørre- og Sønderby, og andre steder ser man endnu rester af de gamle småsunde, der adskilte de fem øer. Man skal kunne have sejlet gennem »bækkenet«. Den første havn skal have ligget dér, hvor vejen fra Nørreby fører ned til »bækkenet«.

3. Under svenskekrigenes tid blev Femø besat af svenske soldater, der 1659 kom over isen til øen. De plyndrede, så øen blev helt forarmet. Da de skulle afsted, var det tøvejr. Øens befolkning samlede sig i kirken til takkegudstjeneste; på gården matr.-nr. 18a og 19 var der kun en gammel kone hjemme. Hun så en svensk soldat komme alene tilbage til gården; da alt var

stængt, brød han vinduet op og krøb ind. Den gamle kone nappede en træbismær med blylod og slog ham i hovedet, mens han var ved at bryde ind. Han døde af slaget, og de begravede ham udenfor i skellet mellem gården og nabogården. Der var ingen, der søgte ham på øen; kammeraterne har sikkert troet, at han var faldet gennem isen på vejen tilbage.

4. Et andet minde fra svenskekrigenes dage er alterkalken i Femø kirke. En indskrift på kalken fortæller: ANNO: 1659: BLEF DENNE KALCK OC DISK PLYNDRET AF DE SVENSKE FRA FEMØE KIRKE MEN SOGNEPRESTEN H: LAURITZ HANSEN CAPEL: GJORDE SIN FLID OC OPSØGTE DEN I NAXSKOV HVOR DEN VAR SOLD AF DE SVENSKE DOG I STØKER HVCKEN OG BLEF SAA IGIEN PAANY OMGIORT AF KIERKE WERGERNE DANIEL JENSEN OC HANS SIMENSEN KIERKEN TIL GAVEN OC BRVG SOM SKEDE ANNO 1662.

5. Under krigen med England i begyndelsen af forrige århundrede krydsede englænderne uden for Femø. Man havde også mørkelagt dengang, og sognefogden fik en bøde, fordi han havde lys, der kunne ses fra søen. — På øen var en løjtnant og nogle soldater; fra nogle nu sløjfede løbegrave på den gamle smedjord på vestsiden af øen lå de og skød med en gammel kanon, de havde. Den lå i den nuværende sognefogeds gård og blev kørt ud af ejeren, der havde de stærkeste heste. — Engang kom der en engelsk skude forbi, og kanonen blev kørt ud på Vindenæs horn; danskerne prajede skuden, men den standsede ikke. Så fik den en kanonkugle for og en agten, og da det ikke hjalp, skød de og ramte storsejlet. Skuden kom så indefter. Da der ingen fartøjer var på øen, smed løjtnanten resolut tøjet og svømmede ud til skibet, men de viste ham falske skibspapirer, så han måtte lade den passere. Imidlertid blev den taget ved Albuen ud for Nakskov fjord; løjtnanten var ærgerlig over, at han ikke fik prisepenge for den.

Et andet minde fra englænderkrigen var de kanonkugler, som fjenden havde skudt ind på øen, og som i den følgende tid blev brugt på gårdene til at male sennep med; de lå i træfade og blev rullet rundt.

6. Grunden til, at Nørrebyen ejer det meste af kærret (det

udtørrede »bækken«) skal være den, at landmålerne i Sønderby ved udskiftningen, der fandt sted omkr. 1780, kun gik så langt ud i vandet, som de kunne bunde, hvorved skellet ikke kom ud til midten af kæret.

7. Femø kirke har tidligere været større. Ved udgravninger har man fundet fundamenter til en større kirke end den nuværende.

8. I klinten neden for kirken har der været en teglovn; det er sandsynligt, at man har brændt stenene til kirken dør. — Sammesteds har der været en ældre begravelse; man har fundet en del skeletter, og de lå ikke øst-vest, så de har måske været fra oldtiden.

9. Femøboerne har i gamle dage været hårde halse. Man fortæller, at de spillede kort i kirken under gudstjenesten. Biskoppen kom over for at tale dem til rette, men en stærk bondekarl sagde: Hvis jeg kunne få fat i den bugede præst, skulle jeg kryste hans øjne ud gennem nakken på ham!« Så blev det ikke til meget med formaningerne.

10. Strandvaskerne blev i reglen begravede ved den nordre side af Femø kirkegård. Sammesteds begravede man selvmordere. De måtte ikke komme ind i kirken.

11. Det var skik i gamle dage, at når en frugtsommelig kvinde døde, blev der lagt barnetøj ned i kisten til hende.

12. På en mark, der kaldtes Højmarken, stod en af de tre gravhøje fra oldtiden, der har været på Femø. Man fortalte, at der boede højfolk i den. Meddelerens oldefar har en morgen tidlig, lige før solopgang, hørt, at højfolkene slog portene til højen i.

13. En mand og en kone gik forbi Katbanken på Hovgårds mark, og manden råbte: »Hørte du det, Kirsten?« Det var højfolkene, der slog deres kiste i.

14. Da en bonde engang kom forbi en høj, lå der noget, som han reparerede for højfolkene, og da han senere kom forbi igen, lå der til løn en skoldkage (dette ufuldstændigt fortalte sagn er en variant af det meget udbredte, hvor der fortælles, at en mand istandsætter et itubrukt bageinstrument, grissel eller rage, for de underjordiske, hvorefter de lønner ham med en kage).

15. Meddelerens bedsteforældre talte så meget om højfolk. Troldtøjet boede forskellige steder. Etsteds kom der en troldkone op og sagde til en bonde, at han skulle flytte sin vrinske hest, for deres unge lå netop under stedet, hvor den stod, og fik dens ekskrementer ned i hovedet.

16. Sommetider kunne man finde en hel del trækul, men når man så stak en kniv i det, blev det til penge. Der skulle stål til.

17. Hos købmand Hilfling i Sønderby var der nisser. De boede under hylde træerne. Juleaften fik de grød; den blev sat ud på ledstolperne til dem (fra ca. 1860).

18. Om natten kunne man tit se lytemænd. Meddelerens bedstemor havde en aften været ude at give hestene, da så hun en på vejen. — Også i moserne var der lytemænd.

19. Kalvene på meddelerens nabogård blev mareredet om natten. Man mente, at der kom dunster op fra gulvet, fordi der var »før« i det.

20. Der skal have været brændt en troldkarl ved kirken i gamle dage, fortælles der. Det har nok været i den katolske tid (jfr. årbogen XXXIV (1946), s. 86, hvor der fortælles, at »den norske dreng« blev brændt for trolddom på Galgenbjerg, iflg. optegnelse fra 1855 af Folmer Dyrland; om »den norske dreng«, se næste stykke).

21. Der var en norsk dreng her på øen. Han indgik engang et væddemaal med folk om, at han kunne krybe gennem en træstamme, der lå der. Folkene så ham også kravle ind i den og hørte, hvordan det knagede og bragede i stammen. Men så kom der en pige til og sagde: »Er I tossede? Kan I ikke se, at han kryber oven på træet?« »Det skal du fortryde, min tøsl!« sagde den norske dreng, og på engang løftede hun kjolen op og gik, som hun »vut« (vadede). Han kunne jo forvende synet.

22. Der var kloge koner på øen i gamle dage. De kunne læse alslags væk. Der blev læst over »skæver« (engelsk syge). Nogle kunne stille blod. De brugte gudfrygtige ord, og dem kunne de kun lære, når de var rene piger, som ikke havde været hos mandfolk. Meddelerens farbrors kone kunne standse blod.

23. Der har enkelte steder været plantet husløg over husdøren, men hvad de skulle være gode for, vidste man ikke.

24. Fuchsia var en ulykkesblomst, som man helst ikke måtte have i stuen.

25. At finde et firkløver betød held. Man lagde det ind i salmebogen som bogmærke.

26. Der var mange, som ikke ville begynde et arbejde om mandagen. Skulle der høstes om mandagen, gik man ud lørdag eftermiddag og tog et par skår, så var høsten begyndt. Der er vist endnu folk, som ikke tør begynde at høste om mandagen.

27. Når børnene skulle giftes, passede forældrene på, at det ikke blev en Tycho Brahes-dag. Dem kunne de gamle på fingrene.

28. Når meddelerens morfar skulle ud på rejse eller på jagt og mødte en kone, gik han hjem igen.

29. To personer må ikke vaske sig i samme vand, ellers kommer de op at slås. Kun hvis man spytter i vandet, kan man undgå det, så er der ingen fare ved at bruge samme vand.

30. Når knive ligger over kors, betyder det ufred i hjemmet.

31. En frugtsommelig kvinde skulle vogte sig for mange ting. Når man slagtede lam og tog forlappen og slog den mod hendes kind, ville barnet få en rød plet på samme sted.

32. Når kornet blev »bejset« (afsvampet), blev det klappet til, og så blev der slået et kors over det.

33. På kornbunkerne blev der slået kors; over sædbunken satte de kors med skuffen. Også nå man bagte, blev der slået kors over dejgen. På stalddøren malede man kors.

34. Når de gamle kærrede smør, kom de salt i om aftenen før, ellers tog troldtøjet det om natten.

35. Nå man byggede hus, lagde man en mønt ned på hjørnestolpen. Da meddeleren var med til at rydde et svinehus, fandtes der en 25-øre, som var lagt ned.

36. Ved rydning af et skel ca. 1890 fandt man et nedgravet dyr.

37. Når kreaturerne skulle ud på marken, lagde man en økse under dørtræet ind til stalden. De skulle gå over stål.

38. Man var i gamle dage så bange for ild, at når drengen i gården lige havde pudset lyset, fik han ikke lov til at gå ind i stalden og give dyrene.

39. Vorter blev strøget af med kartoffelskiver, det hjalp.

40. Til lægedom for sår brugte man at putte støvet af »fnystbolde« (støvbolde) på såret.

41. Påskemorgen skulle man spise et æble på fastende hjerte, så fik man ikke feber.

42. Kom man til at tage to skeer på én gang, skulle man gøre gilde.

43. Når man så storken flyve over huset, kunne man vente besøg.

44. Når katten vasker sig bag øret, kunne man vente besøg.

45. Kornmod kaldes »sildeglimt«; det er sildene, der vender sig i vandet og glimter.

46. Når himlen er flammert, skal det blive godt vejr.

47. Regner det og vandet bobler, bliver det regn dagen efter.

48. Hvert år, når nytårsny ses, skal man stikke hånden i baglommen og holde om pengepungen, så skal man ikke mangle penge.

49. Lige så mange dage lærken synger før kyndelmisse, lige så mange uger skal den »kvidre« (tie) efter.

50. Den sidste marts skulle man holde op med at tænde lys om aftenen.

51. Når kirsebærtræet blomstrer, skal man så agurker.

52. Når frøen kvækker, letter ålen, så kan man stange ål.

Fejøl

53. Lollænderne kalder beboerne af Fejø for »Fejbattinger«. Det er ikke ment nedsættende. En »batting« er sådan noget som en fugleunge.

54. På Fejøs nordøstkyst ligger en vig, som hedder Briet. Det skal være en fordrejelse af ordet »viet«, som betyder helligdom.

55. Fejø kirke ligger ensomt og afsides på øens sydkyst. Grunden til, at den ikke er anbragt mere centralt, er den, at den er den første kirke, som blev bygget for øerne; beboerne fra Askø, Lilø, Femø, Rågå og også fra Ravnsborg sejlede til kirke på Fejø. Kirken har muligvis været en fæstningskirke; der kan have været vand på alle sider. Ved kirken har der været et gammelt slæbested, som endnu kan spores. Endnu i forrige århundrede blev der udskibet korn her.

56. I katolske lande er votivgaver (»løfte-gaver«, lovet til tak for helbredelse, frelse af nød o. lign.) almindelige. Derimod er det ret sjældent, at de træffes i et protestantisk land som Danmark. Indskriften rundt om kanten af dåbsfadet i Fejø kirke må derfor siges at have stor interesse, idet den tydeligt viser, at fadet er en takkegave: ANNO 1689 ER DETTE DØBE VAND FAD. TIL FÆØ KIRKE FORÆRIT AF JOHAN NAUS KAABER HANDLER UDI NYEKIØBING. OC HUSTRO CHATARINE ELISABET BRUNS. TIL EN PRYDELSE OC ALMINDELSE (!). DENNOM TIL IHUKOMMELSE. FOR BEVISDE NAADE AF GUD. DER HANS GODS VNDER ØEN PAA IIS NEDSIUNKED. 29. JANUARIJ OC IGEN EN DEL. D. 4 FEBRUARIJ BLEF REDDET OC BERGET. HUORFORRE GUD VERRE LOVET OC BENEDIET. EVINDELIG. AMEN,

57. »Vokslig« er lig, som har ligget i en vandåre og derfor er blevet lige som forstenede af den kalk, vandet fører med sig. Sådanne vokslig findes der mange af, nå man graver på kirkegården uden om Fejø kirke. Man skal blot en meter ned for at komme til grundvandet. Ligene må ligefrem hugges over med en spade.

58. Graveren på Fejø fandt engang på kirkegården en kiste, hvor der lå et gevær hos den døde. Man mener, at det drejer sig om liget af en selvmorder, der har fået den bøsse, han har skudt sig med, lagt i kisten.

59. Engang udgravede man et barnelig; det kan vel have været af et ca. ti-års barn. I hånden holdt det en pengetut med en 12—14 irgrønne kobbermønter.

60. På Fejø har der i gamle dage været skov; nu er øen helt skovbar. Nord for Østerby ligger der noget, som kaldes »Skoven«. Man siger, at det var svenskerne, der under svenskekrigene forhuggede skoven, og senere har der ikke været plantet skov.

61. Lidt sydøst for Kragenæsfærgens anløbsplads på Fejøs vestkyst lå der en stor sten, som kaldtes »Dørstenen«. Det var en løjlerig en, meget stor, ligesom der var flækket stumper ud af den. Man sagde, at den var kastet fra Lolland herover mod Fejø kirke. Stenen ragede temmelig langt over jorden, og der

var meget af den under jordens overflade. (En lidt afbleget variant af det almenkendte sagn om trolden, der forstyrredes af kirke og klokkeklang og derfor vil knuse kirken med en sten, der imidlertid ikke rammer. Dørstenen omtales i Aug. F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten (1933), 183 f.: stenen skal være kastet mod Fejøl kirke fra Ravnsby bakke, og den bærer fem fingermærker af den kastendes fingre. Stenen blev kløvet 1924).

62. På nordvestenden af Skaløl lå der lidt ude i vandet en stor sten, som man tog mærke af. Når man en stormvejrsgang skulle over til Fejøl, så man på stenen; hvis bølgerne skyllede hen over stenen, vidste man, at også dæmningen, der forbinder Skaløl med Fejøl, stod under vand, og så måtte man blive hjemme. Stenen kaldtes bare »den store sten«. — Efterhånden har isen skubbet den langt bort fra dens plads.

63. Det er en almindelig tro, at sten vokser. både dem i jorden og dem i vandet. På nogle af dem kan man tydeligt se grader, ligesom ringene i træer. Det går meget langsomt, men nye lag gror på.

64. Ude på Skaløl var der en stor mergelgrav ved vejen. Der sagde man, at der brændte lys om natten. Meddelelsen har dog aldrig set det. — Nu er graven fyldt op, og der vokser korn.

65. På Fejøl skal der flere steder være skatte begravet, og der ses lys over dem om natten. Det skal f. eks. være tilfældet ved Østerby. Ude på Sletterne (ved Fejøl østspids) hittede de engang en hel del penge.

66. Engang havde de haft så mange rotter på Fejøl, men på en eller anden måde kom de væk. Hvad der så skete, ved meddelelsen ikke, men der var en mand, som sagde: »Så kan I til straf få rotterne igen!« Og siden har der været rotter på øen; på Femøl og Vejrøl er der derimod ingen rotter (skulde dette ufuldstændige sagn være en variant af rottefængersagnet, almenkendt under titlen »rottefængerens fra Hameln«?).

67. På Fejøl kunne rotterne ikke trives. Når man byggede huse på Skaløl eller Rågøl, hentede man jord fra Fejøl og lagde under huset, så undgik man at få rotter.

68. Mosegrise (vandrotter) er der ikke flere af paa Fejøl. Der var en præst, som manede dem ned på skaløl. Da man anklagede

ham for trolddom, svor han på, at han ikke havde øvet trolddom på Fejøl, og det passede. for det var jo på Skaløl.

69. Meddeleeren har hørt, at der var nogle, som havde en Cyprianus. Den skulle læses bagfra; hekse, der ville vildlede folk, og de, der vilde være »kloge«, læste i den. Man siger endnu som et mundheld: »Det har du læst i Cyprianus!«

70. Meddeleeren kom engang, da han var en purk i konfirmationsalderen, træt hjem og satte sig på sengen for at hvile, men faldt i søvn og lå i en uheldig stilling. Maren kom så op fra benene og trykkede ham, så han vaagnede ved det, men maren var lige ved at kvæle ham. Mareridt er noget djævelskab.

71. Heste kan ogsaa have mareridt, så de sparker og sveder; man kan kende dem på, at de har marelokker i manken. Man skal sætte et sold foran dem, så bliver djævelskabet tvunget til at kravle igennem hvert et hul og får ikke tid til at ride dem. Det samme er ogsaa et godt middel for mennesker.

72. Indtil for en halv snes år siden foregik alle begravelser fra hjemmet. For at undgaa, at den døde kom igen, førte man kisten ud gennem vinduet.

73. Meddeleeren vågnede engang ved, at det bankede på vinduet. Det var et tegn på, at nogen var død i familien.

74. Det er ikke godt at begynde at arbejde en mandag; bønderne vil ikke begynde høsten en mandag, men trækker det ud til om tirsdagen eller tager et par skår lørdagen før.

75. Man skulle helst gifte sig en fredag, og det skulle helst være godt vejr på bryllupsdagen.

76. Når kragerne »ulker«, betyder det ulykker. Kragerne er nogle hekse, siges der.

77. Børnene puster de modne mælkebøtter, så frøene flyver. Man siger, at man vil få lige så mange kærester, som der bliver frø siddende tilbage.

78. Børnene trækker skræpper og tæller trevlerne; så mange kærester skal man få, som der er trevler.

79. På Skaløl fortalte man børnene, at storken kom med de små børn, som den hentede i tørvemoserne.

80. På Skaløl var der en mand, som havde en »lunge« på kinden, og den havde han fået på følgende måde: da hans mor gik med ham, havde hun og faderen slagtet; de blev uvenner af

en eller anden grund, og manden smak hende en lunge på kinden. Så fik barnet et sådant mærke på sin kind. — Frugtsommelige kvinder skulle tage sig i agt for meget; var der fare for, at barnet ville få et eller andet mærke, skulle moderen tage sig bagpå, så vilde mærket komme til at sidde dér på barnet.

81. Mælkebøtter kaldes på Fejø for »koblommer«. I ældre tid smurte man mælken derfra på vorter.

82. »Semmelfi« (semperfi) var god at lægge på brandsår.

83. Når røgen slår ned, kommer der vejrforandring.

84. Hvis man har et stengulv, lavet af sten, som er taget op af havet, og det »sveder«, saa bliver det regnvejr, det slår aldrig fejl.

85. Når spegepølserne på loftet sveder, får vi regn.

86. Det bliver torden, hvis vi ser kornmod.

87. Synger lærkerne før kyndelmisse, vil de tie lige så mange uger efter, som de har sunget dage før.

88. Hvis det fryser til kyndelmisse, vil det fryse 30 dage derefter; er det tøj, vil det blive et tidligt forår.

89. Fryser det på de 40 ridderes dag, vil det fryse 40 dage derefter.

90. Ved æbleplukningen skal der altid blive nogle æbler siddende tilbage, ellers bliver der ikke frugt næste år.

91. Hvis man tager to teskeer på én gang, skal man lave gilde.

92. To knive, der ligger overkors, betyder spektakler.

93. Fejer man over dørtærsklen, fejer man en krone ud af huset.

Vejrø.

94. I ældre tid har der været mere skov på Vejrø: man ser flere steder ørnebregner, hvor der ikke mere er skov. En rest af den gamle eskov er endnu bevaret ved Nygård.

95. På Vejrø skal der have været sørøvere i gammel tid, sådan omkring 1400. De gjorde strandhugst herfra.

96. Efter en anden meddelelse skal Vejrø have været en kaperø i gamle dage.

97. På Vejrø er der ikke begravet andre skatte end noget kobbertøj til brændevinsbrænding, som blev skjult, da kontrollen kom til øen. Ingen ved, hvor det ligger.

98. På Nygård må der engang være sket noget. En mand kom

en nat gennem den lange gang, som går gennem gården, og der så han en kvindeskikkelse komme gående imod ham, men pludselig røg hun op ad loftstrappen og var væk. Manden erklærede, at han aldrig vilde komme der mere. — Nygård er en stor fir-længet bindingsværksgård, som er flyttet til Vejrø fra Langeland; den bærer årstallet 1830.

99. Norden for Vejrø ligger der i havet en grund, som kaldes kirkegrunden. Her skal have ligget en kirke, som skal være sunken. I klart vejr kan man på to favne vand se resterne af en rød mur. (Efter en anden meddelelse stammer murstenene fra en stranding, hvor et skib med mursten har siddet fast derude. Navnet »kirkegrunden« stammer måske fra, at der i ældre tid lå en klokketønde derude, der ringede som signal, og det lød som en kirkeklokke. Nu er der blot en tønde).

100. Der nævnes også en »kirkegrund« nord for Femø, — måske er de to grunde identiske. Her skal der have ligget en ø, som hed »lille Femø«; dens beboere lå i strid med præsten på Femø. For at drille ham sendte de bud til ham, om han vilde komme og berette en døende derude. Da han kom ind i stuen, så han, at det var en stor gris, der lå i sengen. Han blev så forarget derover, at han bad til, at øen måtte synke i havet, hvad den også gjorde. Efter den dag kaldes den kirkegrunden. Man kan i stille vejr se de røde mursten dernede. — En anden version af denne interessante, meget udbredte sagntype (»so i seng«) lyder: Fra søfolk har jeg hørt, at der har været en ø mellem Vejrø, Femø og Fejø. Man kan endnu se resterne af kirken. En mand på øen havde hentet præsten til at komme og berette en døende, og så var det en gris, de havde lagt i sengen for at narre ham. Han bad da til Vorherre om, at øen måtte forsvinde til straf.

Sømandstro.

101. Det er nederdrægtigt at se en krage til søs, saa sker der uheld (Fejø).

102. Når strandmågerne skriger, bliver det dårligt vejr (Femø).

103. Kommer der torden op og det er, som der ruller en stor bølge op, bliver der klodsrebet til natten (Fejø).

104. Når faldene begynder at klapre, betyder det blæsevejr.

Skipperen har i stille vejr nok selv klapret med rebene for at få vind (Vejrø).

105. Endnu i vore dage tror man på, at hvis man ser rotterne forlade skibet, skal det gå under. Det er da svært at få mandskab til at sejle med (Vejrø).

106. Officererne til orlogs siger, at mandskabet ikke må fløjte ombord, så bliver det storm (Fejø).

107. For at få luft (vind) kan man banke på en blikspand (Fejø).

108. For at få vind kan man kradse på masten; en skipper kunne ikke lide det og sagde til mandskabet, at hvis de gjorde det, fik de splinter under neglene (Fejø).

109. På en stor sejler sagde kaptajnen, når det var vindstille: »Blæs fa'n, så skal du få kokken!« (Vejrø).

110. Søfolkene kom i gamle dage hjem til Fejø til jul og lagde op til først i marts, da de begyndte at rigge skibene til. De ville aldrig begynde sejladsen en mandag (Fejø).

111. Når man ligger ude på sildefiskeri, må man ikke skubbe skællene fra skotterne i båden, så får man ikke noget fiskeri (Vejrø).

112. Når man lå og sov på dækket, måtte man passe på, at måneskinnet ikke kom til at falde på ansigtet, for så blev det fortrukket (Fejø).

113. Man må ikke læse i måneskin, så bliver man blind (Fejø).

114. Der må ikke gerne være flere bornholmere ombord på et skib, end der er master (Fejø).

115. Der kommer altid tre vældige bølger efter hinanden, og den midterste er den værste. Men har man klaret den første, klarer man ogsaa de næste (Vejrø).

116. Sømændene fortæller om, at de har set »sødrager« ved skibssiden. De havde hestehoved. De sprang om foran og knækkede klyverbommen, og de fyldte dækket med vand.

117. En meddelelse har været ude for en »dødssejler« engang, da han lå og blussede ud for Vejlø skov i Nakskov fjord. Bag i jollen sad der noget tungt og tyngede agterenden ned, det var ikke nemt at se, hvad det var, men det var i menneskeskikkelse. Til sidst forsvandt det. Det var »dødssejleren«. Det var et varsel for noget (Fejø).

118. At se skibsnissen betyder ulykke. Han har en rød hue på som almindelige nisser (Vejrø).

119. St. Elmsild har en meddeler set en nat i stærk regn og tordenvejr. Det var en blå lue, der fo'r op og ned ad masten. Det var fordi der var en stålpind på masten, og det trækker. Man skal have en træpind, dog ikke en rødfyrmast, for harpikset trækker ogsaa. Meddeleren turde ikke komme nær. Til sidst faldt det i vandet. — Det kaldes »varild« (Fejø).

En sølvske af Saksjøbing-mesteren Gotfred Høfner.

Af Sigvard Skov.

Saksjøbing har stedsse været een af Lollands mindste købstæder. Ved folketællingen i 1769 havde den 424 indbyggere, og det var, selv om man tager oplandet med i betragtning, egentlig for få til, at et så luksusbetonet håndværk som en sølvmedie kunne trives i denne lille by. Ganske vist nævnes en guldsmed ved navn Peder så tidligt som i 1535, men vi kender intet til hans værker, og han har vel næppe heller været varigt bosat i byen. Først op i 1700-tallet forsøgte guldsmede at skaffe sig en levevej i Saksjøbing; men de blev der i reglen kun i kortere tid og flyttede derefter til andre steder, hvor eksistensmulighederne formodedes at være bedre. Lignende forhold herskede i andre af Lollands byer. I Rødby var der ingen guldsmede, i Nysted havde der i århundredets begyndelse været et par stykker; men de fik ingen efterfølgere, så i de sidste årtier fandtes der ialtfald ingen. Nakskov havde dog hele århundredet igennem en guldsmed, og det samme var tilfældet med Maribo, for denne dog med enkelte års mellemrum mellem de enkelte mestre.

I 1787 havde Mathias Clausen Rosendahl nedsat sig i Saksjøbing, hvor han fik borgerskab den 11. april¹⁾. Det skulle derfor synes mere end dristigt for den unge skåning, *Svend Gotfred Høfner*²⁾, samme år at nedsætte sig i den lille by, der umuligt kunne give arbejde nok til to guldsmede. Men måske har Rosendahl straks efter nedlagt værktøjet, for fra hans hånd kendes i øjeblikket ikke noget værk. Fra Høfners smedie kendes ialtfald nogle spiseskeer, hvoraf een her skal omtales noget nærmere.

Gotfred Høfner var født i Christansstad i Skåne³⁾ vel omkring

1760. Efter udstået læretid droges han til de større forhold, som København kunne byde på, og arbejdede her nogle år som svend hos forskellige mestre. Hvad der fik ham til at vælge den lille lollandske by, er ikke så godt at sige; men den 29. september 1787 indfandt han sig på Saksøbing rådstue for hos byfoged Colding at erhverve borgerskab som guldsmed, »og tillige som Borger bruge anden tilladelig Næring«. Han foreviste skudsmål og attester fra de guldsmede i København, som han som svend havde arbejdet hos, og da der intet fandtes at erindre mod hans begæring, så blev han »antaget som Borger, lige med andre sine Medborgere, paa lovlig at ernære sig af sin lærde Profession; og til den Ende aflagde sin borgerlige Troeskabs-Eed«, som det førtes til protokols⁴⁾ og bevidnedes af byfogden og de tvende bisiddere, Wilhelm Royahl og Niels Rasmussen.

Det blev dog ikke længe, Høfner kom til at ernære sig af sin profession i Saksøbing, måske svigtede også helbredet ham. Han måtte efter nogen tids forløb opgive sin virksomhed som selvstændig mester og tage arbejde som svend hos guldsmed Michael Geelmann, der var mester i Nakskov fra 1777 til 1805⁵⁾. Nogen ny guldsmed fik saksøbing ikke før i 1826, da Johan Peter Lund tog borgerskab⁶⁾. Til Nakskov medbragte Høfner en del gæld som et ubehageligt minde om sin korte mestertid, og han forøgede den yderligere ved lejlighedsvis lån hos mester Geelmann, »som hand ei formedelst Svaghed havde kundet aftiene«. Den 10. september 1790 døde Gotfred Høfner i Geelmanns hus. Geelmann meddelte straks dødsfaldet for øvrigheden, og da man ikke vidste af nogen slægtninge til den døde, så indfandt rådmand A. Sønderup, byskriver Otto Borthuus samt vurderingsmændene Peder Lyngbye og A. N. Haugaard sig i Geelmanns hus for at registrere og vurdere Høfners efterladenskaber. Det var snart gjort. Der fandtes nogle klædningsstykker: en brunpletet kjole og vest, et par brune knæbenklæder, en gammel grå frakke, en hat, en nathue, et par sko, et par uldne strømper og et par hvide bomuldsstrømper. Foruden denne fattige garderobe fandtes blot en brevtaske at notere, den vurderedes til fire skilling. Hele vurderingen androg sammenlagt den ringe sum af 4 rigsdaler 4 mark og 8 skilling⁷⁾. Om eventuelle slægtninge har fået dødsfaldet at

vide, er vel ikke engang sikkert, de gjorde ialtfald ingen arvekrav gældende, og den 5. november samme år skiftedes boet. Foruden hvad Geelmann havde forstrakt Høfner med, havde han også måttet betale begravelsen, hvortil der var medgået 9—10 rigsdaler. Af andre krav var der honorar til magistraten, rådstueskriveren, vurderingsmændene og rådstuetjeneren. Det drejede sig

Søvske af G. Høfner.

ialt om 10 mark, og da Geelmann lovede at udrede disse, »saa blev hand og berettiget til at gjøre sig det lidet beskrevne Gods saa nyttigt som hand bedst veed og kan«, som det indførtes i skifteprotokollen⁸).

Fra Gotfred Høfners værksted kendes nogle spiseskeer stemplet med hans mærke GH⁹), men som det ofte var tilfældet med datidens provinssølv uden bystempel. Skeerne var tillige med reparationer det mest sædvanlige arbejde på de små værksteder. Større arbejder forekom mere sjældent; men hvis Høfner har gjort mesterstykke, hvad ingenlunde er sikkert, så har han også måttet lave korpusarbejde, nemlig den kaffekande, der fordredes ved denne lejlighed. Det interessante ved den ske, der gengives her, er, at den i kunstnerisk henseende står på grænsen mellem to stilarter. Formen med det flade opadtil afrundede skaft og det

næsten regelmæssigt ovale laf hører rokokoen til, og det samme er tilfældet med bagsidens dekoration. Som Skik var i barokkens og rokokoen tider, er laffet dekoreret på det, vi nu kalder bagsiden, men som den gang lagdes opad ved borddækningen. Den lette og elegante dekoration, der nu er noget slidt ved skeens brug, består i graverede rocailleornamenter, der smukt formidler overgangen mellem skaft og laf. En buet linie afgrænser det øverste riflede parti fra den større glatte del, og i og udenfor dette slynger sig mønstrets lunefulde kurver i meget spinkle linier, som det almindeligt var blevet tilfældet i 1780'erne; men iøvrigt holdt denne dekorationsform sig ogsaa ind i århundredets sidste tiår¹⁰).

Forsiden er derimod, hvad vi nu vil kalde »empire«. Den er ganske enkel, klart og skarpt skåret. Typisk er det spidse medaillonfelt øverst i skeens skaft med et par bladlignende ornamenter, der fortsætter dekorationen ned ad skaftets midte, mens kanten har faaet en dobbelt mønstret, men ret spinkelt fremtrædende bort. Det er et nyklassisk mønster, som med samme grundform, men med nogen variation i detaljerne, holdt sig langt ind på 1800-tallet, dog med en stærkere tilspidsning af både skaft og laf, og som havde denne tydeligt tilkendegivne forside; mens den anden side var blank og udekoreret. I en af de senere former med en noget kraftigere skæring har dette mønster jo iøvrigt uafhængigt af alle senere stilvekslinger holdt sig i yndest og fremstilles stadig. Empire er for så vidt ikke nogen helt god betegnelse for dette mønster, da det er ældre end det napoleonske kejserdømme, der har givet denne stil sit navn. Det har næppe heller noget med Frankrig at gøre. Forbilledet er snarest det engelske »bright-out ornament«, som kom frem i 1780'erne¹¹) Det er da egentlig forbavsende tidligt, at Høfner har optaget empire-motivet, da denne ske ialtfald må være ældre end 1790. Det er måske en af de tidligste danske skeer med denne dekoration. Men selv om Høfner således har været nøje orienteret om de nyeste stilformer, har han dog ikke kunnet frigøre sig fra den traditionelle rokokoudsmykning af bagsiden, sådan som han har været vant til det fra sin læretid, og derved er da fremkommet denne morsomme til to stilepoker henhørende ske, som netop ved sin overgangsform har kunnet fange opmærksomheden frem for lange

rækker af rene rokoko- eller empireskeer, og er derved blevet årsag til, at der her har kunnet fremlægges nogle oplysninger om dens unge mesters tragiske skæbne.

Noter.

1) Chr. Bøje: Danske Guld og Sølv Smedemærker før 1870, p. 374. Kbhvn. 1946. — 2) Bøje nævner ham anf. sted som Hafner, men ifølge oplysning fra Landsarkivet for Sjælland må læsemåden Høfner foretrakkes. — 3) Christiansstad opgives som fødested af Saksøbing Raadstueprotokol, mens Nakskov Skifteprotokol siger Sølvitsborg. — 4) Raadstueprotokol for Saksøbing Købstad 1784—1864, fol. 18 b. (Landsarkivet for Sjælland m. v., København). — 5) Bøje: Danske Guld og Sølv smedemærker, p. 299. (Kbhvn. 1946). — 6) sst. p. 374. — 7) Skifteprotokol for Nakskov Købstad 1783—1791, fol. 820 b. (Landsarkivet for Sjælland m. v., København). — 8) Skifteprotokol for Nakskov fol. 831. — 9) Bøjes anf. værk nr. 2577. — 10) jvfr. skeen fig. 160 fra 1793; J. Olrik: Danske Sølvarbejder fra Renaissancen til vore Dage p. 76. (Kbhvn. 1915). Flere skeer fra 1790'erne med lignende dekoration findes i Koldingmuseets samlinger. — 11) Victoria & Albert Museum: A picture book of english silver spoons p. 20. (London 1927).

Næringslivet i Nykøbing i 1840'erne.

Af *Georg Nørregaard*.

Endnu omkring 1840 stod det småt til med næringslivet i de fleste danske købstæder, og Nykøbing på Falster var i den henseende ikke blandt undtagelserne. Byens trivsel afhang endnu ganske af oplandets. Hvis høstudbyttet var dårligt, havde landboerne ikke meget at sælge; når de ingen penge fik, kunne de ikke gøre indkøb i købstaden, og omsætningen i byen blev derfor meget beskedet. Kun i de gode høstår blev der liv i handelen; kun når de fyldte kornlæs rullede ind på stenbroen, fandt købmændene anledning til at forskrive varer fra fremmede steder; kun når bønderne havde god fortjeneste, blev der røre på havnepladsen og fart i skuderne.

Landbefolkningen havde ikke endnu arbejdet sig helt bort fra stavnsbåndstidens elendighed og heller ikke ganske overvundet den voldsomme landbrugskrise, der kulminerede omkring 1828. I dårlige høstår kunne det hændes, at man på nogle af gårdene end ikke havde korn nok til det brød, man selv spiste. Efter at afgrøderne i et par år havde været sløje, måtte nogle af sogneboerne i vinteren 1842—43 ty til byen for at købe brød, men byens bagere var ikke forberedt på dette rykind; de havde ikke købt korn op til at forsyne andre end deres faste kunder inden for byporten; de måtte derfor blande byg i brødet, når alle skulle blive mætte. Så tarvelig kunne levestofen blive på en så frugtbar og veldyrket ø som Falster.

Noget stort opland havde Nykøbing ikke. Falsters samlede befolkning taltes 1840 til 18.185 personer, og heraf kunne højst de 10.000 ventes at søge til Nykøbing for at ordne deres køb og salg. Egentlig velhavende var bønderne i byens omegn endda ikke. Af Lolland kunne intet regnes til byens opland. Nykøbingborgerne ansøgte om at få færgetaksterne sat ned, for at de

lollandske bønder skulle få appetit på overfarten; men kun i strenge vintre, når isen lagde bro over sundet, blev der almindelig tilstrømning fra nabøen.

Byen selv var endnu ikke rigtig kommet i vækst. Sløje tider havde det ofte været lige siden svenskekrigenes tid i det 17. århundrede. Slottet var nedrevet, og der var intet tilbage af den glans, som hoffivet fordem havde medført. Langt op i tiden havde Nykøbing ikke et eneste industrielt foretagende. Byens største virksomhed var et skibsbyggeri, der trivedes helt godt, men blev drevet paa fuldstændig håndværksmæssig facon og normalt kun beskæftigede 8—16 arbejdere, når det var i gang. I reglen byggedes der ikke mere end 1 skib om året. I 1842 fuldførtes således et fartøj på 160 kommercelæster (à 2 tons); det blev lastet med mursten og udklareret til Havanna. I 1843 byggedes en brig på 103 kommercelæster, og en norsk skonnert blev repareret; i 1844 lå værftet stille; i 1845 byggede det en skonnert på $69\frac{1}{2}$ kommercelæster og en jagt på $42\frac{1}{2}$ kommercelæster, »begge udmærket smukke og solide fartøjer«, der tilsammen blev betalt med 14.000 rdlr. 1846 lå værftet igen stille en del af året og så fremdeles.

Skibene blev som regel ikke købt af Nykøbings egne borgere, men solgt til fremmede. 1845 havde byen kun 7 skibe på tilsammen 100 kommercelæster. Stubbekøbings flåde var meget større. 15 skibe på ialt 425 kommercelæster. Det kneb i det hele taget med at holde Stubbekøbing stangen, hvad handel og omsætning angik. Det meste af tømmerhandelen og en stor del af kornhandelen gik igennem denne søsterstad, og korn var i de tider den altovervejende udførselsartikel.

Ikke underligt, at Nykøbing ved denne tid stod tydeligt tilbage for Nakskov. 1840 havde byen kun 1845 indbyggere, medens Nakskov havde 2400. Nykøbing bymark var på 532 tdr. land agerjord, Nakskov bymark på 880 tdr. land, og Nakskov havde 27 fartøjer på ialt henved 400 kommercelæster. Dertil kom, at Nakskov havde et større opland end Nykøbing.

Men netop for godt 100 år siden begyndte det at lysne for staden ved Guldborgsund. Lidt efter lidt viste der sig nyt initiativ blandt borgerne; langsomt tiltog velstanden hos omegnens befolkning, og efterhånden som samfærdselsmidlerne forbedredes,

voksede byens opland. I 1847 omtales det, at dampskibet »Sjælland« var i fart på byen.

Den første industribedrift, der oprettedes i Nykøbing, var Nobels tobaksfabrik, der blev grundlagt i 1835. *E. F. Nobel* var født i Assens, hvor hans fader havde en tobaksfabrik, og han havde selv stået i lære som tobaksspinder i Svendborg. Han var kun 25 år, da han tog borgerskab og begyndte for sig selv i Nykøbing. De første år var hans virksomhed beskednen; men takket være hans flid og dygtighed samt hans vindende menneskelige egenskaber voksede bedriften hurtigt, og allerede 1842 havde den 20—30 arbejdere og forbrugte 50.000 pund tobak om året. 1844 siges det endog, at der var 40 beskæftigede. Fremgangen vedblev, og 1846 forbrugtes 55.000 pund, 1847 ikke mindre end 61.000 pund tobak. Produktionen var tilstrækkelig til at forsyne ikke alene Nykøbing og omegn, men også andre dele af provinsen, og virksomheden bragte uden tvivl gode penge til byen.

Det næste industriforetagende, der kom til, var et dampbrænderi. Det blev til ved en ombygning af Holst's enkes brændevinsbrænderi 1842, og det blev siden drevet af købmand *From*. I begyndelsen gik det ikke godt. Uheld med maskineriet forårsagede, at man flere gange måtte ligge stille, og et forsøg på at lave brændevin af kartofler slog fejl. De falsterske bønder ville ikke drikke kartoffelbrændevin. I 1845 produceredes 68.000 pottes kartoffelbrændevin og 11.000 pottes kornbrændevin. Da man ikke så let kunne afsætte varerne på stedet, blev tredjedelen af kartoffelbrændevinen solgt til de store destillationsanlæg i Flensborg. Foruden dampbrænderiet var der 10 brændevinsbrænderier i byen. Brændevinsbrænding var dengang de danske købstæders hovednæringsvej, og selv de mindste købstæder havde talrige brænderier. Det eneste brænderi, der trivedes godt, var det, som tilhørte den som medlem af Roskilde stænderforsamling velkendte *Isak Sidenius*; det var beliggende uden for byen på ejendommen Prinsholm. I egenskab af landbrænderi nød det godt af mere fordelagtige satser for afgifter til staten end bybrænderierne; men dets driftsforhold kendes ikke i enkeltheder; for Sidenius nægtede at give oplysninger derom, og autoriteterne gjorde intet alvorligt forsøg paa at aftvinge ham disse.

Hvis man skal tro de købmænd i byen, der ikke selv drev brænderi, var Nykøblings brændevin ikke særlig god, og der tilførtes en del af den elskede drik fra Maribo og København.

I året 1842 grundlagdes også jernstøberiet Bruunshåb. Skønt det fra først af havde ondt ved at klare sig i konkurrencen med de københavnske jernstøberier, gik det dog bedre end dampbrænderiet. I begyndelsen forarbejdede det ca. 600 skippund jern om året; men allerede efter 3 års forløb udvidede det, så det blev i stand til at forarbejde 900 skippund jern om året, og det beskæftigede i 1846 en snes arbejdere og 2—3 heste. Det var forsynet med blæse- og slibemaskiner, og nysnævnte år købte det råvarer, kul og jern for 7950 rdlr. og solgte færdige produkter for 14.000 rdlr., således at man kan regne med, at der har været en god fortjeneste, selv om arbejdslønnen, vel 3—4000 rdlr., tages i betragtning. I efteråret 1847 drev man det for første gang til at importere jern direkte fra Sverige; der ankom da en ladning på 60.400 pund fra Stockholm, og samme år købte man råprodukter for 8160 rdlr. og solgte støbegods for 15.900 rdlr.

Man var ved denne tid på toppen af en højkonjunktur. Nobel opgiver det samme år at have købt tobaksblade for ca. 10.000 rdlr. og at have solgt varer for ca. 17.000 rdlr. De gode vilkår viste sig også ved, at der i årets løb i Nykøbing blev nygrundlagt et bomuldsvæveri med 3 væve og 5 arbejdere, en vatfabrik, der var udstyret med en særlig vatmaskine, et farveri og et kalkværk. Desuden anskaffedes til et af byens ældre farverier en dampmaskine på 4 hestes kraft til at trække en valke- og dekatermaskine, som skulle benyttes ved behandlingen af landboernes vadmel.

Industrien var således i god fremgang og beskæftigede snart henimod 100 mand. Arbejderne og deres familier gav igen beskæftigelse til byens håndværkere og omsætning til byens købmænd, og dermed var grundlaget skabt for fremgang på alle områder.

For handelen var fremskridtet næppe så iøjnefaldende som for industrien; men 1840'ernes gode år sporede også her. 1843 og de nærmest følgende somre gav en særdeles god høst. Samtidig kom der et kapitalstærkt firma til byen, som drog en del af kornhandelen fra Stubbekøbing, og kornudførselen fra Nykøbing tog

derfor et mægtigt opsving. Medens der i 1840 var solgt 53.188 tdr. korn ud af byen, faldt den omsatte mængde i 1841 til 40.215 tdr. og i 1842 til 32.818 tdr. Da nu forbedringen satte ind, solgtes der 1843 så meget som 53.655 tdr., 1844 en smule mere, nemlig 55.664 tdr. og 1845 endog 70.023 tdr. Kulminationen opnåedes i 1846 med 73.998 tdr.; men i 1847 gik man igen ned på 42.209 tdr. Kun en del af kornet gik til udenrigske havne, i 1843 således 24.618 tdr., derefter stigende mængder indtil 1846, da den udenrigske udførsel kom op på 48.705 tdr.

Disse efter tidens forhold betydelige kvanta bragte penge til by og egn. Velstanden viste sig f. eks. i en forøget byggelyst, og der kunne med fordel oparbejdes et betydeligt tømmerlager. Det tydeligste udtryk for fremgangen blev etableringen af en stor vinforretning, der snart kom til at forsyne alle stiftets byer med vin og 1846 for første gang importerede en større portion Bordeauxvin direkte. Hidtil havde man fået sin vinforsyning over København; men det firma, der havde haft leverancen, fik skyld for, at dets varer ikke svarede til løfterne, og ligeledes for at sælge i småpartier direkte til forbrugerne til samme pris, som det forlangte af detailhandlerne.

Også isenkram begyndte man at indføre direkte. Forhen fik man denne vare fra Lübeck; men nu begyndte man at få den fra byen Hagen i Westfalen, og det hed i den anledning: »Disse her nye varer er meget smukke og tilsyneladende solide«.

Direkte indførsel fra ophavsstederne fandt ellers kun sted for salt, kul og trælast. Andre fremmede varer kom over København eller over de nordtyske byer. Fra Flensborg fik man rom, kaffe, fajance, glasvarer og sukker, fra Kiel salt, kul og visse manufakturvarer, fra Lübeck foruden isenkram også urtekram, jern og tjære. I tidens løb mindskedes handelen med Lübeck og flyttedes i stedet over på Kiel, som var lettere at komme i forbindelse med, og som havde det overmægtige Hamburg bag sig. Ligeledes ser det ud til, at København efterhånden trængte Flensborg noget til side. 1847 siges det, at der fra Hertugdømmerne af større varepartier kun var tilført mursten og raffineret sukker. Dog fik man også stout og possementmagerarbejde fra Pinneberg og klæde fra Neumünster.

Hovedmængden af tekstilvarer kom fra København. Forbruget

af fabriksmæssigt fremstillede beklædningsstoffer var endnu kun ringe. Landbefolkningen tilvirkede selv næsten alle de tøjvarer, de brugte. Syningen udførtes for jævne folk af de lokale skrædere. Fornemmere folk i Nykøbing fik ofte deres klæder sendt fra København. Modeforretninger og konfektionsforretninger eksisterede slet ikke i provinsen, knapt nok i hovedstaden.

Tilførselen af alle slags varer fra udlandet gik i de gode år så livligt, at toldindtægterne ved toldkontoret i Nykøbing fra 1843 til 1847 fordobledes, og sidstnævnte år udgjorde de ca. 25.000 rdl. Fra told- og konsumtionsvæsenets regnskaber kan i det hele taget hentes talrige oplysninger om befolkningens forbrug, ikke alene af udenlandske, indførte varer, men også af Falsters egne frembringelser. Endnu skulle der jo nemlig ved indkørselen til byen betales accise eller konsumtionsafgift af en række af de varer, som blev tilført byen fra de omliggende landdistrikter. Når man nu kendte indbyggertallet såvel for byen som for omegnen, var man i stand til at konstatere, hvor varerne blev brugt, og hvor store kvanta der i gennemsnit gik til hvert enkelt individ.

Som varer, der brugtes af hele befolkningen både i by og på land, anføres: brændevin, tør og saltet fisk, humle, kaffe, sukker, tobak, tjære, tømmer, jern, kul, stentøj og glasvarer. Desuden brugte kvinderne overalt bånd og bomuldstørklæder. I byen alene brugtes te og vin, lærred, bomuldstrikotage og en række tøjstoffer, hvorunder der nævnes farvet beaverteen, callico, cambridge, jaconet, kattun, shirting, stout, olmerdug og bomesi; desuden brugte den kvindelige halvpart af byboerne en del finere ting som sjaler, musselin, sirts, cinon, moll, gaze, bombasin, merino og sysilke, medens den mandlige part brugte klæde, kalmuk, düffel og flonel. I de bedste høstår midt i 1840'erne gik der en del vin og spirituosa ud til de mest velhavende af gårdmændene; men under treårskrigen holdt de op med dette forbrug, og siden vendte de først langsomt tilbage dertil.

For 1842 blev det regnet ud, at der pr. individ i by og omegn blev brugt $2\frac{3}{4}$ pund tørret fisk, $\frac{1}{10}$ tønne saltet fisk, $12\frac{1}{2}$ lod humle, $\frac{3}{4}$ skæppe salt, $4\frac{1}{3}$ pund kaffe, $4\frac{3}{4}$ pund raffineret sukker, $4\frac{2}{3}$ pund råsukker, $2\frac{2}{3}$ kubikfod tømmer, $1\frac{1}{3}$ pot tjære, 14 lod glas, 17 pund jern og jernvarer og $2\frac{1}{2}$ skæppe kul. For byen Nykøbing alene kan opstilles en tabel over for-

bruget af nogle af de vigtigste levnedsmidler angivet i pund pr. individ pr. år:

	hvede	rug	byg	gryn	ost	smør	kød	flæsk	malt
1842	35	173	25	18	12	34		180	110
1843	42	184	9	15	21	36		178	92
1844	40	198	4	13	25	39	138	43	60
1845	50	205	4	15	24	37	145	48	66
1846	46	209	4	15	23	38	166	41	69
1847	45	225	5	15	24	38	172	35	58

Tabellen afspejler det store bygforbrug i 1842 og viser, hvorledes forbruget af brød, smør og kød steg i de gode år. Ved sammenligning med tilsvarende oplysninger fra andre egne af landet får man rigelig bekræftet den gamle antagelse, at forbruget af kød og navnlig af flæsk var meget højt på falster. Endnu tydeligere aftegner de gode år sig i tallene for indførsel af nydelsesmidler. Indførselen af vin steg fra 2282 viertler i 1844 til 4362 viertler i 1847, og i samme periode steg indførselen af rom og druebrændevin fra 1684 til 3463 viertler, indførselen af kaffe fra 54.607 til 92.846 pund.

Over for alle disse tal kan der rejses den indvending, at de måske ikke giver noget korrekt billede af forholdene, fordi der blev smuglet varer uden om toldvæsenet og bedraget for accise ved indkørselen til byen. Så vidt man nu bagefter kan skønne, drejer det sig dog ikke om større mængder, der på den måde gik posekigernes næse forbi. Sammenligner man med tallene fra andre byer, har det hele sandsynlighedens præg, og Nykøbing havde i 1840'erne meget dygtige toldembedsmænd. Toldinspektør var først *N. P. Schierbeck* og, efter at han var forflyttet til Århus som overtoldinspektør, *Joh. Chr. Jul. Lehmann*. Sidstnævnte blev af sin nærmeste overordnede rost for sin interesse for faget og sit nøje kendskab til forholdene; det hedder herom: »Han har straks været nødsaget til at vise en strenghed i udøvelsen af forretningsførelsen, som i de første år vakte misnøje hos flere af handelsstanden, fordi det tidligere havde været anset tjenligt at indrømme denne villigheder, som ikke ved anordningerne var hjemlede, men som inspektør Lehmann så meget mindre ville eller kunne tilstå, som han tidligere ikke havde haft lejlighed

til nøje at følge anordningernes bud ... Hin misnøje er imidlertid næsten aldeles forsvunden«.

At der alligevel af og til er »foregået noget«, tør anses for temmelig sikkert, og det røbes indirekte ved et par lejligheder. Således berettes det i april 1843, at man mistænkte bager *Fri-gast* for at indsmugle hvedemel fra Ejegod mølle. Der blev ikke drevet stort mølleri i Nykøbing; men byen fik det meste af sit hvedemelsforbrug fra møllerne i omegnen. Man lagde sig nu på lur efter bageren, og han kom også meget rigtigt gående midt om natten med en stor sæk på ryggen og sneg sig forbi acciseboden. Da man satte efter ham og undersøgte sækken, indeholdt den imidlertid kun halm. Tolderne gik nu længere ud ad vejen og traf der bagerens dreng stående ved siden af en pose mel og mesters støvler; men da melposen siden blev bragt ind i byen, blev den rettelig forevist betjentene. Nogle dage senere var man igen ude efter bageren; men heller ikke da lykkedes det at fange ham.

Et vist besvær havde man ligeledes af en bissekræmmerfamilie, der boede i byen. Ved en række forordninger var det forbudt at løbe om med forskellige varer på landet; men tidligere havde der været en livlig trafik med sysager, silkebånd og meget andet. Til dels var det jøder, som således trodsede loven; men nu var de fleste omløbere flyttet bort fra Falster, og tilbage fandtes, saa vidt man vidste, kun en mand ved navn *Lublin* og hans søn. Ved at nægte at udlevere en større vareforsendelse, der ankom til ham, havde man fået ham til at søge borgerskab som købmand i byen, og siden den tid fortoldede han også betydelige varemængder; men man kunne ikke få ham til at ophøre med omløberiet. Det lykkedes en gang at anholde faderen; men sønnen kunne man ikke få ram på, fordi han fandt tilhold hos bønderne. Det hændte også i 1847, at en bissekræmmer fra København, *Elias Cohn*, kørte omkring på Sydfalster med sine varer; men da der i den anledning blev optaget forhør, fandt man ud af, at han havde boet hos en sognefoged. Over for det kompakte sammenhold hos befolkningen var myndighederne temmelig hjælpeløse.

Langt den overvejende del af omsætningen gik dog sikkert igennem byens butikker på fuldt lovlig vis. Især var det de gamle købmandsgårde, som fik liv herved. Ud over dem

fandtes kun nogle klædeskræmmeres boder og nogle få slags specialforretninger, men ikke den vrimmel af stærkt specialiserede forretninger, som nutiden kender. Butikkernes facader var ikke forskellige fra beboelseshusenes; de store udstillingsvinduer fandtes dengang næppe i provinsen, men var begyndt at dukke op i hovedstaden.

I hovedsagen førtes handelen endnu, som den havde været ført i århundreder, baseret på salg af korn og på tilførsel af kolonialvarer, jern og visse luksusvarer til de velhavende. Netop i 1849'erne skød imidlertid de første spirer frem til den udvikling, som skulle sejre ved århundredets slutning, og den mand, som her tog initiativet, var *Edv. Tesdorpf* på Ourupgård. Han udførte i 1846 ca. 50 tdr. smør over Kiel til Hamburg og 52 fedesvin over Rostock til Berlin. Det sidstnævnte foretagende skal ikke have givet noget godt udbytte, vistnok fordi svinene kom for sent frem. Tesdorpf tabte dog ikke lysten; men næste år importerede han 1071 pund salpeter »til landøkonomisk brug« og sendte 75 tdr. smør og 180 fede beder til Hamburg og 33 fedesvin over Rostock til Berlin. Det sidstnævnte foretagende sters deltagelse i den moderne danske landbrugseksport.

Talrige nye tiltag havde således vist sig i løbet af få år og man kan næsten sige, at det moderne Nykøbing blev grundlagt ved den tid. Treårskrigen bragte vel nogen standsning i nybruddet; men kornsalget lå i alle årene 1848—51 på lige ved 70.000 tdr. om året. Byen og egnen blev derfor ved at gå frem i velstand, og da der også efter den tid fulgte flere gode år, fortsatte udviklingen hurtigt med samme lyst til at tage nye opgaver op og med samme iver efter at udnytte de af naturen givne betingelser. I over 100 år har Nykøbing fortsat sin vækst frem til at blive den livlige og venlige handels- og industriby, som nutiden kender.

Kilder:

Nærværende oplysninger om Nykøbing i 1840'erne bygger på toldinspektørernes kvartals- og årsberetninger, der ligger i Rigsarkivet som bilag til 2. told-ekspeditionskontors fynsk-lollandske journal under sager, indsendt af overtoldinspektøren.

Gravhøje i Gunslev sogn.

Af Chr. Olsen.

Danmark, dine Kæmpegrave
er en kostbar Skat,
bedst af alt, hvad i din Have
Gud har gavmildt sat,
havde Du ej gyldne Agre,
grønne Enge, Møer fagre.
løfted dog din Søn sit Øje
stolt fra Kæmpehøje.

I disse linier har Carl Ploug givet sit syn på de gamle grave, som ligger eller har ligget spredt eller samlet næsten overalt i vort land. Han har villet mane det danske folk til at ære og frede om disse minder og åbne dets øjne for de uerstattelige værdier, som vi ejer i dem.

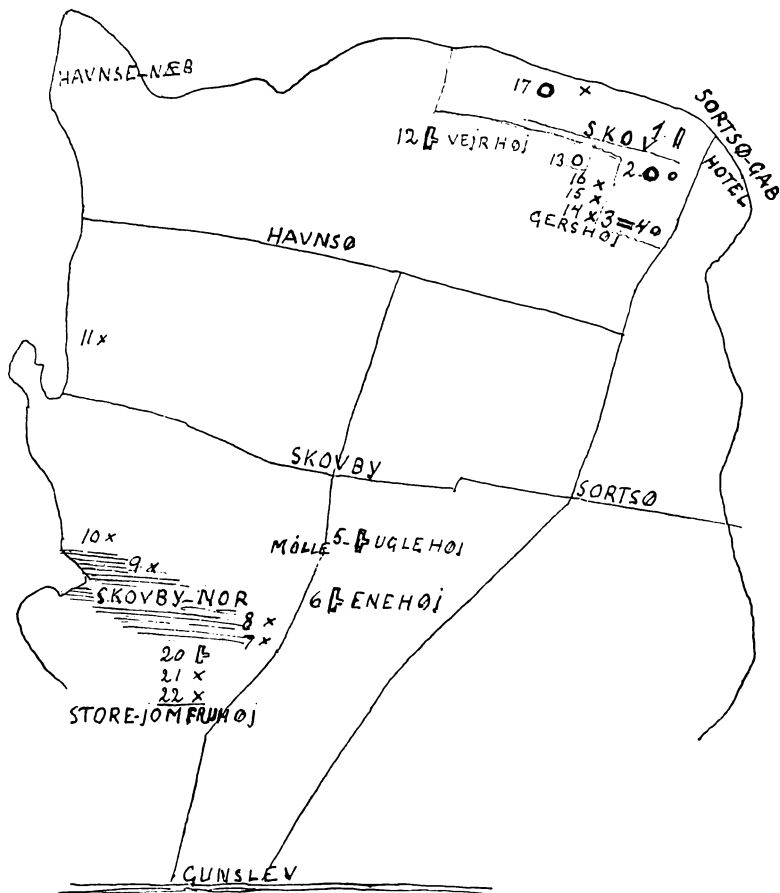
Men desværre er vor stræben mere gået ud på at ødelægge end at frede og bevare. Vi skal ikke her komme ind på, hvor meget der er tilintetgjort i vort land, men holde os til, hvad vi har haft, og hvad vi endnu ifølge nedenstående fortegnelse fra Nationalmuseet har tilbage i Gunslev sogn.

Sortsø.

1. *Sortsø Fredskov. Langdysse. Stærkt forstyrret.
Træbevokset. Fredlyst.*

Denne langdysse har henligget i en meget uordentlig tilstand med væltede randsten og overgroet af krat, indtil den i september 1946 blev restaureret af Nationalmuseet, under ledelse af konservator Raklev og ved gratis arbejdsydelse af hotelejer Christiansen, Sortsø, og Chr. Olsen, Farnæs. 5—6 mand udførte dette arbejde på 5—6 dage.

Konservator Raklev skriver bl. a. om arbejdet: »Skønt dyssekamret i sin tid er blevet fjernet ligesom en del af randstenene, er det nu efter restaureringen et ret anseligt oldtidsmindesmærke.

Kort over gravhøje i Gundslev sogn.

Langdyssens længde er godt 40 meter, og dens største bredde er 7 meter.

Den er af bevarede, ret anselige randsten kranset af 47, hvoraf 32, der lå hældende eller helt væltede, nu er rettet op. Kratbevoksningen på selve mindesmærket og 1—2 meter uden for er ryddet, så det er fritliggende.

Der er kun et par af sådanne oldtidsmindesmærker på denne egn«.

2. *Sortsø Fredskov. Rund høj. Træbevokset i skov.
Fredlyst. Uskadt.*

Denne høj, som er 20 meter i tværmål og har en højde af 3 meter, er ganske urørt. Konservator Raklev antager, at det er

Langdysse i Sortsø Fredskov.

Nationalmuseet.

en bronzealderhøj, men der er også den mulighed tilstede, at den kan indeholde en jættestue.

3. *Langdysse. Det stærkt forstyrrede gravkammer i den
s. ø. ende, hvor randstenene står endnu. Træbevokset i skov.
Fredlyst.*

Denne langdysse, som har en længde af 19 meter og en bredde af 5 meter, ligger dels i Skovbygårds, dels i Norgårds skovparter. Den har hidtil henligget i en meget dårlig forfatning. I den vestre ende, der har brat fald ned mod Rovstirenden, som løber forbi i en snes meters afstand, var alle randstenene væltede.

Men takket være den interesse, som proprietær Brandt, Skovbygård, har for sagen, er dette 4000-årige oldtidsmindesmærke

nu blevet restaureret, idet han har ydet gratis arbejdskraft, 2—3 mand i 3—4 dage.

Restaureringen er foretaget af Nationalmuseet og ledet af konservator Raklev, og da omtrent alle randstenene var tilstede, står dyssen nu, som da den blev opført i den yngre stenalder. Men desværre er overliggeren over kamret fjernet. I den vestre

Langdysse i Sortsø Fredskov.

Nationalmuseet.

ende er rejst en del store, prægtige sten, og som dyssen nu står, er den et anseligt oldtidsmindesmærke. Den har 29 randsten, og der mangler kun et par stykker.

4. *En lav bronzealderhøj med tætstillede, små randsten. Tværmål 11 meter. Ganske uskadt. Ligger tæt ved fortegnelsens nr. 3.*

Randstenene var næsten helt dækkede af skovbunden, men er nu gravet fri. Det er en køn, lille høj, og den eneste lille bronzealderhøj, vi har tilbage i Gunslev sogn.

Skovby.

5. *Jættestue, fuldstændig sløjft. Tilbage er kun en anselig forhøjning »Uglehøj«.*

Denne jættestue, som lå tæt ved Skovby mølle, var for så

vidt uskadt for 100 år siden. Det fortælles, at den daværende præst i Gunslev havde mod til at kravle ind i den og kom ud igen med en urne, og at dette var begyndelsen til ødelæggelsen.

6. *Jættestue — ødelagt. Tilbage står kun 5 sten af vestre langvæg og en hjørnesten — »Enehøj«.*

For 40 år siden stod denne jættestue med begge langvægge og overliggere. Men da ejeren af marken skulle bygge svinehus, tog han de sten, han havde brug for.

Tilbage står endnu den ene langvæg.

7. *Overpløjet gravhøj.*

8. *Do.*

9. *Do.*

10. *Do.*

11. *Do.*

12. *Jættestue. Fuldstændig sløjftet. »Vejrhøj«.*

13. *Runddysse. Delvis ødelagt. Dobbelt række randsten. Dæksten sprængt, kun halvdelen tilbage. Graven muligvis bevaret intakt under grønsværen. Bevokset. I skov.*

14. *Sløjfet høj »Gjershøj«.*

15. *Sløjfet høj.*

16. *Do.*

17. *Runddysse. Enkelte kranssten borte. Med åbent gravkammer. Dækstenen mangler. Træbevokset. Fredet.*

Hvad kransstenene angår, så har ejeren af skovparten fjernet dem alle for en snes år siden. Højen er ca. 18 meter i tværmål og ca. 3 meter i højden.

Gunslev.

20. *Sløjfet høj, »Store Jomfruhøj«.*

Må antages at have været en jættestue. For 30—40 år siden har den daværende ejer af marken fundet mange menneske-

knogler m. m., og hvad der ellers var af værdi blev indsendt til Nationalmuseet.

21 og 22. *Overpløjede høje.*

Skerne.

23. *Sløjjet høj.*

Som det ses af denne redegørelse, er alt, hvad der fandtes

Langdysse i Sortsø Fredskov. Tegning af Chr. Olsen.

af oldtidsmindesmærker i Gunslev sogn på åben mark nu aldeles forsvundet på nær den rest af en jættestue, som findes på »Enehøj«. Hvad der ligger i skov, klarer sig bedst; det bliver jo ikke »overpløjet«. Og selv om der mangler mange randsten, bliver der som regel lidt tilbage, så det kan påvises, at her har man resterne — mere eller mindre — af en gravhøj. Endnu er der enkelte ting i Gunslev sogn, som kan være værd at bringe i orden. Men det aneligste er ordnet og står som et værdigt minde om vore forfædre.

Da Nationalmuseet ikke har midler til arbejdskraft, må det nøjes med at tilbyde gratis ledelse af en restaurering, men vil gerne i forbindelse med folk, som på disse betingelser ønsker

at få deres gravhøje i orden og således bidrage til at vække sansen for vore oldtidsmindesmærker, ære dem og frede om dem. Lad os lægge os på sinde, hvad Johannes V. Jensen synger:

Alvorlig taler ved Alfarvej
med Grønsvær tækket de gamles Grave.
Henfarne Slægter forglem dem ej,
i Arv de gav os en ædel Gave!

Bondelivsskildringer fra Nordøstlolland.

Af *Otto Larsen.*

Nedenstaaende Bondelivsskildringer er for største Delen fortalt mig af afdøde Gaardejer Niels Sørensen Ebbe i Radsted og hans Søster, min Mor, Margrethe Larsen, gift med Gaardejer Niels Peter Larsen, Rørbæk. Onkel Niels var født 1846 og min Mor 1857.

De fleste af Meddelelserne om gamle Skikke stammer, som Følge af at Meddelelserne er født og opvokset i Radsted, fra dette Sogn og maa vel nærmest henføres til Tiden omkring 1840—1875.

Bøndergaarde paa Guldborgland.

Ved Udflytningen af Gaardene omkring 1800 fulgte man gerne inden for hvert Gods en nogenlunde ens Plan, saaledes at Gaarde og Huse paa et Gods var opført efter bestemte Retningslinier.

Saaledes er Gaardene paa Guldborgland uden Undtagelse opført af røde Teglsten og med Egebindingsværk, og de er aldrig hvidkalkede udvendig, som Tilfældet er paa Hardenberg, her findes nemlig begge Gaardtyper. Skillevæggene paa Gaardene under Hardenberg var vistnok i Regelen lavet af flettede Ris og Ler, det var nærmest i Lighed med et Gærde, blot at det naaede fra Gulv til Loft, og at Gærdet var dobbelt, derimellem var Leret saa fyldt. Ladebygningen kaldtes Sulehuset, fordi der ved Bygningen var anvendt Stolper, som endte i en Sule (Stolpe med Tværgren). I denne Sule hvilede saa Tværbjælkerne.

Indgangen til Stuerne var fra Gaardspladsen. Igennem de to Halvdøre kom man ind i en lille Forstue, derfra til Dagligstuen, og bagved var saa Storstuen. Fra første Begyndelse var der kun disse to Stuer, der saa til Gengæld var meget store, men ret hurtigt blev der ved Ombygninger lavet betydeligt om, saaledes at Ensartetheden for Stuernes Beliggenhed ikke mere fandtes.

Fra 1850'erne var der de fleste Steder ogsaa indrettet Soveværelse, ved at Dagligstuen blev delt. Fra Haven var der Indgang til Køkkenet eller Bryggerset, ligeledes gennem to Halvdøre.

Dagligstuens Møbler var yderst tarvelige, men til Gengæld solide. De bestod af et langt Egetræsbord og 2 Bænkekister, der hængte sammen, desuden en mindre Bænkekiste for Bordenden

Typisk Guldborgland-Bondegård mellem Søesmarke og Majbølle.

samt et Par Stole; udover disse fandtes ikke andet end et Bornholmerur. Fra Dagligstuen var der Dør til Køkkenet, der stødte op til Bryggerset. I Køkkenet var røde Mursten som Gulv, i Bryggerset utilhugne raa Sten ligesom Brolægningen i Gaarden. I Bryggerset var Vasken, Bord og Rik til Bøtter og Brikker. Fra Køkkenet førte Døren til Loftstrappen.

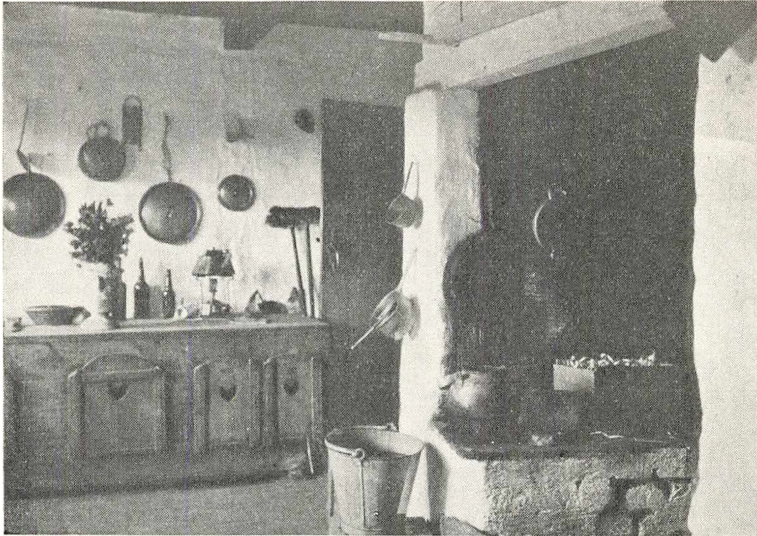
Bilæggerovnen var forsynet med en Plade til at sætte for Fyrhullet i Stedet for Laage, og der blev fyret i Ovn fra Køkkenet. Brændslet var Tørv.

Om Aftenen, naar det var Sengetid, blev Ilden i Bilæggerovnen fæstnet, d. v. s. skrabet sammen og dækket til med Aske, saa Gløderne ikke kunde ses. I Stuerne var Bræddegulve.

Saaledes var en Bondegaards Stuehus indrettet i Radsted omkring 1850.

Til daglig sad man i Dagligstuen, men kom der fremmede, gik man ind i Soveværelset; der var Kakkelovn med en hul Træfod, et godt lunt Sted for Katten.

I Soveværelset var et Bord og Stole, og ved Kakkelovnen stod

Bryggers i Guldborgland-Bondegaard, Taars.

en stor Armstol. Sengene var Himmelsenge, til hvilke der hørte tre Sæt Gardiner, to Sæt ternede af Bomuld eller Hvergarn, og til højtidelige Lejligheder Sirtses Gardiner.

Til de halv voksne og voksne Sønner var der ikke Plads i Stuehuset, de sov i Ladebygningen, hvor der var et lille lavloftet Rum. Her var ikke ret megen mere Plads end lige til Sengene. Gulvet var her af stampet Ler.

Spisekamret var meget stort, paa Størrelse med en Dagligstue. Det kunde hænde ved særlige Lejligheder, at det blev benyttet som Soveværelse.

En af Bøndergaardene i Vignæs (Søren Andersens) har til henimod 1900 holdt sig nogenlunde i sin oprindelige Skikkelse. Niels Sørensen Ebbe, der har meddelt mig dette, fortæller: Den

eneste Indgang til Huset var gennem Fremgulvet. Det var en med Mursten belagt Gang, der gik tværs gennem Huset. Til den ene Side var Loen og til den anden Side Karlekammer og Køkken. Alle, der skulde ind i Stuen, skulde da først gennem Køkkenet. Stuen var naturligvis indrettet, som det var Skik og Brug omkring 1850.

Ved Indervæggen var Alkoven. Niels Sørensen Ebbe har fortalt: Jeg var engang Gæst hos gamle Søren Andersen, hvad jeg for Resten var flere Gange i min Barndom. Første Gang, jeg overnattede der, var jeg spændt paa, hvordan det mon kunde være at sove i Alkoven; i mit Hjem blev den Slags ikke brugt. Alkoven har helt af Træ, og der var en lille Lem med to Fløje til at kravle ind ad, det morede mig vældigt at kravle op i dette Hav af Dynere og fuldstændig forsvinde fra Omverdenen, for der var Masser af Puder og Dynere, og selv om Antallet blev formindsket noget om Sommeren, saa var det dog alligevel et varmt Sted at opholde sig, for ikke at tale om Luften, der ikke var den allerbedste, men den Ting satte man sig let ud over i de Tider, det gjaldt først og fremmest om at have det lunt.

Var der en Aften fremmede, og de to gamle blev trætte og søvnige, saa klædte de sig af og forsvandt i Alkoven uden i mindste Maade at lade sig genere af de fremmede. Disse følte sig heller ikke generte eller fornærmede, de kunde godt blive og fortsætte Passiaren.

Da jeg blev ældre, kunde jeg ikke mere ligge hos Søren Andersen og hans Kone, saa kom jeg ud i Karlekamret. Havde Atmosfæren været trykkende i Alkoven, saa var den dog værre i Karlekamret. Der var to Senge, den ene stillet oven paa den anden, og saa var der ellers kun Plads til et Par Klædekister. Der var lavt til Loftet, og naar der saa laa to i den underste Seng og to i den øverste, har det selvfølgelig ikke altid været lige behageligt at ligge i den øverste. Mange Løjer kunde der ogsaa findes paa, naar Sengene var anbragt paa denne Maade, og her havde de øverste paa flere Maader Fordelen, bl. a. kunde de finde paa at tage et Krus Vand med i Seng og hælde Indholdet ned paa de intetanende i underste Seng. Til Gengæld kunde de, der boede øverst, have mange Genvordigheder at overvinde, inden de kom op i Sengen.

Ved Siden af Karlekamret var Pige kamret med en tynd Bræddevæg imellem, saaledes at der kunde tales sammen uden videre Besvær.

Tyende.

Paa en jævn stor Bondegaard, 60—70 Tdr. Land, holdtes i Almindelighed to Karle, en Dreng og to Piger (en Storemø og en

Typisk Guldborgland-Bondegaard. Majbølle.

Lillemø, som de kaldtes). Omkring 1850 var Lønnen for en Karl 50 Rigsdaler for et Aar, tillige fik han to Pund Uld og Lærred til et Par Benklæder. Om Vinteren tærskede han til Punds, det vil sige, at han fik den ene Tønne, naar han havde tærsket tyve, hvilket var et godt Tillæg til Lønnen.

En Pige fik 20 Rigsdaler for et Aar, to Pund Uld og Lærred til en Særk. Naar Folkene blev fæstede, fik de to Mark i Fæste- penge, og de blev altid fæstede for et Aar. I det tyvende Aar- hundrede gælder det for Tjenestefolk om at fæste sig for saa kort Tid som muligt, derfor skiftes der nu saa ofte, at det er sjældent, at Tjenestefolkene lever sig sammen med Familien som i gamle Dage; da kunde Karle og Piger ofte blive paa et Sted, til de skulde giftes, og de, der ikke blev gift, kunde være paa en Gaard

det meste af deres Levetid. Derfor var Forholdene mellem Husbond og Tyende godt. Karle og Piger fik mere Interesse for at udføre deres Arbejde saa godt som muligt, og Husbonden vilde nødig af med sine gamle veltjente Folk, der havde levet sig ind i Forholdene paa Gaarden og næsten blev regnet som hørende til Familien.

Tørveskær.

Ligesom Bønder i Hoveriets Tid som Fæstebønder havde deres Skovpart, hvor de ganske vist ikke have Lov til at foretage Fældning uden forudgaaende Udvisning, saaledes havde Bønderne i Radsted Ret til Tørveskær i den store Radsted Mose. Her blev ogsaa foretaget Udvisning, men af Skovrideren, hver Gaard fik sin Rode.

Til »Smede«.

Naar Hestene skulde til Smeden for at faa Beslag paa, var det i Regelen Karlen, der skulde af Sted. Det kunde ikke nytte at sende en Dreng, for den, der kom med Hestene, skulde trække Blæsebælgen, ja, eventuelt slaa med Forhammeren, og i det hele taget hjælpe til. Foruden at han havde Mad med til sig selv, skulde han ogsaa have Mad med til Smeden, og der skulde være rigeligt baade af Spise- og Drikkevarer, det hørte med til Betalingen.

Ydelserne var i 1850'erne de samme som anført i nedennævnte Kontrakt fra 1814, dog blev der ikke mere leveret Ærter:

Ifølge Hardenberg Birketings Justitsprotokol (Østre Distrikt) blev Mandagen den 13. Febr. 1815 følgende tinglæst:

CONTRAKT.

Imellem Bønderne i nørre Radsted og Langet og Smeden Mads Olsen, i nørre Radsted.

Undertegnede Smed Mads Olsen forbinder sig til at smede for foranførte Byers Mænd alt Smede Arbejde til deres Gaards og Avlings egen Drift/: allene Kleinsmed, Filearbejde, samt Meie-, Slaajern og Skiæreknive undtaget:/ paa følgende Vilkaar.

Hver Bonde betaler mig herfor aarlig 2 Skp. Rug, 2 Skp. Byg, 1 Skp. Hvede og 1 Skp. Ærter, der ialt skal udgøre 1 Td. forsvarligt Maal og Korn.

Enhver Mand, som jeg arbejder for efter Accorden, giver mig saalænge Arbejdet varer /: for min egen Person :/ forsvarlig Spise og Drikke.

Skulde det findes, at nogen Bonde sælger Vogn, Plove eller af hvad som findes efter denne Accord, da maa han betale særskilt, for hvad Arbejde han igen vil have forfærdiget i det solgtes Sted. Jeg er forresten villig og pligtig til at forrette hvad andet Smedearbejde og Filearbejde, som kunde forlanges, naar vi derom kan komme til Accord.

Bønderne er forpligtede til at holde Smedien i forsvarlig Stand, uden at komme mig til nogen Udgift. — Det er vedtaget paa begge Sider at Løskyndigelse kan finde Sted med et halvt Aars lovlig Opsigelse.

Saaledes indgaet vil vi stræbe at opfylde Contracten paa begge Sider.

Radsted den 1. November 1814.

Mads Olsen.

Paa egne og øvrige Gaardmænds Vegne i Nr. Radsted og Langet o. s. v. (Underskrifterne).

Aftensæde.

I de lange Vinteraftener kunde det sommetider være vanskeligt at faa Tiden til at gaa.

Husmoderen og Pigerne sad med deres Strikketøj eller Stoppe- og Lappetøj, det kunde give dem nok at bestille, især hvis der var mange Børn. Karlene gav sig noget af med Husflidsarbejde, klampede Træsko, bandt Børster eller var beskæftigede med andet Arbejde, der nogenlunde kunde passe til Stedet, hvor Arbejdet blev udført.

Aviser var ikke saa almindelige, og fandtes der en saadan, lagde Husherren Beslag paa den den første Del af Aftenen. Men Børnene skulde ogsaa beskæftiges. I Skumringen fortaltes der ofte Historier, eller Moderen sang for dem. Naar Lyset blev tændt, skulde de større læse Lektier, de mindre legede saa med deres beskedne Legetøj, der ofte ikke var andet end en hjemmelavet Tøjdukke og nogle Stykker Brænde hentet fra Brændekassen, dog kan det sikkert siges, at Børnene med dette tarvelige Legetøj var lige saa lykkelige og tilfredse som Nutidens Børn, der har saa meget, at de ikke ved, hvad de gider lege med.

En Historie, der gjorde megen Lykke hos de ganske smaa, var Historien om »Thomas og Kristoffers Rejsegilde«, der hørte nemlig en Tegning til, og efterhaanden som der blev tegnet, fortaltes der:

Thomas og Kristoffer byggede sig et Hus (saa tegnedes Cirklen, der udgør Hovedet, det skulde forestille selve Huset, selv om det nok havde en mærkelig Form). Der skulde være to Skorstene (Ørene) og to Vinduer

(Øjnene) og en Dør (Næsen), men foran Døren skulde være en Trappesten (Munden), og for at pynte lidt paa det hele plantede de Træer udenom (Knurhaar).

Den Aften, de havde Rejsegilde, havde de drukket temmelig meget. Udenfor Huset skiltes de og gik hver sin Vej.

Kristoffer gik først til Siden, saa lidt frem, saa faldt han (første Forben), han gik lidt, saa faldt han igen (andet Forben), saa gik han lige ud et langt Stykke Vej, saa faldt han (første Bagben), og lige saa snart han havde rejst sig, faldt han igen (andet Bagben), og saa var han hjemme.

Thomas gik en anden Vej, og det gik meget godt et langt Stykke Vej (Ryggen), saa løb han pludselig helt rundt (Halen med Krølle paa).

Et almindeligt Stykke Legetøj var den saakaldte Springgaas, der lavedes af et Gaaseskrog. Et Baand bandtes om Skelettet, en lille Pind blev stukket ind i Baandet og snoet tilpas stramt, en Begklat var fastsat inden i Skroget. Saa trykkede man Pinden fast i Begen, anbragte Skroget paa Bordet, efter et Øjeblik Forløb gik Pinden løs, slog mod Bordet, og Gaasen kunde da springe et temmelig langt Stykke.

Om Aftenen spandtes der ogsaa, ikke alene Uld, men Hør og Blaar. Belysningen var ikke den bedste, et enkelt Tællelys ved den ene Bordende. Men hvis der skulde udføres noget særligt Arbejde, saa kom Lysemoderen frem.

Naar der skulde støbes Lys, blev Tælle smeltet i en stor Gryde og hældt i Lyseformen, der var en stor udhulet, firkantet Træklods, men førend Tællen smeltedes, lavedes Vægerne af Lysegarn. Vægen blev lavet paa et Lysesped; der benyttedes dobbelt Traad, som ved at slaas om Speddets blev firedobbelt. Vægerne tælledes med et Stykke stift Tælle, for at de kunde hænge sammen.

Over nogle Stole blev der lagt to Stænger, hvorpaa Lysespedene anbragtes. Lysevægerne blev dyppet en Gang og derefter hængt op paa Stængerne. Naar Rækken var igennem, begyndtes der forfra, saalænge til Lysene havde faaet den ønskede Tykkelse.

Julelysene blev lavet lidt tykkere end de andre. Nogle brugte at lave tregrenede Helligtrekongerslys; i Midten af hvert af disse Lys blev der indstøbt Krudt, det bragte jo altid nogen Forskrækelse og Postyr, naar de pludselig begyndte at futte.

Var der sparsomt med Lys i Stuen, var det endnu ringere andre Steder. Karlene klædte sig af og paa i Mørke, og det gjaldt da om at vide, hvor Tøjet blev lagt om Aftenen. Der malkedes ogsaa i Mørke.

Først omkring 1870 begyndte Petroleumslampen at vinde Indpas. Min Mor fortalte, at da hendes Far kom hjem med den første Petroleumslampe, blev hun meget imponeret, hun saa nemlig straks kun Foden. Lampen bestod af Fod, Stage og Beholder. I 1866 blev der i Brudegave givet en Olielampe.

Brygning.

Hjemmebrygning paa Landet har været almindeligt brugt indtil Verdenskrigen 1914—18 kom. Med Kornrestriktionerne ophørte den saa godt som fuldstændig, det er derfor paa sin Plads at omtale den her.

Man kom først Malt i Bryggerskarret, og derefter hældtes kogende Vand paa, hvorefter det hele rørtes ud, saadan at det blev en tynd Vælling. Det kaldtes at mæske. Mæsken hældtes op i Kar.

Af Humle brugtes to Pund til en Tønne Malt, men saa stort Kvantum brugtes dog ikke paa een Gang. Humlen kogtes i Bryggerskedlen. Den skulde koge en halv Time.

I Bryggerskarret blev lagt tre eller fire Halmviske, der blev anbragt over Tapstaven, derefter en, der var noget længere, saa den kunde naa helt over i den anden Ende af Karret, derefter blev der lagt Halm hele Vejen rundt. Halmen blev skoldet, og saa blev Vandet med Humlen i øst over paa Karret, det løb igennem og kaldtes saa Humleurt. Derefter blev Mæsken hældt op i Karret, løb igennem, kom derefter op i Kedlen og kogtes en halv Time (hvis det skulde bruges til gammelt Øl, blev det kogt noget længere), hvorefter det blev øst over paa Bryggerskarret. Der blev det saa staaende saa lang Tid, som det tog at komme nyt Vand paa Kedlen og faa det i Kog. Det første Øl kaldtes Nummer et Øl. Til daglig Brygning hældtes der kun paa to Gange, men var det gammelt Øl, der blev brygget, var Tillavningen noget bedre, og saa hældtes der paa tre Gange.

Øllet tappedes af i Ballier, hvor det blev staaende, til det var afsvalet omtrent til, hvad man kalder lunkent, saa sættes der

Gær paa, og oven paa strøede man nogle Skefulde Hvedemel, dækkede det til og lod det saa staa til næste Middag eller Aften. Saa skummedes Gæren af, der kom lidt Humleurt i, og saa var det rede til at hældes paa Anker. Skulde det være gammelt Øl, blev baade Spuns og Tap klinet til med Ler.

Gilder.

At bede til Gilde.

Manden, der kom for at bede til Gilde, blev staaende inden for Døren, og han gik ikke frem i Stuen, førend han var kommet med sin Indbydelse.

Til Barnedaab kunde den f. Eks. lyde saaledes: »Jeg skal hilse fra Maren og den lille Dreng og spørge, om I vilde komme og spise Frokost paa Søndag, tage med i Kirken og spise til Middag og Aften og derefter mere jer, saa længe I lyster«.

I et andet Tilfælde, er der fortalt mig, at Indbydelsen var forment paa en ganske bestemt Maade. Boel Ebbens Halvbroder, Ole Arildsen, var Indbyder. Efter at være kommet med ovenstaaende Indbydelse, fortsatte han med Henblik paa Børnene: »Rasmus, Per og Karen første Dag, Marie, Margrethe og Arild anden Dag, og Niels kan blive hjemme og passe Kreaturerne: saa skulde jeg spørge om Rasmus vil staa Fadder og Karen være Gudmoder?«

Alle de nævnte var Boel Ebbens Børn, de tre sidstnævnte var paa det Tidspunkt ukonfirmerede.

Førlav.

Hvad der før et Gilde skulde foræres af de indbudte, var naturligvis noget forskelligt efter Gildets Størrelse og Art.

Blandt de Ting, der skulde foræres af den nærmeste Familie, kan nævnes et »Fad Mad«, der bestod af røget Skinke, 1 Faarelaar, $\frac{1}{4}$ Gaas, 1 Rullepølse, 1 Kødpølse, 1 Svinebov. De øvrige Gæster kom med 1 Høne, 1 Snes Æg, 1 Flaske Fløde og 2 Pund Smør. I Stedet for Hønen gav de undertiden 1 Pattegris.

Som Eksempel paa, hvor meget der kunde komme til Huse ved saadan en Lejlighed, kan nævnes, at ved et Bryllup i Radsted i Februar 1863 (Boel Ebbens ældste Datter Karen) blev af Gæsterne foræret: 50 Høns, 13 Gæs, 13 Skinker, 50 Sigtebrød.

desuden Kalvesteg, Smør, Fløde og Mælk paa Anker. Det var et meget stort Bryllup; som en Mærkværdighed fortælles, at der var Overflødhedshorn paa Bordet. Der dansedes to Steder, i den store Stue og paa Loen.

Bryllup.

Der blev ikke indbudt til Bryllup af dem, der skulde giftes, eller af deres Forældre, men af en af deres nærmeste Familie, og Indbydelsen lød i Almindelighed saaledes: »Jeg skulde hilse fra N. N. og de unge Folk, om du og din Kone og Børnene (her blev Navnene nævnt paa dem, der skulde med) vilde komme Fredag Kl. 9 og tage med i Kirke, høre paa Brudevielsen, tage med hjem, spise til Middag og siden more jer, saa længe I lyster, og om I saa vil komme igen om Søndagen og drikke Kaffe og tage de mindre Børn med?«

Bryllupsdagen mødte Gæsterne til den fastsatte Tid. Naar de kørte ind i Gaarden, blev de modtaget med Musik fra 4—5 Spillemænd, der stod opstillet ved Indgangsdøren. Vognen blev holdende forspændt i Gaarden til de ankommende havde hilst paa Brudeparret og var blevet budt velkommen med en Kringle, et tresnippet Stykke Kage og en Snaps Brændevin. Naar alle Gæsterne var samlede, steg man til Vogns, hvorefter man med Brudeparret i Spidsen kørte til Kirken. Ved store Bryllupper var der mellem 20 og 30 Vogne, og det gjaldt om at faa rigtig Fart i Brudeskaren, derfor blev der til Kusk paa Brudeparrets Vogn valgt en, der var godt kørende. Naar Vielsen var til Ende, gik hele Følget, baade Mænd og Kvinder, op ved Alteret og ofrede. Ofret, de lagde, bestod i Regelen af en Firskilling, hvis nogen var saa heldig at eje en Treskilling, kunde den ogsaa bruges.

Saa snart man kom fra Kirke, gik man til Bords i Storstuen. Brudeparret først, dernæst Præsten, Skolelæreren og deres Koner, derefter den nærmeste Familie. Naar der ikke kunde skaffes Plads til flere i Stuen, blev Resten anbragt i en Lo, hvor der var pyntet og beklædt med Tæpper og Presenninger.

Bryllupsmaaltidet bestod af en god Kødbollesuppe, dernæst kogt Kød med Peberrod og til Dessert Ægost. Dertil serveredes fedt, hjemmebrygget Øl. Ved Bordet spillede to Musikanter, og

under Maaltidet gik en rundt med en Tallerken og samlede Penge til Musikken. Der blev ikke holdt Taler.

Naar Spisningen var overstaaet og Stuen gjort i Stand, begyndte Dansen. Brudens Far dansede første Dans med Bruden, som han afleverede til Brudgommen, der saa dansede med hende. Desuden dansede alle Karlene et Par Omgange med Brudgommen for at danse ham ud af Lavet. Ligeledes dansede alle Pigerne med Bruden. Saa var den officielle Del af Dansen forbi, og nu fortsattes der i hurtigt Tempo til den lyse Morgen kun med Afbrydelse, naar der skulde spises. Mellem Kl. 7 og 8 blev Borde og Bænke igen anbragt til Aftensmad.

Paa enkelte Egne, f. Eks. i Vignæs, brugtes ikke varme Retter. Der kom hele kogte Skinker ind, Skanken paa dem var omviklet med fint udklippet hvidt Papir ombundet med et rødt Silkebaand. Til Skinken spistes Sigtebrød, derefter Smørrebrød med Kødpølse, Rullepølse og Faarelaar.

Som Dessert serveredes Søsterkage med Sukker eller Syltetøj. Efter Aftensmaden trak de ældre Mandfolk sig tilbage til de mindre Stuer og spillede Kort. Solo, Polskpas, Firkort og Trekort var de mest almindelige Spil. De unge fortsatte med Dansen til ca. Kl. 11 om Aftenen, da der saa blev serveret Punch, lavet af Rom og Citroner i en stor Punchebolle med tilhørende Opøsterske. Det var et ærefuldt Hverv for den, der blev anmodet om at fylde Glassene. Taler blev heller ikke holdt her, men der blev sunget en Skaalvise, der lød saaledes:

Og dette skal være Brudeparrets Skaal!
Hurra!
Og Skam for den, som ikke
Brudeparrets Skaal vil drikke.
Hurra, Hurra, Hurra. Hurra. Hurra.
Brudeparret leve! Hurra!

Undertiden tilføjes:

Og en Søn eller Datter, inden Aaret er omme. Hurra!«

Efter Skaalen for Brudeparret blev der udbragt en Skaal for Vært og Værtinde og til sidst Selskabets Skaal. Alle efter samme Formel og til samme Melodi.

Ca. Kl. 12 Nat serveredes der Smørrebrød til baade Mænd og

Kvinder, og henimod Morgenstunden, før Gæsterne tog hjem, fik de Frokost.

Alt gik fornøjeligt og sømmeligt til, og det var sjældent, der saas nogen, der var fulde.

Meddelelsen af dette fortæller om et stort Bryllup, han var med til hos Lars Jørgensen i Soesmarke omkring 1860: I Stedet for Borde benyttedes Vognbunde anbragte paa Bukke eller Tønder. Bordene var altsaa temmelig smalle, men ret megen Plads behøvedes heller ikke. Til Middagen langede Gæsterne i Fællesskab til Suppefadene, 5—6 til hvert Fad. Gafler brugtes ikke, og som Bordknive benyttedes Lommeknivene. Tallerkener fandtes ikke, i Stedet for var der smaa Træbrikse. Naar den ene Ret var spist, vendte man Briksen og havde saaledes en ren Tallerken til næste Ret.

Barselgilde.

Et Barselgilde formede sig omtrent som Bryllupsgildet, der var dog ikke saa mange Gæster.

Alle var med i Kirke, og de gik alle til Offers. Traktementet var det samme som ved Bryllupsgilder. Der blev ogsaa danset, og der var i Almindelighed 3 Musikanter med 2 Violiner og 1 Klarinet. Til Barselgilder bad Manden selv til Gilde.

Konfirmation.

Til Konfirmationsgilder var kun den nærmeste Familie, Venner og Naboer indbudt. De blev trakteret med Kaffe, fik Aftensmad og dansede til ud paa Natten.

Begravelse.

Ved en Begravelse i Hjelm fortæller min Meddeler, at de til Frokost fik Plukfisk og til Middag lollandske graa Ærter — Søbeærter med Madsuppe paa — og varmt, kogt Flæsk. Om Eftermiddagen spilledes der Kort. Det var i det hele taget meget almindeligt, at der efter Begravelser spilledes Kort. De særlige Skikke ved Begravelser har jeg ikke faaet nogen Oplysning om.

Tidligere var det en meget almindelig Tanke hos ældre Folk, om de nu fik en »ordentlig« Begravelse. Ved »ordentlig« tænkte de ikke saa meget paa, om de kom i Jorden paa kristelig Maade.

men om der kom mange Mennesker med, og om de fik godt at spise og drikke bagefter.

Kartegilde.

Dette Gilde var vel nok det, hvor der blev snakket mest, og det var jo ret naturligt, naar man tænker paa, at der blandt Deltagerne maaske var flere ældre Koner, som selv havde oplevet en Del, og hvis Fantasi var sat i livlig Bevægelse.

Naboernes Piger tillige med nogle Koner mødte straks efter Middag, naar der skulde kartes.

Her gengives Skildringen nøjagtigt, som Meddeleeren har fortalt mig den: Det er en Dag hen paa Efteraaret, skyet, af og til med lidt Regn, altsaa rigtigt Efteraarsvejr. Pigerne og Konerne er mødt. Det store Bryggerskar bliver stillet midt paa Gulvet i Stuen, og omkring Karret sidder de kartende og lægger den ene Uldloe efter den anden (paa vestlollandsk kaldes de Taver).

Saalænge der arbejdes ved Dagslys, gaar Arbejdet under almindelig Passiaren, men ved Skumringen, naar Lysene tændes, forandres Emnerne. Lyset bliver anbragt i en $1\frac{1}{4}$ Alen høj Lysestage, der kaldes Lysemoderen, og stillet midt i Karret.

Gaardens Karlefolk og Børnene er kommet ind. Børnene ligger eller sidder paa Gulvet omkring Karret for at være saa nær ved Lyset som muligt. De skal lære Lektier, men deres Opmærksomhed er ikke meget ved Bøgerne. Efterhaanden som Tiden skrider frem, er Mundene rigtig kommet paa Gled. Mange mærkelige Ting fortæller de gamle Koner om Trolde og Nisser, Varulve og meget andet. De fortæller ogsaa om deres unge Dage, om hvordan de blev forlovet og gift.

Gildeshøjtidelighed var der ikke noget af, der blev hverken danset eller spillet, og ret meget ud over den daglige Kost vankede der ikke, kun Kaffe blev serveret en Gang ekstra.

Møggilde.

Møggildet var der for Østlollands Vedkommende ikke meget ved. I Radsted slog to eller tre Naboer sig sammen og hjalp hinanden med at køre Gødningen ud. Der mødte een eller to Vogne fra hver Gaard, alt efter Forholdene. Allerede ved Firetiden kunde man være færdige, og saa spistes der Aftensmad. Heller

ikke her var der noget stort Halløj bagefter. Paa Falster skal Forholdene have været noget anderledes, der kunde hos en Mand møde indtil tyve Vogne, men maaske kom det af, at Landsbyerne var mere samlede.

Legilde (Slaagilde).

I Radsted var der fire Gaardmænd, der havde forpagtet Præstegaardsjorderne, hvoraf en Del var Eng. Naar Græsset skulde slaas, mødte fra hver Gaard tre Karle og en Dreng. Det blev altsaa en Styrke paa seksten Mand. Karlene, eller somme-tider var det Daglejere, brugte Leen, og de fire Drengene spredte Græsset.

Til Middagstid Kl. ca. fire var en Spillemand sagt til for at spille for dem. Han fik en Mellemmad med og gik saa Resten af Tiden foran og spillede Violin. I Almindelighed var de færdige ved Sekstiden, saa gik de hjem til den Gaard, hvor Gildet denne Gang skulde staa, og spiste Aftensmad. Senere paa Aftenen kom Naboerne med Børn og Tjenestefolk, og saa blev der danset.

Høstgilde.

Høstgildet holdtes for alle Høstfolkene og Naboerne. Selve Indhøstningsdagen var der dog ikke Gilde, dog spistes god Mad til Aften og serveredes Punch og varme Æbleskiver til Høstfolkene. Først senere holdtes det egentlige Høstgilde. Da var Naboer og hele Gildeslavet med. Nogle Steder dansedes der, men det var dog ikke alle Steder fast Regel.

Naar der var afmejet, brugtes det ofte at give Høstfolkene Æbleskiver og Punch.

Ærtetærskegilde.

Lige efter Høst blev der tærsket Ærter, og der blev den Gang dyrket betydeligt flere Ærter end nu. Naboernes Karle og nogle Arbejds mænd mødte om Morgen en meget tidligt, 10—12 Mand ialt. De blev delt i to Hold med to Mand i hvert Hold, saaledes at der var et Hold paa hver af de to Loer og fire i Gaarden. Egentligt Gilde holdtes ikke, men Traktementet var lidt ud over det daglige, og om Aftenen vankede der altid lidt ekstra.

Brageilde.

Om Efteraaret, naar Hørren skulde bearbejdes, blev den landredt, d. v. s. den blev spredt ud paa Marken, hvor den laa i ca. tre Uger, eller i hvert Fald saalænge, saa den fik Regn. Nogle brugte at vandrede den. Den blev da dypet i Vand, saa var det unødvendigt at vente paa Regnen.

Efter denne Behandling skulde den brages. Enkelte brugte at lade den ligge og tørre i Solen, saa blev den først braget det næste Aar, men de fleste bragede den over Kule. Et Baal blev tændt i Bunden af Hullet, og Hørren lagdes paa Stænger, der var anbragt over Hullet. En Kone passede Ilden, vendte Hørren og sørgede for, at Ilden ikke kom til at fænge i Hørren.

Efter denne Proces blev Arbejdet overgivet til Hørmanden, han skættede og heglede den. Det bedste blev til Hør, derefter kom fine Blaar, grove Blaar og Skættfeld, hvoraf det bedste brugtes til Sække.

Hos min Meddelers Forældre havde de meget tidligt faaet Tærskemaskine, hvad ingen af Naboerne havde. Tærskemaskinen blev benyttet ved Skætningen, og Naboerne kom alle og benyttede den.

Naar der var Brageilde, var det kun for Konerne, der hjalp til. Egentligt Gilde var der ikke Tale om ud over, at de havde det godt den Dag.

Den lollandske Feber.

Den i tidligere Tid paa Lolland almindeligst forekommende Sygdom var »Den lollandske Feber« eller Koldfeberen, ogsaa kaldet Feberen. Den var frygtet i allerhøjeste Grad, ikke fordi den i Almindelighed var dødbringende, men den kunde virke meget nedbrydende paa de angrebne. Den, der en Gang havde faaet den, kunde være plaget af den i lange Tider, ja, nogle slap faktisk aldrig af med den.

Det kan vist med rolig Samvittighed siges, at før ca. 1875 har Flertallet af Lollands Beboere i stærkere eller svagere Grad været plaget af Feberen.

Sygdommen var ikke ens hos alle, nogle havde den hver Dag, andre hver anden Dag og andre igen hver tredie Dag, vel at

mærke i den Tid, den rasede, for der var et kortere eller længere Ophold hvert Aar.

I Regelen søgte en Feberpatient ikke Læge. For det første var Medicinen dyr, og for det andet var Folk bange for, at den skulde virke skadeligt. Efter Feberens Ophør kunde der nemlig komme forskellige Eftersygdomme. Man hjalp sig i Stedet for med Husraad, og af dem var der mange, hvoraf dog sikkert kun yderst faa kunde give nogen Lindring. Meget brugt var at lade »læse«.

En af mine Onkler fortæller om Feberen: Han havde Trediedagsfeberen og det i en uhyggelig Grad. Var han paa Arbejde i Marken, gik han hjem og i Seng paa det Tidspunkt, han vidste, at Feberen skulde komme, det var Kl. tre om Eftermiddagen. Feberen kunde være saa voldsom, at han talte i Vildelse. Han fik Feberen første Gang, da han var mellem 14 og 15 Aar. Naturligvis prøvede han forskellige Husraad, men uden Resultat, og han blev saa raadet til at gaa op til Smed Rasmussen i Saks-købing, han skrev for Feber og skulde være ualmindelig dygtig. Min Onkel gik op til ham og sagde sit Ærinde.

»Det er godt«, sagde Smeden. »gaa du kun hjem igen«.

Hvad Smeden skrev eller foretog sig vides ikke, men det første Par Maaneder derefter havde Patienten ingen Feber, det for-bav-sede ham og befæstede Smedens Ry som klog Mand, ganske vist kunde det heldige Udfald af Besøget ogsaa forklares paa den Maade, at det var paa det Tidspunkt, hvor Feberen for nogen Tid alligevel holdt op. Det var imidlertid ikke nok med, at Feberen blev standset, han vilde helt af med den, og saa gik han til en anden klog Mand i Saks-købing; han blev kaldt Kuske-Jens. Han kradsede med en Blyant noget ned paa et Stykke Papir og bandt et Baand i, hvorefter det blev bundet om Halsen paa den syge. Papiret skulde bæres paa Brystet i otte Dage. Ingen maatte læse, hvad der stod paa det, og en Torsdag efter, at de otte Dage var gaaet, skulde det graves ned under et Træ. Man maatte ikke tale, saa længe Nedgravningen stod paa, og ingen maatte heller vide, hvor det blev gravet ned. Det første, min Onkel gjorde, da han kom hjem, var at se efter, hvad der stod paa Papiret. Det var ikke andet end nogle Kruseduller.

Det siger sig selv, at Feberen ofte kom paa meget ubejljlige

Tider. Det første, de unge gjorde, naar de blev bedt til Gilde eller skulde til Bal, var at regne ud, om de skulde have Feberen den Dag; hvis saa var, kunde de jo ikke komme med.

Da Feberen havde hjemsøgt min Onkel et halvt Aar, skulde der være Marked i Sakskebøbing, og trods det, at han skulde have Feberen netop den Dag, vilde han ikke gaa glip af Fornøjelsen. Han gik til Marked, Feberen kom, men han holdt Pinen ud, og siden den Dag har han aldrig haft Feberen.

Det mærkelige var, at kun i de Timer, hvor Feberen rasede, var man egentlig generet af Sygdommen. Den næste Morgen kunde man staa op uden at føle sig syg og med den mest glubende Appetit sætte sig til Bordet; i det hele taget spiste de angrebne enormt.

Der er blevet mig fortalt om en Arbejdsmand, der havde prøvet saa at sige alle Husraad, som man mente kunde hjælpe, men uden Resultat. Til sidst blev det ham anbefalet at tage Rotteekskremerer opløst i Vand. Han gjorde det ogsaa, men det hjalp ikke. Man kan forstaa, at Sygdommen maa have været frygtelig, naar nogen kunde bruge saadan et Middel mod den.

Sagn og Overtro.

Min Mors Farbror, der var født 1815 og i Almindelighed blev kaldt Store Niels, troede paa alt muligt, der havde Forbindelse med det overnaturlige. Min Mor fortæller, at han jævnligt kom ind og besøgte dem om Aftenen, han var nemlig i nogle Aar Nabo til min Mors Forældre.

Paa Grund af det Utal af Historier, han fortalte, var han en yndet Gæst. Nedenstaaende Fortællinger om hans Sammenstræf med Nisser, Trolde, Varulve og andre mærkelige Fremtoninger har han fortalt til min Mor og hendes Søkende omkring 1850—1870. Skønt man altsaa kommer det Tidspunkt nær, vi kalder vor oplyste Tid, var han stadig lige overtroisk. Børnene, han fortalte sine Æventyr, for ikke at tale om de voksne, stillede sig dog ofte ret tvivlende overfor hans Beretninger. Tillod de sig imidlertid at komme med Spørgsmaalet: »Er det nu ogsaa sandt«, saa blev han fornærmet. Det er ikke for at stille ham frem som et Fænomen paa Overtroens Om-

raade, for der var mange paa hans Tid, der var lige saa overtroiske.

Store Niels fortalt, at han en Aften havde været paa Besøg hos en Nabo. Idet han paa Hjemturen vilde gaa ud af Gaarden, var der noget, der kastede ham over mod Porten. Det var en Varulv, og han havde set lige saa tydeligt, at den var i Skikkelse af en Hund, og det ene Ben stak bagud. Varulvene gik nemlig altid paa tre Ben.

I Vignæs levede engang en Præst, der var ualmindelig dygtig til at mane, ja, han var den bedste paa hele Østlolland til det Stykke Arbejde. Sommetider blev han hentet ud paa Mariboegegnen, ja, endda paa den anden Side Maribo.

Engang var Præsten i Østoftte begyndt paa at mane et Genfærd ned, men han kunde ikke faa det længer ned end til Armene, ligemeget hvad han saa foretog sig. Saa maatte de have Bud til Præsten i Vignæs, og han kunde faa Genfærdet ned.

En Dag var Store Niels kørende til Saksøbing for Vignæs-Præsten. Da de om Aftenen kom til Berritsgaards Allé, var det umuligt for Hestene at trække Vognen længer.

Saa sagde Præsten: »Staa af, tag det højre Baghjul af og læg det op i Vognen«. Det gjorde han, og saa kørte de videre, og der var ikke noget i Vejen. Varulven, som det naturligtvis var, der havde været saa Spil, maatte saa løbe under Vognen som fjerde Hjul.

Men Store Niels havde ikke alene haft med Varulve at gøre, han havde ogsaa set en rigtig Nisse; det var ellers sjældent, at nogen var saa heldig. Det var hos Christen Bruun i Hjælm. Han var paa Besøg, og de skulde da ud at se til Svinene. Christen Bruun lukkede Døren op, og Niels fik lige Tid til at kigge ind, saa smækkede Bruun Døren i igen, de havde set, at en Nisse gik og fodrede Svinene, derfor var det, at Bruun havde skyndt sig med at lukke. Nisserne maatte ikke forstyrres i deres Arbejde, saa kunde de let blive fornærmede og lave gale Streger i Stedet for at gøre Nytte.

Nisserne spillede i det hele taget en stor Rolle. Af og til kunde man om Aftenen høre dem skære Hakkelse eller fodre Hestene, og op til Jul kløvede de Brænde.

Adskillige Mennesker havde set Lys i Halmen om Aftenen.

naar de kom ud i Stalden for at fodre, men det gjorde ingenting, for det var Nisserne. Engang imellem kunde det ogsaa hælde, at man saa et Par smaa Ben i store Træsko stikke gennem Stængehalmen, det var en Nisse, der havde været saa uheldig, men saa skulde man bare lade som ingenting.

En Pige, der tjente hos min Mors Forældre, var ogsaa meget overtroisk, maaske endnu mere end Store Broder Niels, hun tog Varsel af alting.

En Dag havde et af Børnene været oppe i et Træ i Haven og revet en Skaderede ned. Ane, som Pigen hed, kom netop ud, som Ødelæggelsen var fuldbyrdet. Hun raabte straks: »Nej, uh, ja, ja dog, river du Skadereden ned, det fører Uheld med sig, saa dør Følhoppen i Nat«.

En Dag stod hun ude paa Landevejen sammen med Hunden. Pludselig giver den sig til at løbe i fuld Fart hen ad Vejen. »Nej, kors dog esse«, siger hun, »se, hvor Bob render, vi faar Fremmede i Dag«.

Forudsigelser om Vejret, Rim m. m.

En sort Jul giver en hvid Paaske.

En kold Maj giver et varmt Logulv til Vinter.

Naar Himlen agrer fra Vest til Øst, er der ingen Fare for Bondens Høst.

Naar Hundene æder Græs, er det Tegn paa, at det bliver Regnvejr.

Naar det begynder at regne, og Hønsene ikke gaar ind, bliver det ikke til ret meget.

Taage ved Gry giver Dag uden Sky.

Morgen rød giver Aftenblød.

Lille Hoppe Lente hoppede over en Stente, saa laaden som et Faar, men havde dog ikke et eneste Haar. (En Kylling).

Det er en Skam, at bide Hovedet af et Lam,

smøre det ind i Seve (Sæbe), og endda lade det leve.

Den, som spiser Ring (Skorpe), kan komme Alverden omkring.

Den, som kun spiser Krumme, kan ingen Steder komme.

Der var en Kone, der hed Sip. Hun havde en Datter, der hed Sippernip. Og der var en Mand, der hed Skrat, han havde en Søn, der hed Skratrat.

Saa blev Sips Datter Sippernip gift med Skrats Søn Skratterat. De fik en Datter, hun kom til at hedde Sip Sippernip Sip Syren Sip. Siden fik de en Søn, han kom til at hedde Skrat Skratterat Skrat Skryren Skrat.

Naar man om Foraaret hørte Frøerne kvække første Gang, skulde man straks lægge sig paa Jorden og trille rundt, saa fik man ikke Rygværk det Aar.

Naar det er Tordennejr, og man ser et Lyn, maa man ikke pege paa det, for saa kan det slaa ned i vedkommende.

Smaa Børn fik Besked paa, at de ikke maatte springe ud gennem et Vindue, for saa blev man aldrig voksen (større). Man kunde dog redde sig ved at gaa samme Vej tilbage.

Naar to Drengene lader deres Vand overkors, dør der en Jøde i Løbet af Natten.

Naar man saa Nymaane første Gang i det nye Aar, skulde man sørge for at have Penge i Haanden, saa blev man rig.

Naar man saa et Stjernes kud, skulde man ønske, og Ønsket vilde gaa i Opfyldelse, men Ønsket skulde være fremsat, inden Stjernes kuddet døde hen.

Naar man færdes paa Landevejen, og en Kat løber tværs over Vejen foran, skal man spytte, ellers giver det Ulykke.

Lidt om Klæder.

En Vest uden Ærmer er en Brystdug, en Brystdug med Ærmer og af Hvergarn er en Vest, og en Vest lidt større og af Vadmel er en Trøje. En Kjortel maa kunne gaa over dem alle, men længer end til Trøjen maa ingen Dreng komme.

(Denne Forklaring har jeg hørt aldeles ens fra forskellige gamle).

Min Bedstemor, født 1815, gift i 1832, fik i Medgift kun 4 Særke, hvoraf de 2 endda var for smaa. De 2 af dem var med »Ople og Nejendel« (Opliv og Nederdel), d. v. s., at de af praktiske Hensyn og ogsaa for Pynt var delt i 2 Dele. Det øverste Stykke, der dækkede Brystet og naaede omtrent til Hofterne, var af Hørlærred, det nederste var af Blaalærred.

Lungholm Have.

*Nogle Oplysninger og Betragtninger i Anledning
af 100-Aaret for dens Anlæggelse.*

Af Johannes Tholle.

I.

Den historiske Udvikling i *Lungholm Have* følger stort set ganske de samme Love, som har været saa mange andre Slots- og Herregaardshaver tildel: Begyndende helt i det smaa som en Borghave paa et ringe Areal er den siden blevet til et stort og paa en vis Maade rigt Anlæg, men med dette Aarhundredes haarde Politik overfor alt, hvad der var stort, atter blevet indskrænket især i Indhold af Detailler. Den har dog ogsaa noget særligt — dels de af Egnens (og Lollands) lave Beliggenhed dikterede Kanaler, der trækker sine skarpe Linier op i et fladt Landskab, dels en af planteinteresserede Ejere tilvejebragt Samling af smukke, ofte sjældne Træer og Buske — og saa en ganske uforlignelig Bestand af flerhundredaarige Egetræer. Derfor er den i høj Grad en Omtale værd.

Før der var noget, som hed Lungholm, laa der en Gaard, som hed *Olstrupgaard*, der i hvert Fald kan føres tilbage til 1400'erne!). Sit nuværende Navn fik Godset først i 1600'erne, og ved Bevilling af 7. April 1784 udskiltes Lungholm af Grevskabet Christianssæde og solgtes til Konferensraad, Kammerherre Baron *Poul Abraham Lehn*, der i 1803 af Hovedgaardene Højbygaard og Lungholm samt flere andre Gaarde oprettede Stamhuset *Sønderkarle*.

Hvorledes de havemæssige Forhold har været fra Olstrupgaards Dage og op til dette Tidspunkt, maa man i Hovedsagen nøjes med at gisne sig til. At der har været dyrket Planter

paa den Jord, som omgav Bygningerne, er der dog næppe Tvivl om, og da Bygningernes Placering etc. skal have været uændret fra den Gang, *Palle Rosenkrantz* i og efter 1639 opførte sit Herresæde, til 1856, er der ikke meget Holdepunkt for Hypoteser om, at Havens Omraade har været ændret synderligt i denne Periode — bortset fra, hvad de skiftende Modestrømninger kan have dikteret med Hensyn til dens Planteindhold og Arealinddeling, eller det man kalder: Stil. Det eneste helt faste Holdepunkt til Oplysning om Forholdene er (foruden de ældgamle Træer) det Kort over Bygninger og Have, som er udfærdiget saa sent som ved Udskiftningstiden (ca. 1790), og som tydeligt viser os Havearealet optrukket efter Linier i Terrainet, som er gældende den Dag i Dag, — nemlig dels »Øen« (som det kaldes), der ligger Nord for Hovedbygningen, — Arealerne omkring Avlsbygningerne Syd derfor samt hinsides Landevejen det næsten rektangulære Areal til Køkkenhaven etc. De 2 første Arealer er skraveret paa den nævnte Plan, og Maalene for »Øen« viser en indvendig Maksimumsbredde af lidt over 200 m samt en Totallængde af lidt over dette. Da man har Erfaring for, at man ved Udfærdigelse af disse Kort i Udskiftningstiden lagde en vis Vægt paa her og der at skitsere ogsaa Arealets Detailinddeling samt at give nogen Signatur for, hvad der voksede derpaa, — altsammen i meget grove Træk og vel nok aldrig heit præcist, kan man af disse Kort notere eet og andet. De enkelte Korttegnere har her ganske vist udvist individuel Opfindsomhed, Akkuratesse og Omhu; nogle har ydet Eftertiden adskilligt mere i saa Henseende, end der kan læses af Lungholm-Kortet, — andre adskilligt mindre. At der saaledes af Lungholm-Kortet maa kunne læses, at der i Haven baade har været en kort Midterakse, stræbende imod Nord fra Bygningens Midte samt desuden nogle mere eller mindre kraftige Tværlinier, er udenfor enhver Tvivl. Der er desuden noget, som kan tydes derhen, at Ydersiderne har været træbevoksede, foruden at de især har været forsynet med nogle store Træer, samt at der nærmest Hovedbygningen har været nogle Blomsterpartier, rimeligvis ogsaa forsynet med træægtige Planter. Omgivelserne har været de stadigt eksisterende Kanaler, og udenfor disse har i hvert Fald de gamle Egetræer m. fl. været at finde, — en grøn Ramme af større eller mindre

Tæthed (herom ved vi kun lidt), men dog en Ramme, der baade har givet Læ og Lunhed, og som har mildnet Klimaet paa »Øen« og andetsteds ved Bygningen saadan, at der har været gode Muligheder for at plante og dyrke sjældne Planter, — noget de senere Ejere tilfulde har forstaaet at benytte sig af.

Om den ovennævnte Inddeling og Afrunding af Haven kan man antage, at en kraftig Egebevoksning allerede i den senere Middelalder har trængt sig ind paa Bygningerne, eller at disse omvendt tilligemed »Kaalhaugen« (se senere) ikke har formaat at blive udvidet længere end af Gravene angivet, — ja, at de endog har maattet slaa et Knæk mod N.V. for at vige udenom den kraftige Skovbevoksning, hvis sidste Repræsentant paa dette Sted er den forvredne Kæmpeeg ved Kanalens Knæk. Paa den anden Side kan ogsaa anføres, at Lungholm Have ikke i sin Idé afviger fra, hvad der har hørt med til Barokhavens, — bortset fra, at det kan forekomme mærkeligt, at Midteraksen ikke er trukket noget længere ud og er blevet kraftigere betonet, end Kortet viser. Om paa dette Tidspunkt Ejeren har haft visse arkitektoniske Ambitioner, og om Kortet kun maa betragtes som en Skitse, der ikke viser Forholdene fuldtud, kan der naturligvis diskuteres. Fra anden Side er det blevet fremført, at den ovennævnte Forening af Lungholm med Højbygaard (1784) kan have begrundet en (skæv) Gennemhugning af Skoven for at muliggøre, at de 2 Gaarde kunde sammenfattes med Øjet, og hvorved samtidigt visse havearkitektoniske Virkninger fremskaffedes, dog at Gennemhugningen først er udført omkring 1821 af *Poul Godske Bertouch-Lehn*, idet man fra hans Barn-domshjem Søholt har en Parallel til en saadan skæv Udsigt fra Hovedbygningen til Maribo Sø, — eller den kan være udført saa sent som omkring 1850 af *Joh. Julian Bertouch-Lehn*, hvis varme Interesse for Ejendommene i Almindelighed og Haven i Særdeleshed kan have foranlediget det nævnte. Spørgsmaalet staar saaledes aabent for flere Muligheder.

II.

En Periode af havemæssig stor Betydning opstod, da Stamhuset Sønderkarle var blevet oprettet, og Slægten *Bertouch-Lehn* blev Herre til Godset²). Denne Slægt mødte med rige Mulig-

heder for i Almindelighed at kunne forbedre Forholdene paa Godset, der ved kgl. Resolution af 13. Marts 1819 ophøjedes til et Baroni, hvis første Indehaver var Lensbaronen *Poul Godske Bertouch-Lehn*, der dog allerede i 1831 afgik ved Døden, kun 35 Aar gammel. Sønnen *Johan Julian Bertouch-Lehn* blev derefter, blot 10 Aar gammel, Lensbaron og opdroges indtil 1846, da han overtog Baroniet, hos Slægtninge paa Orebygaard.

Indtil dette Tidspunkt hører vi kun lidt Tale om Haven, der betegnes som »en maadelig Kaalhave«. Da Poul Godske var født paa Søholt, hvor der var en overmaade smuk, gammel og karakteristisk Have³⁾, var hans Interesse for Haver og Have dyrkning meget levende og blev sikkert yderligere stimuleret ved Rejser til fremmede Lande og Egne. Vi ved ikke meget om, hvorledes der virkedes; men det maa formodes, at der endnu før Lensbaronens Død har været ansat en Gartner ⁴⁾, selvom der iøvrigt ikke meldes noget om ham paa dette Tidspunkt. Senere sker dette⁵⁾.

Den først kendte Gartner var *Niels Larsen*, der under sin mere end 40-aarige Tjeneste paa Lungholm konstant skrev sig N. Larsen. Han var Øbo, dog ikke fra Lolland, men Søn af Lars Nielsen i Snøde Sogn paa Langeland og døbt 10. November 1801¹²⁾. Hvor han ellers havde været i sin Ungdom vides ikke, men i hvert Fald fra Begyndelsen af 1834 var han ansat som »Gartner ved den herskabelige Have« paa Lungholm. — Gartner Larsen var til en Begyndelse ansat for en halvårlig Løn af 50 Rdlr. kontant plus 2 Tønder 4 Skpr. Rug, 2 Td. 4 Skpr. Byg og 2 Skpr. Hvede — en Aflønning, som var uforandret i en lang Aarrække. Han boede i Gartnerboligen. Som alle andre Folk i betroet Tjeneste har han skullet gøre et vist Regnskab for det, han havde at varetage, og derunder ogsaa, hvad han solgte fra Haven.

III.

Med Johan Julian Bertouch-Lehns Overtagelse af Baroniet (1846) begynder en ny aktiv og levende Interesse for Haven at gøre sig gældende. Det fundamentale for en intensivere Drift af Haven: Gartneren faar sit Gartnerhus sat i Stand, og han faar et vist Antal Arbejdere til Raadighed. I 1848 er der 4 à 6 Mænd og Kvinder paa Havearbejde, der nævnes bl. a. *Hans*

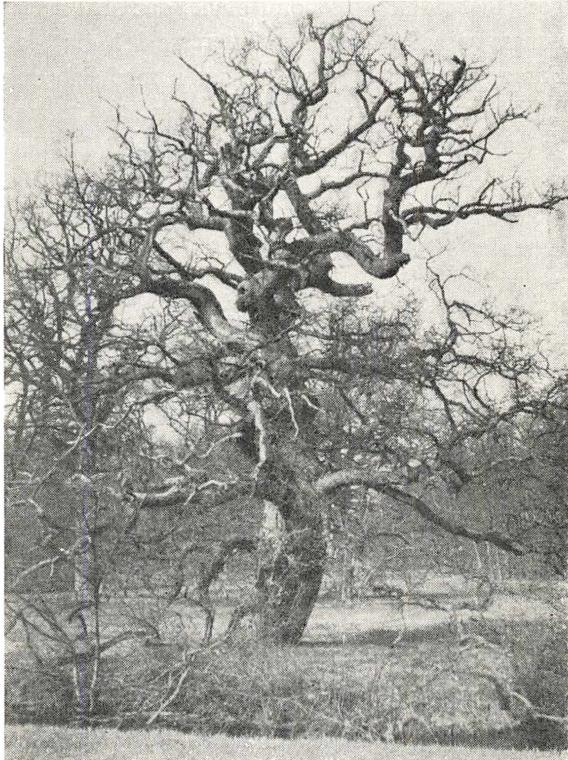
Møller, Anders Petersen, Hans Henriksen og Hans Pedersen samt Anders Pedersens Kone; hun luger, og de faar alle udbetalt meget beskedne Beløb for deres Arbejdsydelse. Men der bliver ogsaa bevilget Gartner Larsen Penge til Indkøb; han faar 10 Rdlr. til Frø og næsten lige saa meget til Georginer, — det er ikke længer Husholdningsøkonomi alene, der skal præge Haven.

Endnu mere viser sig den nye Interesse i 1849; da arbejdes der om Foraaret med 9 og om Sommeren med ikke mindre end 17 Mand i Haven, og Gartner Larsen faar Lov at gøre Indkøb af Planter fra Hardenberg, — ikke mindre end 17 Slags, hvoraf den overvejende Del er Prydplanter. Vi hidsætter den Faktura, som er udstedt 1. April 1849 og kvitteret af *Jensen*, der var Stedets Gartner (1841—59)⁵).

Nr.	1	3	Stk.	Cupressus destica	a	2	M.....	1	Rdl.	—	M.	—	Sk.
..	2	1 Thuoides	..	2			2	..	—	..
..	3	3	..	Thuja orientalis	..	2	1	..	—	..	—	..
..	4	3	..	Juniperus Sabina	..	1			3	..	—	..
..	5	3 fol. varg.	..	2	1	..	—	..	—	..
..	6	3	..	Pinus pendula	..	1			3	..	—	..
..	7	3 edulis	..	1			3	..	—	..
..	8	3 marittima	..	1			3	..	—	..
..	9	3 austriaca	..	8	Sk.....			1	..	—	..
..	10	3	..	Taxus bacata	..	1	M.....			3	..	—	..
..	11	20	..	Sytticus alpina	..	8	Sk.....	1	..	4	..	—	..
..	12	4	..	Ostheimer Kirsebær	..	2	M.....	1	..	2	..	—	..
..	13	3	..	Spartzium chapornius									
				.. alba	..	12	Sk.....			2	..	4	..
..	14	4	..	Begonia catalpa	..	12			3	..	—	..
..	15	3	..	Amorpha fruticosa	..	12			2	..	4	..
..	16	3	..	Hauge Asker [?]	..	2	M.....	1	..	1	..	—	..
..	17	40	..	Hindbær	..	4	1	..	4	..	—	..
										13 Rdl. — M. — Sk.			

I overvejende Grad drejer det sig altsaa om Stedsegrønt (derunder Fyr, Pinus). Om disse Ting skulde være tiltrukket i Hardenbergs Gartneri eller af Greven paa Hardenberg er indforskrevet udenlands fra, vides ikke, men begge Muligheder er tilstede⁶), og paa Lungholm lærte man selv senere at indfor-skrive sine Planter fra udenlandske Planteskoler. Om nogle af de ovennævnte Planters videre Skæbne vil vi se senere.

Foruden de ovennævnte tildels mere sjældne Planter, købtes der i 1849 fra Skovrider *Brinch* bl. a. 2000 Stk. Rødgran (à 3 Sk.), 50 Lærk og 200 Ahorn, og Frø for 10 Rdlr. Og paa Slutningen af Aaret indrettedes der en Grøntkælder, — der

Gammel Eg 1939 (Nr. 39 paa Kortet). Fot. E. Berner.

sørgedes saaledes baade for Prydplanter, Læplanter og for Opbevaring af Nyttehavens Afgrøder. Ved samme Tid sattes Gartner Larsens Løn op til 60 Rdlr. halvaarlig foruden lidt flere Naturalier end før, ligesom han faar en særlig »Haugemand« til sin Hjælp, nemlig *Mogens Larsen*, hvis Løn sættes til 25 Rdlr. halvaarlig. Endelig manifesteres den store Haveinteresse ved, at der i Godsets Regnskaber indrettes en særlig Konto for Lungholm Have, — hvad der var ganske naturligt med det stigende

Budget; i 1851 arbejdede der ikke mindre end 21 Mand i Haven (Maj-Juni), hvilket nok ogsaa var Kulmination.

Men: Hvortil alle disse 21 Mand paa Havearbejde?

For at forstaa noget af dette maa vi ty til det Kort over Lungholm, som er udfærdiget i 1850, og som mere end det fornævnte viser Detailler i Haven. Og heraf ser vi da en kolossal Forandring, baade i Form og Udstrækning og først og fremmest i Indhold. Nu er »Øen« ikke mere praktisk taget det eneste, der er Have, — nu er ogsaa Arealerne der uden om taget ind i et saadant Omfang, at Havearealet er mangedoblet, — udvidet savel imod Øst som især imod Nord; at Avlsbygningerne samtidigt har taget noget af Havearealet Syd for Hovedbygningen gør mindre til Sagen.

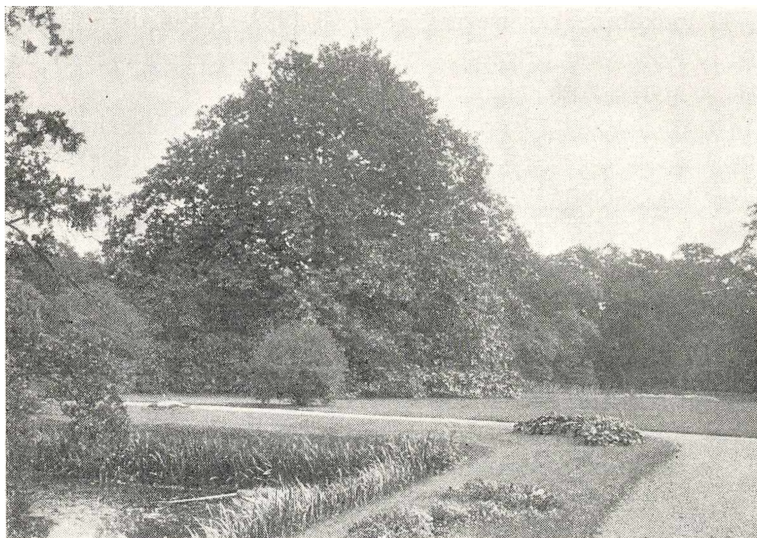
Og hvordan ser saa Haven ud nu? Ganske forandret fra Grunden. De lige Kanaler ligger der ganske vist; men mens de tidligere var en afgrænsende Kontur for Linienettet, er dette nu forandret derhen, at de ligesom er blevet en Biting; et Par af de mange nye Havegange støtter sig vel til dem, — saaledes et Par snorlige Gange i Vest og en snoet Gang i Øst; men der ud over slynger Havegangene sig suverænt rundt, dannende stærkere eller svagere Kurver eller Cirkelslag baade inde paa »Øen« og udenfor denne, — gaaende uden om Plæner og adskilende Plænerne fra tætte Plantninger, — førende over de 2 eneste Broer over Kanalerne og fangende Lindealleen i Vest eller fortabende sig inde i de skovagtige Plantninger imod Øst. Uden et logisk System, men dog efter lignende Mønster som dem, hvorefter man anlagde (og omlagde) Haverne i denne Periode efter Romantikens Afslutning, bugter og snor disse Gange sig sirligt eller kunstigt omkring; man ser ingen egentlig Motivering for dem, f. Eks. indbyder det flade Terrain slet ikke til disse Krumspring, og de faa gamle Træer, som har eksisteret, og som for norges Vedkommende findes angivet paa Kortet, synes heller ikke at give den mindste Motivering for Bugtningerne; det har været med disse omtrent paa samme Maade som med Pufærmer og Tournurer, — i een Periode har man syntes, at de absolut skulde høre hjemme hos Kvinden, — i en anden Periode har man ikke kunnet finde den ringeste Motivering derfor, og selvom det er ilde hørt, saa dirigeres ogsaa Havekunsten

af Moden. Det drejede sig i denne Periode af Havekunstens Historie, der er kaldt Landskabshavens fjerde Periode⁷⁾, om at kunne tegne de eleganteste Kurver; det var Havernes Sirlighed, der var Hovedmotivet, — ikke Natur, men forskønnet Maleri, — en Slags »Søndagsnatur«, hvor den Kamp for Tilværelsen, der giver den virkelige Natur sin Karakter, var helt ophævet; hver Plante fik sin gode og velgødede Plads og Pleje; det blev til en udtryksløs og forfladiget Gengivelse af en Teori-Natur, der vel krævede Tegnefærdighed og gartnerisk Kunnen, men som dog maa siges at være uden kunstnerisk Værdi. Den grasserede ikke i Lungholm Have alene, — langt fra, — nej, dens Spor var at finde i mangfoldige af Lollands og det øvrige Lands Haver, — og de kan efterspores, ja tydeligt ses den Dag i Dag, — ikke blot i Herregaardshaverne, men langt udenfor disse i Husmandshaver, ja i Villahaver og offentlige Anlæg⁸⁾.

I denne Ramme af sirlige Gange (eller rettere til at danne Rammen omkring disse), der nu strakte sig langt ud i Vidiemosen og over til Kragemosen, skulde de foran opførte Planter anvendes, — især dem, der nævnes i Tusindtal, — og saa de Planter, som snart herefter købtes, eller som var købt paa andre Konti end Havens (f. Eks. Skovens?). Men det fornøjelige er, at mens Anlægning eller Omlægning af Haver normalt kommer efter, at der er udført Bygningsarbejder, f. Eks. opført eller tilbygget nye Huse ved Boligen, saa gik det paa Lungholm omvendt; først lavede man det nye ved Haven, og bagefter (faa Aar senere) kom de store Ombygningsarbejder ved Boligen (Slottet). Saaledes er altsaa baade Granalleen og Lindealleen oprindeligt ældre end den nuværende Slotsbygning, — og som en af de forsvundne Alleer ligger der Spor i det aabne Terrain Nord for Vidiemosen ud for den østlige Bro af Elmealleen. Der er dog Grund til at tro, at *Elmealleen* — »min Tankestreg« — først er blevet anlagt paa Foranledning af Baronesse Nathalie, der gav den sit Navn, d. v. s. først efter 1853, det Aar i hvilket hun blev gift og kom til Lungholm²⁾. Stregen anes endnu, og de 2 yderste Elme staar ved Laagen ind til det nuværende Gartneri. At Lindealleen er plantet ad 2 Gange synes at fremgaa af eksisterende Kort, hvoraf det ovennævnte kun viser det sydligste Alléstykke (som er nærmest »Øen«); der er dog sikkert kun gaaet faa Aar.

før den er blevet fuldført, — i dens nuværende Tilstand anes der ingen Aldersforskel paa Træerne.

Selv om Kortet af 1850 udviser et tilsyneladende færdigt Haveanlæg, er det dog ikke sikkert, at det har været helt færdigt i 1850; det kan jo godt vise, hvad der er i Arbejde, eller hvad der er tænkt udført, — det kan paa en vis Maade være udført

Den store Platan 1937 (Nr. 11 paa Kortet). Fot. Th. Rask-Hasle.

»paa Forskud« i hvert Fald for Dele af Havens Vedkommende; Færdiggørelsen af Lindealleen faa Aar efter tyder ganske vist ikke derpaa, men senere omfattende Planteindkøb turde tyde i den nævnte Retning, ligesom Afgørelsen om den gamle Platans Alder foreløbig staar og falder hermed. Hvorom alting er, saa arbejdede Gartner Larsen videre i og med Haven; om han har haft Havearkitekt-Bistand, vides ikke.

Den daværende Landskabsgartner *H. A. Flindt*¹¹⁾ var med Slægtskabsbaand knyttet til Familien paa Lungholm og har ogsaa besøgt Stedet, hvorfor han meget vel kan have givet gode Raad med Hensyn til Anlægningen; en foretagen Undersøgelse af hans efterladte Planer siger dog intet herom, men maa naturligvis ikke tages som Bevis for, at han ikke velvilligst kan have

medvirket. Baronen var imidlertid under alle Omstændigheder Gartner Larsen en god Mand, — der bl. a., da Larsen trængte dertil (han havde ikke mindre end 6 Børn), laante ham nogle Penge, som Larsen siden fik Lov at afdrage med 10 Rdlr. om Aaret, og i Stedet for 2 Køers Græsning, som muligvis ikke kunde tilstaa, efter at saa meget Areal var indtaget til Have, fik han aarligt 38 Rdlr.s Godtgørelse.

Af Indkøbene kan nævnes, at der i 1853 anskaffedes Urtefrø for 10 Rdlr. samt Urtepotter for 3, saa man var altsaa ogsaa inde paa at dyrke Pottekulturer i Gartneriet.

Og saa begynder for ham Rejserne — især til København — for at købe Planter. I Juni udbetales der ham 10 Rdlr. til en saadan Københavnsrejse — og straks efter er der fra *I. E. Ohlsens*¹¹⁾ Gartneri leveret for 5 Rdlr. Georginer, som ogsaa er noget Nyt paa Lungholm, men (ganske som Larsens Indkøbsrejser og Ohlsens Leveringer) gentages Aar efter Aar siden hen. Til Plænerne købes der i 1854 Rajgræs for godt 2 Rdlr., Urtefrø for 10 og Georginer igen for mere end 2 samt Urtepotter for 10 Rdlr. Næste Aar købes der om Foraaret foruden Urtefrø ogsaa Abrikostræer hos Ohlsen, og Gartner Larsen faar 30 Rdlr. til en ny Københavnsrejse — en Rejse, der efterfulgtes af maaske den mest omfattende Planteleverance, der nogensinde er tilstillet Lungholm fra *I. E. Ohlsens* Gartneri. Da det er tydeligt, at mange af de nuværende sjældnere Træer i Haven maa henføres til dette Tidspunkt og dette Indkøb, skal ogsaa denne Planteliste bringes her⁵⁾, idet der i Parantes sættes det danske Navn for den paagældende Plante, hvor saadant med tilnærmelsesvis Rigtighed kan skønnes at dække det latinske; i et enkelt Tilfælde anføres ogsaa det mere almindelige nu brugte Navn (f. Eks. Ginkgo).

24. Oktober 1855 leveret fra *J. E. Ohlsen* til Lungholm: 1 *Castanea vesca* (Ægte Kastanie), 2 sibiriske Æbler, 2 *Platanus occidentalis* (Platan), 1 *Ligustrum japonicum*, 1 *Amygdalus pumila* pl., 4 *Betula alba plena* (en Slags Birk), 1 *Cydonia japonica* (Japansk Kvæde), 1 *Cytisus purpurascens*, 1 do. *purpureus* og 1 do. *purp. pendulus* (forsk. Guldregn), 2 *Deutzia scabra*, 1 *Fagus sylvatica pendula* (Hængebøg), 4 *Fraxinus excelsior pendula* (Hænge-Ask), *Gleditzia triacanthus*, 1 *Liriodendron Tulipifera* (Tulipantræ), 2 *Pæonia montan.*, 1 *Pterocarya caucasica* (Vinge-Valnød), 1 *Prunus Avium fl. fl.* (dobbelt Fuglekirsebær), 1 *Cerasus fl. pl.*

(dobbel Kirsebær), 1 *Padus acenbaefol* (?), 1 *Ptelia trifol. fol. varieg.* (brogetbl. *Ptelia*), 1 *Rhamnus alpinus*, 3 *Rhus Cotinus* (Parykbusk), 2 *Ribes Sanguineum* (Blodribs), 1 do. *albidum*, 1 do. fl. pl. 1 *Robinia hispida*, 1 do. *inermis*, 1 do. *viscosa* (*Acacia*), 1 *Sophora jap. pendula*, 1 *Aucuba japonica*, 1 *Syringa Charles X* (Ægte Syren), 2 do. *marothyrsus*, 1 *Tilia americana pend.* (amerikansk Hængelind), 1 *Ulmus amer. pendula* (Hænge-Elm), 1 do. *Dampierii*, 1 do. *glabra fol. var.* (brogetbl. Lind), 1 do. *montana pendula* (Hænge-Elm), 4 *Viburnum Opul. roseum* (Snebolle), 3 *Cupresus pyramidalis*, 1 *Frenela australis* (?), 3 *Ilec Aquifolium* (Kristtjørn), 1 *Juniperus suecia*, 1 do. *virginiana* (Enebær), 1 do. *Sabinae fol. var.* (broget Sevenbom), 1 do. *tamariscifol.*, 2 *Mahonia Aquifolium*, 3 *Pinus pinctata* (Fyr), 6 *Rhododendron pont.* (Alperose), 3 *Taxus pyramidalis* (Pyramidetaks), 1 *Taxodium sempervirens* (Sumpcypress), 1 *Pinus canadensis* (Fyr), 1 *Rosa capreolata*, 1 *Salix americana pend.* (Amerikansk Hængepil), 1 *Salix babylonica* (Babylonsk Pil), 1 do. *caspica* (Kaspisk Pil), 1 *Aralia japonica*, 1 *Periploea graeca* (en Slyngplante), 1 *Acer dissectum*, 1 *Acer Pseudoplatanus purp.* (Blod-Ahorn), 1 *Aesculus pumila* (Kastanje), 1 *Fraxinus lentiscifolia. pend.* (Hænge-Ask), 1 *Catalpa syringaefolia*, 3 *Calycanthus floridus* (Kanelbusk), 1 *Clethra alnifolia*, 1 *Daphne mezereum*, 1 do. *cnearum* (Peberbusk), 1 *Lonicera sempervirens*, 1 *Lo. occidentalis*, 1 *Mahonia repens*, 3 *Philadelphus fol. var.* (brogetbl. Jasmin), 1 *Sambucus nigra elegans* (Pryd-Hyld), 3 *Sarothamnus Scoparius* (Gyvel), 1 *Chionanthus virgin.*, 1 *Symphoria vulg. fol. var.* (Brogetbl. Snebær?), 1 *Sorbus Aucupariua pendula* (Hænge-Røn), 3 *Pinus Picea* (Gran), 1 *Quercus pedunc. fol. va.* (Brogetbl. Eg), 1 *Salisburia adianthifol.* (Gingko), 1 *Cupresus distica*, 1 *Rosa arvensis Ruga*. 50 podede Roser, 24. do. 14 Provence-Roser, 10 div. Roser, 18 Pæoner i 4 Sorter, 8 Bregner for Friland, 10 røde Ribs, 10 hvide do., 10 meg. store do., 10 Prince Alberts do., 10 *Victoria Solbær*, 10 Paragon Hindbær, Hyacinther (5 Rdl.), Tulipaner (4 Rdlr.), *Crocus* (1), 5 *Erica* for Friland, — ialt for 159 Rdlr. 3 M. 12 Sk., minus Rabat 9—3—12. Summa 150 Rdlr., — Emballage 6 Rd. 3 Mrk.; desuden 10/11 leveret 14 Podede Roser (7 Rd. 3 M.).

Noget af det, der karakteriserer denne Planteliste, er, at adskillige af de nævnte Ting er Sjældenheder, og at der købes saa faa Eksemplarer deraf (eet, to eller tre) — det er netop dette, der er karakteristisk for Plantesamleren; at Listen ogsaa viser Karaktertræk netop fra denne Tidsperiode (»Plante-mode«) er klart.

Ogsaa i de følgende Aar gøres der Planteindkøb, men dog i mindre Grad. Gartner Larsen var i 1856 atter i København, og der kom sidst paa Aaret nye Planteleveringer derfra — sendt fra I. E. Ohlsen og ekspederet via Bandholm. I 1859 kom der f.

Eks. Vinranker, og der købtes Frø for 79 Rdlr.; Kredsen af Leverandører udvidedes ved samme Tid bl. a. til *Johan August Batzke*¹¹⁾, der da var Handelsingartner paa Store Ravnsborg paa Nørrebro i København; han leverede et Parti Georginer for ca. 13 Rdlr. og i 1860 noget Græsfrø; endvidere handlede man i dette Aar ogsaa med *Heinrich Behrens Baumschule* i Trave-münde, og *Suhr* i Maribo leverede for ikke mindre end 67 Rdlr. Rajgræs, der naturligvis har været brugt ved Tilsaaning af de store Plænearealer. Det kan nævnes, at der jævnlig i disse Aar ogsaa købes Urtepotter, og i Slutningen af Halvtredserne samt først i Tresserne tales om baade Mistbænke, Lysthus og Gruppeplanter — hvilket altsammen blev lagt under den mangeaarige Gartner Larsen; han fik sig et Løntillæg paa 15 Rdlr. halvaarlig. Af Leverancerne fra I. E. Ohlsen kan nævnes, at der i 1859 kom 2 Ægte Kastanjer, 2 Vindrue (Vitis Alexandrine), et Par Pæretræer samt 1 *Betula laciniata pendula* (Hængebirk), 1 *Prunus Padus aurefol.* (Gulbladet Hægebær), 1 *Caragane pendula* (Hænge-Ærtetræ), 1 *Acer campestre fol. var.* (brogetbladet Navr), 1 *Salix argentea* (Sølvpil), 1 *Salix caprea pendula* (lille Hængepil), 1 *Robinia*, 1 *Fagus pendula* (Hængebøg), 1 *Fagus sylvestris atrupurea* (Blodbøg) og 1 *Fagus sylv. fol. arg. var.* (brogetbl. Bog) — for ialt 9 Rdlr., 4 Mrk. Fragt af en saadan Sending betales i Bandholm med godt et Par Rdlr. I 1861 købtes der 5 Cathrineblommer, 2 Morbær samt *Colocasia*; det sidstnævnte til Hus. Utvivlsomt har der stedvis været generende Undergrundvand; Regnskaberne taler flere Gange om Drænrør; ved Dræning har man vel faaet det generende bort.

I alt dette med Planteindkøb, Omlægning og Nyanlæg af Prydhavepartier, Drivhus og Drivbænke (Mistbænke) maa man søge Initiativet hos Godsets Besidder, Johan Julian Bertouch-Lehn, — han har utvivlsomt været den drivende Kraft her, og han har faaet sin Gartner, den nu aldrende N. Larsen, som havde været ved Godset i omkring 40 Aar, til at virke for sig til almindelig Tilfredshed. Ganske apropos faar Haven i Aaret før, Larsen for sidste Gang har sit Virke i Haven, Besøg af en af Datidens fremragende Kolleger, Gartner *J. A. Bentzien*¹¹⁾, og i det af ham redigerede Dansk Havetidende beretter denne om sine Indtryk af Haven⁹⁾, en Artikel, som dermed giver os en samlet

Opgørelse over, hvad Lensbaronen og hans tro Gartner til dette Tidspunkt har opnaaet. Af denne Artikel citerer vi følgende:

Et af de interessanteste Partier i denne Have er det, som ligger foran Verandaen paa Nordsiden af Bygningen; thi man har her en smuk Udsigt dels over Omegnen, navnlig Høiby-

Udsigt mod Nordvest 1948.

Fot. Johs. Tholle.

gaard, og til venstre til Rødbykirke og dels over en stor Del af det saa vellykkede Anlæg i engelsk Stil med dets smukke Græsplainer, heldige Grupperinger af Træer og Blomster samt enkeltstaaende Ornamenttræer, imellem hvilke Gangene snoe sig i bløde for Øiet behagelige Bøininger. Hvad der ogsaa bidrager meget til at forskønne og livliggøre det, er et heldigt anbragt større Vandparti, der gjennemskærer en Del af det. Tiden, vi havde at anvende paa vort Besøg her, var for kort til, at vi kunde optegne alle Planter, der i Grupperinger og som enkeltstaaende tiltalte os, vi maae derfor her indskrænke os til den Bemærkning, at der ikke savnes smukke store Exemplarer af ældre Sorter Træer og Buske, og at der ogsaa findes mange nye især af Naaetræer. Havens Omgivelser ere ikke saadanne, at de kunne bidrage meget til Forskjønnelse; den maa tiltale ved den Skjønhed, den selv har, og at Hr. Larsen, der har anlagt den, har bestræbt sig for at gjøre den saa rig og afvexlende,

som Forholdene tillade, derpaa fandt vi mange Beviser paa vor Vandring igjennem den. Af de enkeltstaaende Ornament-træer erindrer vi især en mægtig fritstaaende Platan af herlig Form, to gamle, majestætiske Ege og et meget stort og smukt Exemplar af Parykbusken, Rhus Cotinus. En net Bro over Vandpartiet fører til den vestlige Ende af Anlægget, som er begrændset af en meget smuk 30 Aar gammel Lindealle.

Det er imidlertid ikke blot Lysthaven, som Godsets nuværende Besidder har ladet omdanne saaledes, at den er bleven en passende Omgivelse for den smukke ny Hovedbygning, ogsaa den Del af Haven, som omfatter Driveriet, vil om kort Tid staae i en ny og smuk Skikkelse, der er bygget en ny hensigtsmæssig Hulmur af 100 Alens Længde, op til hvilken der skal lægges Blomsterhus, Vinkasser og et Frugthus, og der vil saaledes snart være et fuldstændigt smukt og velordnet Gartneri paa Lungholm, som Hr. Larsen med sin lange praktiske Erfaring og den store Interesse, han har for den Have, hvori han virkede saa længe, vil vide at holde i fortrinlig Stand.

Kjøkkenhaven ligger paa den anden Side af Landeveien imod Syd; den er af temmelig stort Omfang og meget vel dyrket. Og heller ikke mangler der Dyrkning af espalierede Frugttræer, idet der er plantet en Del saadanne og anlagt Vinbakker ved Udvæggene af Ladebygningerne paa Gaardens sydlige Side.

Smukkere Mindeord kunde der vel knapt skrives over den gamle Gartner — han, der begyndte i det Smaa med at sælge Smaapartier af Urtehavens Produkter, og som endte med baade at have udført de omfattende Prydanlæg og passet disse godt, og under hvem Gartneriet voksede frem. I Maj 1866 ser man sidste Gang Gartner N. Larsens Signatur paa en Halvaarskvittering for Løn — og nogle Maaneder efter er det en ny Mand, der har taget fat, hvor Larsen maatte standse. Gartner Larsen er formentlig da bleven syg; han afgik den 23. Juni samme Aar ved Døden, 64 Aar gammel, og begravedes 29. Juni¹²).

IV.

I Aarene 1853—56 opførtes ved Arkitekt *Winstrup* den nuværende Midt- og Hovedbygning, — paa Højbygaard opførtes 1864 og paa Raahave 1870 nye Ladebygninger og i samme Tidsrum en Række Funktionærboliger og Arbejderboliger, hvilket sidste forstaaeligt kunde have trukket Opmærksomheden noget bort fra Haven og de Bevillinger, som var nødvendige for denne, især

for større Nyanlæg. Det samme maa siges at være Tilfældet med den ulykkelige Stormflod, som ramte Egnen og Godset i 1872 — og som efterfulgtes af Iværksættelsen af store Inddigningsarbejder. Ikke desto mindre var dog Interessen for Haven fortsat stor, og der indrettedes ogsaa nye Anlæg, saa Gartner Larsens Efterfølger kunde gaa ind til en rig Gerning og under gunstige Forhold. Det eneste, man vist kan sige ikke blev videreført, som det var tænkt i Gartner Larsens Tid, var Driverierne, hvad vi siden skal se.

Efterfølgeren for Gartner N. Larsen blev *Peter Julius Hasselriis*¹⁰⁾. Han var Søn af en kendt Glarmester P. J. Hasselriis i Odense. Da man dengang i Almindelighed (og hos Glarmesteren i Særdeleshed) ikke ansaa det for muligt for en ung Mand at komme til at tjene noget videre ved Gartneri-Erhverv, fik den unge Hasselriis ikke Lov at følge sin Lyst til at komme i Gartnerlære, men sattes i Stedet for til Handelen hos den dygtige Købmand Brandt. Da han blev myndig, sprang han dog dristigt fra og gik (skønt altsaa 25 Aar gammel) i Gartnerlære for at følge sin egentlige Interesse. Han kom først til *Carl Andersen*¹¹⁾, som paa dette Tidspunkt var Gartner paa Langesø Gods nær Odense (og som senere blev Handelsgartner paa Frederiksberg), derefter kom han til *Danckert* paa Gjorslev¹¹⁾, og sin praktiske Lærdom udvidede han flittigt ved Læsning baade Morgen og Aften med Belysning fra en lille Olielampe; hans Flid belønnedes saaledes, at han i 1865 kunde tage Gartnereksamen med Karakteren gI. Han var ogsaa en Tid ansat hos Ohlsens Enke (I. E. Ohlsen) i København (hvorfra saa mange Plante-Leverancer til Langesø afsendtes) og blev efter Eksamen Undergartner paa Pederstrup paa Lolland, hvorfra han blev hentet til Lungholm og engang midt i 1866 tiltraadte den Stilling, som han kom til at beklæde i ca. 15 Aar.

Til at begynde med har Hasselriis simpelthen blot arbejdet videre med det, der var i Gang, og passet det, der var anlagt. Man konstaterer, at han i 1867 ligesom sin Forgænger har købt Frø saavel fra Ohlsens Enke (der jo ogsaa var hans tidligere Chef), men ogsaa, at Leverandørerne til Haven udvides med de landskendte Firmaer *L. Bredsted*¹¹⁾, *V. Løwe*¹¹⁾ og *I. A. Bentzen*¹¹⁾, der alle leverede Frø. Og i Foraaret faar han fra *Peter*

Smith & Co. i Hamborg en Sending, der koster c. 25 Mrk., og som indeholdt 6 Rhododendron, 1 *Taxus hibernica* (Søjletax) samt Smaaplanter af Morbær, Kristtjørn, Laurbær, Magnolier m. fl. Og fra sine gamle Mestre paa Langesø og Pederstrup samt fra Gartner *Harries* i Maribo kommer der ogsaa Varer til Haven — til et Beløb af c. 49 Rdlr. ialt; samtidig har han fra Haven solgt Planter og Frø for 8 Rdlr. Han køber for 40 Rdlr. Græsfrø og Termometre samt Garn til at binde Maatter med til Bakker og Drivbænke (Mistbænke) — og han har i December faaet en Gartnerelev ved Navn *H. Hansen*, der faar 1 Mark i Dagløn, mens Daglejerne paa dette Tidspunkt har 3 Mark. I 1880 figurerer der en Elev paa Regnskabet med 30 Kr. i Kostpenge, som udbetales Hasselriis, der altsaa ganske naturligt har haft ham i sit Hus. Selv fik Hasselriis i 1880 75 Kr. pr. Maaned plus lignende Naturalier som sin Forgænger (Rug og Byg), en Havemand fik 13,66 Kr. pr. Maaned plus lidt mindre Naturalier, og det samlede Havebudget var da fixeret til Kr. 3500,—, der udbetaltes med 291,66 pr. Maaned.

Der var nu ogsaa andet at gøre end blot at passe Haven. Lensbaronen ønskede andet og mere, og Gartner Hasselriis var Manden for at udføre det. Ganske sikkert efter Ideer fra Hardenberg og maaske ogsaa andetsteds fra ønskede Lensbaronen udført en Stenhøj eller et »Alpeparti«, og dette, der fik Navnet »Nordstjernen«, anlagdes yderst ude i Parkens nordvestlige Hjørne, hvor Toldbøssen og Kragemosen støder sammen. I det nærliggende Terrain af Kragemosen udgravede man den til Opbygningen nødvendige Jord — der blev slæbt Sten sammen, og der blev arbejdet med Sten, noget i Smag med hvad Hofjægermester *Hofman-Bang* havde forkyndt om Indretning af »Stendysser«. Der blev endvidere indkøbt Planter, Stedsegrønt og Stenplanter o. s. v. — det ses endnu, hvad der er lavet her og andetsteds, selvom Tidens Tand nok har øvet sin Gerning paa Godt og Ondt.

Pudsigt nok har ogsaa denne Gartner faaet »sit Skudsmaal« paa Tryk⁴⁾ af en af sine Kolléger — altsaa ganske som Larsen fik det; og selvom dette Skudsmaal ikke som Larsens er afgivet lige ved Gartnerens Afgang, saa er det dog afgivet paa saapas sent et Tidspunkt, at det udmærket godt kan sættes som Minde over en væsentlig Del af Hasselriis' Virke. Vi citerer heraf⁴⁾, hvad

der berettes saavel om Hallsriis' Arbejde som om Parken i Almindelighed — den, som nu var paa ikke mindre end 13 ha.:

Parken gennemskæres af herlige Alleer af Elm og Lind, og Øiet overraskes ofte af de gamle prægtige Egetræer, der enten ere fritstaaende eller samlede gruppeviis. I Forhold til dens Størrelse — Gangene udgjøre tilsammen en halv Mil i Længde

Egegruppe øst for „Øen“ 1939.

Fot. E. Berner.

— er der maaskee vel lidt Afvexling og lidt for faa Græsplæner. Man kunde vel ogsaa ønske større Samlinger af udplantede Ting; men til den sidste Feil er der en gyldig Grund. Af Væxthuse findes der nemlig kun en forholdsvis ny Bakke med 8 Vinduer til Overvintring, og da den dygtige Gartner, Hr. *Hallsriis*, dertil kun har 36 Vinduer til sine Drivbænke, er dette mere end tilstrækkeligt til at forklare det Hele; man maa endda forundre sig over, at han kan yde Saameget, som han gjør. Udenfor den egentlige Park findes et Alpeparti, der rimeligvis er det største og — alle andre ufortalt — det smukkeste, der findes her i Landet. Det er anlagt med overordentlig megen Smag, og det er lykkedes at undgaae den kjedelige Eensformighed, der let kommer til at klæbe ved den Slags Anlæg. Jeg skal saaledes eksempelvis kun anføre, at Hr. *Hallsriis* har havt den heldige Idee at anbringe en Kløft med lodrette Vægge, saaledes som man finder dem i de egentlige Granitfjelde. Til at gjøre Illusionen

fuldstændig fattes der kun endnu, at en lille Bæk rislede derigjennem, og det vilde maaskee ikke være umuligt ved Dræning af den øverste Deel af Parken eller et andet kunstigt Middel at opnaae dette Resultat. En mægtig *Indigofera Dosua* overskygger Kløften, og mellem Conifererne brede sig store Tæpper af forskellige Sedum og Saxifraga. Mange af de udplantede Coniferer — flere af dem høre til de nyere og nyeste og have overstaaet den sidste slemme Vinter godt — ere endnu kun smaa, og Partiet vil først om nogle Aar faae fuldstændig Karakter af et Bjerglandskab. Destoværre ere Omgivelserne ikke de allerskjønneste. Det ligger midt i en Gulerodsmark; man tør vel haabe, at det vil lykkes ham at faae flere Væxthuse og at faae Alt i en anden Gjænge. Heller ikke her var Rosariet i den Orden, man kunde ønske sig det paa en større Herregaard: derimod er Hr. Hasselriis bekjendt som dygtig Specialist i en anden Retning, nemlig som Frøavler. Det er ikke blot Kjøkkensager, han dyrker i dette Øiemed, men ogsaa andre Ting, og Kjøberne rose Alle hans Frø baade for dets Reenhed, Spireevne og Priisbillighed.

Efter flere af de foran gængivne Meddelelser om Indkøb af Termometre, og fordi der nævnes Drivhuse samt ogsaa er indkøbt baade Urtepotter og Planter, der var beregnet paa Anvendelse indendørs, maatte man vente, at der virkelig var indrettet et eller flere Drivhuse. Dette er imidlertid ikke sket. Hasselriis' Søn har bekræftet dette, idet han anfører, at der kun indrettedes Bakker, hvormed man i Gartner-Terminologien mener Drivbænke (Mistbænke), hvor Glasset har en stejlere Rejsning end for de almindelige Drivbænke, og der kan dyrkes Kulturer med noget højere Vækst, men altsaa uden kunstig Varme ved Rør o. l. Derimod indrettedes der i Gartnerboligen en saakaldt »Blomsterstue«, og det er nok her, at de nævnte Potteplanter har fundet deres Opholdssted. Drivhuse kom altsaa først betydeligt senere.

Gartner Hasselriis blev, som allerede nævnt, 15 Aar paa Lungholm. Den 17. Juni 1870 blev han gift med en Datter af den gamle Forpagter paa Højbygaard, *F. C. Madsen*, og i Aaret 1881 brød han op for at begynde selvstændig Virksomhed som Handelsgartner i København, hvorved han mente at kunne tjene flere Penge end som Herregaardsgartner. Han købte Ejendommen Haraldsgade 5, der var paa c. 5 Td. Land, og drev dette Han-

delsgartneri, indtil det blev solgt til en Byggespekulant, hos hvem han boede til Leje et Par Aar. Derefter købte Sønnen *Johannes Hasselriis*¹¹⁾, i 1901 Jord i Rødovre og drev Handelsingartneri der: han blev siden Slotsgartner paa Jægerspris, hvortil Gartner Hasselriis senere flyttede med. Her døde han 17/2 1911 og hans Hustru 4 Aar senere; begge begravedes paa Jægerspris' Stiftelses Kirkegaard.

Efter Hasselriis kom der paany en Gartner *Larsen* til Lungholm. Han fungerede imidlertid kun ganske kort Tid og var vistnok ikke ved godt Helbred. Allerede fra 1881 udbetales der (i nogle Aar) hans Enke, *Elise Larsen*, der boede i Rødby, en Pension af Godset paa 200 Rdl. aarlig¹⁰⁾ — tiltrods for den korte Tid, hendes Mand havde været i Tjenesten. Derefter kom der andre Gartnere, og i Slutningen af Firserne en tredje *Larsen*¹³⁾, samt til 1901 (i c. 10 Aar) *G. Christensen*.

I Aaret 1906 overtog *Poul Abraham Bertouch-Lehn* Baroniet og flyttede ind paa Lungholm. Han var meget konservativ i sit Forhold til Have og Skov, og han gjorde derfor mindst mulige Forandringer ved disse. Den Forandring, som alligevel blev foretaget, maa derfor væsentligst tilskrives hans Hustru *Sophie C. Løvenskiold*. Der var fra 1901 ansat en Gartner *Peter Frederik Hansen*, som var født i Holeby 4/1 1868 og var Søn af Skolelærer Rasmus Hansen. Før sin Ansættelse paa Lungholm havde Gartner Hansen været i Webers Plantage ved Svendborg, hvorfra han formentlig medbragte godt Kendskab til Frugttrædyrkning og Handelsingartneri.

Som et Led i en Økonomi-Forbedring byggedes der nu Drivhuse til Tomater o. l. Kulturer i Gartneriet. Der krævedes nye Dispositioner, da de gamle Ladebygninger udenom Gaarden i 1922 var nedbrændt. Tomterne blev da inddraget i Gaardspladsen og udlagt som store Græsplæner med spredte Beplantninger, der indrammedes af de Mure, som blev staaende fra de iøvrigt nedrevne Længer. Udenfor Muren langs Landevejen blev der ligeledes anlagt Græsplæner, hvori der plantedes de senere nævnte japanske Kirsebærtrær.

I denne Periode udførtes der yderligere et enkelt, helt nyt Arbejde, idet der efter Lensbaronessens Plan indrettedes en Blomsterhave, som kaldtes »Italien«, og som anlagdes umiddelbart

Syd for Stenhøjen. Impulserne til denne havde Lensbaronessen hentet paa sine lange Rejser udenlands; den var paa c. $\frac{1}{4}$ Td. Ld. og bestod af et firkantet Parti med Blomsterbede, i hvis Midte var anbragt 8 octogene, hvidkalkede Søjler med Overliggere, omvundne af Slyng- og Klatreplanter, der ligesom dannede en Art Tempelgaard omkring en vældig Agave. Udenom det hele var der rejst Pergolaer — alt som en Ramme om de bugnende Blomsterbede.

Med dette Anlæg maa Parken formentlig have faaet sit (indtil videre) sidste Element i Retning af deciderede Prydanlæg, og da først Lensafløsningen (1925) satte ind, og Godsbesidderen faa Aar derefter (1928) afgik ved Døden, standsede alt Initiativ for Havens videre Udvikling; det var derfor først med den nye Ejers Overtagelse, at Simplificeringen (fra 1940) for Alvor tog Fart.

Denne var begyndt ved Borteleminering af mange af de Gange, som blot laa der til Dekoration, og for at trække et vist mere eller mindre værdifuldt Stilmønster op; Økonomi og ændret Opfattelse af Stilkravene forenedes her i Bestræbelserne, og da Havens Vækster, baade Træerne og Buskene, efterhaanden havde udviklet det karakteristiske Syn af »Mønstreet«, virkede det ingenlunde paafaldende, at de snørklede Gange efter Enkebaronessens Ønske forsvandt og erstattedes med lige Gange, der var i Tidens Smag. Saaledes opstod der visse rektangulære Partier — deriblandt Blomsterbede foran Hovedbygningen samt Rosenpartiet ved Kanalen bagved Platanen. Ved denne Simplificering blev der langt større Enkelhed og Renhed i Anlægget paa hele Omraadet, og den senere (1940—47) fortsatte Simplificering har gjort dette Forhold endnu klarere og har dermed mere og mere ført Have og Park over i det landskabelige; man genfinder nu mere og mere Træk fra det sydengelske Landskab, der for alle forstaaende staar som Indbegrebet af det ideale Parklandskab, og Lungholm har vundet uhyre meget i Skønhed ved de skete Forandringer og Forenklinger, selvom man ikke kan se bort fra, at det forsvundne (visse Detailler) under forbigangne Tider og Forhold ogsaa maa have haft sin Skønhed at byde Beskuerne.

Elmealleen (»Tankestregen«), der gik imellem Gartneriet i Lindealleen, blev fjernet; dennes Træer var ikke ret gamle, idet de allerede var blevet fornyet 15 Aar tidligere, fordi de oprinde-

lig plantede var bukket under for Larveangreb: men Alleen ligesom skar Parken over i 2 Stykker og syntes ikke mere at have nogen Mening paa dette Sted. For desuden at skabe bedre Perspektiver ryddedes ved samme Tid de mellem Elmealleen og den nordre Kanal værende Stangskov (Krat eller Busketter), og kun de større Træer, Ege, Bøge, samt de 4 Hængeaske (ved

Kanalparti 1948.

Fot. R. Bertouch-Lehn.

»Munkeposten«) etc., fik Lov at blive tilbage. Samtidigt gav man sig til at afdræne hele Omraadet imellem Gartneriet og Lindealleen, og Arealet udlagdes til Kornavl med Henblik paa senere Anvendelse som Græsning — en Løsning, der blev foretrukket for en forstlig Bepantning af Omraadet som et andet, økonomisk set ligesaa forsvarligt Alternativ. Ogsaa her nedlagdes derfor de snoede Gange, kun med Undtagelse af den langs Kanalen fra Munkeposten til Lindealleen førende Gang, og der anlagdes i Stedet en ny Spadseregang fra Driverierne i Retning af Toldbøssen langs Sydsiden af Vidiemosen og til Lindealleen, hvorfra den selvfølgelig og logisk fortsætter over i den derværende »Sukkenes Alle« til »Nordstjernen«. Den ærværdige Lindealle bevaredes altsaa tiltrods for, at den til en vis Grad ligesom Elme-

alleen skærer Parken over og paa en uheldig Maade maa siges at bryde den Helhed, der ellers kunde være over de store Arealer med den svage Dalsænkning igennem Kragemosen. Det omkring Kragemosen staaende Vildthejn nedtoges ligeledes, efter at Ejeren dels havde nedskudt, dels havde udsat Daavildtet i Lungholm Inddæmning. At ogsaa Anlægget »Italien« maatte vige, siger sig selv. I en Naturpark hører et saa regelmæssigt Anlæg ikke hjemme, og kun indenfor »Øen«s Omraade er saadanne bibeholdt.

Alle disse Forenklinger skete ved Samarbejde mellem den nye Ejer, Baron *Poul Bertouch-Lehn*, og Godsinspektør *H. Marcher*, og det var herved, at Naturparken eller Parklandskabet for Alvor kom frem.

Om Øhavens Funktion som Nyttehave fandtes der iøvrigt endnu i dette Aarhundrede Mindelser; det sidste Kirsebærtræ, som stod her, tog en af de iskolde Vintre i 40'erne, og noget før døde et stort spansk Kirsebærtræ.

Den store Granallé, der gaar fra Jernlaagen i Retning mod Hovedbygningen, adskiller Parken fra et skovagtigt Omraade. »Brændevinsvænget«, med Skydebane m. m. Alleén skal være plantet i 1841, men blæste om i en Paaskestorm i sit 50. Aar; samme Aar plantedes den paany og har saaledes nu en Alder af godt 56 Aar. Alleén har en Længde af 250 m.; den er forsynet med 2 m brede Græsrabatter langs Trærækkerne, der iøvrigt staar i en Afstand af 13 m. med $2\frac{1}{2}$ m. mellem Træerne indbyrdes. Træerne er hurtigt vokset godt til og rummer nu Eksemplarer paa 20 a 30 m. Højde, og de tykkeste maaler om Stammen 145 cm.

Men der er ogsaa blevet tænkt paa Ny-Tilgang af Planter i den gamle Park. Fra Japan hjemførte Gesandt, Baron *Rudolph Bertouch-Lehn* saaledes bl. a. en Del japanske Kirsebærtræer, der (som foran nævnt) blev anbragt foran Gaardmuren og ved »Nordstjernen«, — desuden et Par Ginkgo ved Tennisbanen, en *Acer palmatum* og en *Acer jap. aureum* ved »Nordstjernen« samt et Par *Wistaria* bag østre Sidefløj. Nogle af Kirsebærtræerne er dog gaaet til i de haarde Vintre og har maattet udskiftes med nye, f. Eks. *Prunus yedoensis* og *Yoshio Sakura*. Saadan har Haven baade faaet nyt Indhold i Vegetation og Stilform, og har det end i Hovedsagen været økonomiske Hensyn, som har

dikteret Forandringerne, er det utvivlsomt, at den nu har baade et Indhold og et Præg, der gør den til en værdig Ramme omkring Slottet og et værdifuldt Omraade af skønhedsmættet og stor rekreativ Værdi. Dens Værdi er saa meget større, som netop denne Egn af Lolland er træfattig, og Lungholm Park derfor ligger som en yndet Enklave med aaben Adgang for Publikum til at færdes deri.

Efter at Gartner P. F. Hansen i 1931 frattraadte (han døde 22. Februar 1949), har Haven haft vekslende Gartnere i kortere Perioder, mens Gartneriet har været bortforpagtet.

Blandt Forpagterne har bl. a. været Knuthenborgs tidligere Gartner, *H. M. Hansen*, som havde det i 8 Aar til 1946, og som nu er paa Bordsholmsgaard i Nordsjælland.

V.

En Vandring i Lungholm Have fører i vore Dage den besøgende fra den ene værdifulde Plante og Plantesamling til den anden — og især giver Træerne i deres yppige Vækst og karakteristiske Habitus En noget virkelig værdifuldt at glæde sig over. Vandrerens vil blandt andet standse ved de Planter, som nævnes i det følgende; men han vil dog ogsaa derudover finde mangt et Blik og Udsyn, manges hyggelig og frodig Plet, som han vil føle Trang til at dvæle ved og glæde sig over. For den interesserede bringes den efterfølgende Fortegnelse over nogle af de mest karakteristiske Træplaner m. m., og hvorfra Numrene refererer sig til det Kort over Parken, som findes efter Artiklen. Ved Fremskaffelse af Maalene paa Træer m. m. har Landbrugskandidat *Nilsson* i Maribo ydet god Assistance, ligesom Ordbogsredaktør, Magister *Johan Lange* ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole paa værdifuld Maade har løst de Gaader, som de sjældne Planter har stillet. Ved at sammenholde nærværende Liste med de foran gengivne Plante-Indkøbs-Fortegnelser vil den interesserede forventelig kunne drage dendrologiske Slutninger om Alder o. lign.

Vandringen begynder straks udenfor Hovedbygningen og fortsætter saa rundt paa Øen og derefter gennem Øens »Udenomsværker«, saadan at Tallene følger Vandringen saa nær, som det har kunnet lade sig gøre.

1. *Ulmus montana (glabra) With.* (storbladet Elm): Dets Højde er 11,46 m. Krondiameteren 19 og Stamomfanget 2,13 m. Det er et virkelig smukt Træ, der har en mørk Farvetone og en ret aaben og venlig Krone; det har en tydelig Tendens til at virke hængende og maa derfor henføres til pendula-Typerne. Umiddelbart ved Siden af staar

2. *Aesculus Pavia L.* (Kastanietræ): Højde 16,96, Stamomfang 2,20, Krone 15 m. Det er et rankt Træ med en frisk, lys Farvetone, stærkt forgrenet, og dets Grene danner en smuk Struktur.

3. *Sophora japonica pendula L.*: Højde c. 4 m, St. 1,30 og Krone c. 6 m. Det er en kroget Busk (eller Træ) med een Stamme, hvorpaa der er podet en hængende Type (en Slags Ærteblomst); nogle gamle Grene af Podningen er udgaaede, mens andre lever, og fra Basis er der skudt nye Vildskud frem, samtidig med at Podningen viser nye Skud; i eet og alt et meget interessant Træ af overordentlig romantisk Udseende.

4. *Gymnocladus dioecus K. Koch* (Gevirttræ): Højde 12,97. Stamme 1,27, staar i Udkanten af et Krat af diverse Buske; Træet er ved at dø, men har i den Anledning villet sikre Slægtens fortsatte Bestaaen og har derfor forunderligt nok faaet sat en hel Del »Børn« i Verden indenfor Kronens Region — noget det ellers ikke før har gjort, Kronen er meget aaben.

5. *Platanus acerifolia* (almindelig Platan): Højde 22,15. Stamme 2,10, Krondiameter c. 18 m. Staar lige i Knækket af Kanalen om »Øen« og er et meget velformet Træ med en smuk Stamme.

6. *Cotinus Coggygria Scop.* (Paryktræ): Højde 4,54, Kronomfang 6 m. Er en flerstammet Busk, i hvis Midte nogle Ribes har slaaet sig ned; har en smuk Form.

7. *Thuja* (Livstræ): Paa Hjørnet ved Broen danner forskellige Thujaer en Gruppe især af slanke Typer.

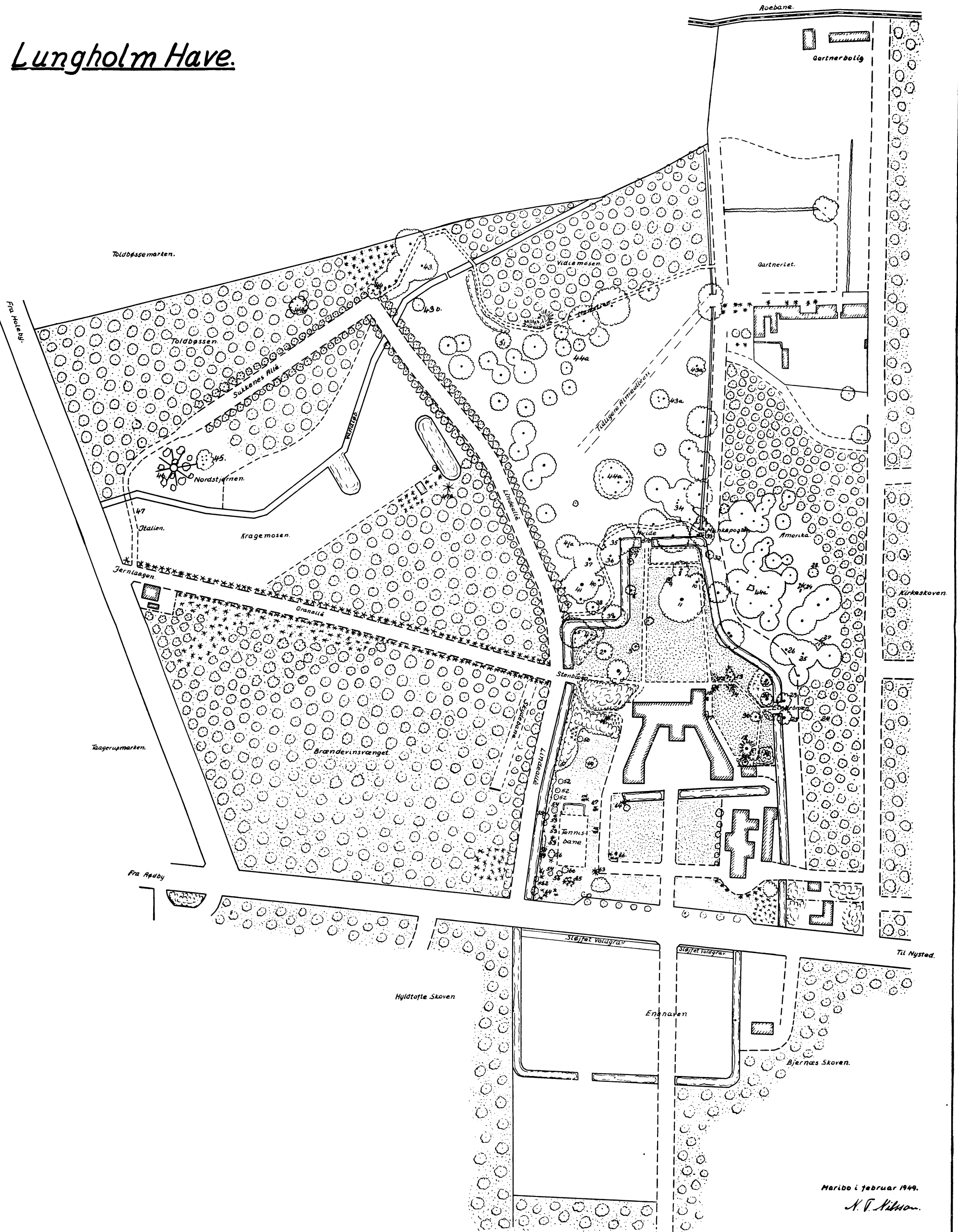
8. *Acer negundo* (askebladet Løn): Højde 9,62, Kronomfang c. 12 m. Træet grener sig ganske nær Jorden; Kronen er noget skæv, og Træet er sandsynligvis podet med en brogetbladet (hvidbroget) Type; enkelte Partier af korte Grene skyder frem af det.

9. *Aristolochia durior* (Tobakspibeplante): En Slyngeplante, som snor sig opad et Stativ; har store og smukke Blade.

10. *Ginkgo biloba L.* (el. Salisb. ad. Sm., jap. Tempeltræ): Højde 19,71, Stamme 2,4, Krone 14 m; det er den eneste levende Repræsentant for en forhistorisk Plantefamilie, der har været vidt udbredt; findes her som et meget højt Eksemplar — et slankt og sundt Træ, hvis Grene dog begynder at blive generet af det nærtstaaende Træ (Nr. 11).

11. *Platanus acerifolia* (alm. Platan): Højde 24,49, Stamomf. 4,35, Krondiameter 33 m. Dette overordentlig smukke og kraftige Træ har en aaben Krone, der giver god Mulighed for at studere baade det morsomme Barkaffald og dets ejendommelige Farvetoner. Den overordentlige Størrelse gør, at man tvivler om, hvorvidt dette Træ virkelig kan

Lungholm Have.

Maribo i februar 1949.
N. V. Nilsen.

være plantet samtidig med de forannævnte Plante-Numre og i Henhold til de foran Side 82—83 gængvne Plantelister, hvor Plataner netop forefindes. Kortet fra 1850 viser et Træ paa dette Sted; men dette kan (som allerede foran antydet) betyde, at der er planlagt plantet et Træ, der skulde blive stort, paa dette Sted, og Plantelisten af 1855 rummer 2 Plataner, hvorfor

Ginkgo biloba 1948. Fot. Johs. Tholle.
(Nr. 10 paa Kortet).

Nr. 5 og 11 kunde tænkes at være lige gamle; en Undersøgelse ved Boring i Veddet har ikke været forsøgt, men kunde være interessant at faa iværksat.

12. *Thuja* og *Taxus* i en Gruppe; eet meget smukt Eksempel af hver; yngre Planter.

13. *Thuja* og *Cypres* i forskellige Typer i een Gruppe paa 5.

14. *Juniperus* (Enebær): Et let skævt voksende Træ (eller Busk) af ikke ringe Skønhed.

15. *Thuja*. 2 slanktvoksende Eksemplarer.

16. *Rosa canina* (Hunderose): Højde ca. 5 m, Kronomfang ca. 5 m; er rimeligvis et Vildskud fra Grundstammen, og muligvis Resterne af en Gloire de Dijon, hvoraf et Eksemplar findes om Hushjørnet.

17. *Berberis*, *Berberisse*: 3—4 m højt Ekspl.

18. *Abies Cephalonica* (græsk Ædel-Gran): Højde 13,29, Kronomfang c. 10 m; et pyramidalt voksende Træ med en smuk Kontur; det har ret mange tørre Grene og lever sikkert ikke mange Aar, medmindre det faar tilført Næringsstoffer.

19. Række af *Lindetræer*, som har været skaaret ned til c. 1,6 m over Jorden og for at danne Hegn; efter højst et Par Nedskæringer har de faaet Lov at vokse frit op.

20. *Catalpa bignonioides* Walt (Trompettræ): Højde 11,01, Kronomfang 9 m; staar i et Krat af Snebær; efter Blomstringen bærer den smukke, lange Frugter (Bælge). Maa formodes at være den foran omtalte *Begonia catalpa*.

21. *Sophora japonica* (Pagodetræ): Højde 16,50, Stamme ?. Stamomfang ?; slankt Træ med nogle afsavede Grene og kun faa Grene i Toppen.

22. *Syringa chinensis* (Kinesisk Syren), flerstammet Ekspl.

Med Undtagelse af Numrene 12—15 samt med det nævnte Forbehold overfor Nr. 11 maa det regnes med, at de nævnte Planter er anbragt paa »Øen« i Halvtredserne i Henhold til de foran gengivne Plantelister, men at de først efter Rydninger og Omlægninger af Haven har faaet den mere eller mindre frie Placering, som nu er dem tildelte.

Gaar vi over Broen til »America« imod Øst, finder vi mellem 2 slanke Egetræer en gammel Pavillon, »Lineslyst«, desuden nogle Plantninger af unge Bøge, ved Broen nogle Linde med udgaaede Vedbend opad.

23. Egetræer, 2 kraftige Ekspl. vis a vis Nr. 24, 2 endnu tættere staaende Ege samt unge Birketræer.

25. *Carpinus betulus* L. (Almindelig Avnbøg): 8 m Kronomfang; et velformet Træ.

26. *Æsculus hippocastanum* L. (Almindelig Hestekastanje): Smukt Træ med 15 m Kronomfang.

27. *Pinus cembra* L. (Cembrafyr): Et højt og slankt Eksemplar, der dog ikke synes at have mange Aar tilbage.

28. *Platan*, højt og slankt Eksemplar, med faa Grene i Toppen.

29. *Juniperus communis* L., Enebær i Krat.

30. Rødtjørn, gammelt Eksemplar. I Nærheden staar (30 a) en ubekendt Træart.

31. *Liriodendron tulipifera* L. (Tulipantræ): Pænt Ekspl. Højde 15,84.

32. *Salix vittelina aurea pendula nova* (Hængepil), unge Eksemplarer.

33. *Faxinus exelcior pendula*, 4 gode Eksemplarer af Hængepil ved »Munkeposten«, danner en smuk Portal over Gangkrydset.

34. To gamle Ege, hvoraf den ene er forsynet med en 12—15 m lang Skovranke (*Clematis vitalba* L.). 44 a, Egegrupper. 44 b, gl. Eg.

35. Gammel E g, Højde 17,32, Kronomfang c. 25 m.

36. *Ulmus procera* Salisb. (Engelsk Elm), Kronomfang c. 13 m; højt og slankt Træ.

37. *Fagus silvatica* var. *atropurpurea* eller *atropunicea* (Blodbøg): Velformet Træ, noget lys i Løvet. Kronomfanget c. 27 m, Stamme 3,22.

38. *Gleditschia triacanthos* L., Kronomfang c. 10 m; slankt Træ, dog uden Balance i Kronen.

39. E g. Højde 16,33, Stamomfang 5,08, Kronomfang 23 m; dette er Parkens prægtigste Eg, der staar overordentlig smukt ved Knækket af Kanalen; den aabne Krone, der er forsynet med nogle udgaaede og derfor afbarkedede Grene, giver Træet et overordentlig romantisk Udseende, ikke mindst naar Træet betragtes fra Slottets Vinduer.

40. *Gleditschia*, tildels udgaaet Eksemplar.

41. Gammel E g. Bagved denne: 41 a, ubekendt Træart.

42. *Æsculus* (Hestekastanje): Kronomfang c. 11 m, slankt og velformet Træ, hvis Bark ikke er drejet, som det ellers er sædvanligt for Træet. Lindealleen, som ligger tæt herved, har den Egenskab, at Træerne hælder svagt imod Øst — formentlig forarsaget af, at der i deres unge Aar ikke har været ordentlig Lær for dem.

43. Bø g, Kronomfang 19 m; Eksemplaret staar paa svagt skraanende Terrain, og er meget smukt. 43 a. Bøgegruppen; 43 b, rød Ahorn.

44. Fire store Ege, hvoraf det ene Eksemplar staar i Synslinien for Lindealleen og er blevet plomberet. Dette Træ har et Stamomfang paa 4,60 m. »Sukkenes Allé« bestaar af ret unge Bøge, der er uregelmæssigt anbragt, hvorfor det er med nogen Urette, at den betegnes som Allé. Udenfor ligger den svagt forsænkede Kragemose med et Vildthus. »Nordstjernen« (Stenhøjen) ligger nu for en Del i Ruiner, og man kan kun aens oprindelige Opbygning (se foran S. 89—90). Stenmaterialet bestaar af ofte over 1 m lange, dels kløvede, dels runde Kampesten, hvoraf flere har særprægede Foldninger i Overfladen. Forneden af den egentlige 3—4 m høje Stenhøj med sin svage Bakke af Jord ligger et Stenplateau — det hele er overvokset af Tax og Thujaer. Se ogsaa Nr. 46.

45. *Juglans nigra* L. (sort Valnød) og *J. regia* L. (almindelig Valnød). Førstnævnte findes i en Gruppe paa adskillige Ekspl., sidstnævnte i enkelte Ekspl., allesammen slanke og smukke Træer.

46. Foruden de nævnte Tax og Thuja samt Cypresser (*Cytticus*) findes der paa Stenhøjen bl. a. *Mahonia*, *Taxodium*, *Juniperus squamata* og andre Enebær samt Sevenbom (*Juniperus Sabina*), *Picea orientalis*, Skovranke (*Clematis*) og Smaaplanter som Jødekirsebær (*Physalis alkegenki*), Hybrider af *Bergenia*, *Asarum europæum*, Bjørneklo, Hyld, nyplantede Kirsebær m. fl.; afsavede Stammer vidner om, at der tidligere har været mange flere stedsegrønne her.

47. *Polygonum Sachalinense*; Gruppe c. 17 m lang af frodige japanske Boghvede.

I Kragemosen staar nogle faa store Birketræer, ellers er den græsklædt. Fortsætter man langs Hegnet, kommer man til Jernlaagehuset, der ligger lige ved den Laage, hvoraf det har faaet Navn. Og her har vi saa Granalleen, som er omtalt foran Side 94.

47 a. *Abies cephalonica* Loud. (Græsk Ædelgran): Er et højt Træ, der desværre har mistet Topskuddet; Stamomfanget er 2,78.

48. *Juniperus*, et 4—5 m højt, enstammet Ekspl. af Søjleenebær; det er noget bart forneden; omkring det staar Rugosaroser m. fl.

49. Et højt, slankt, men tildels udgaaet Graapæretre.

50. Gruppe af 3 forskellige Thuja og 1 Ædelgran.

51. En *Salix viminalis* (?) og Snebær.

52. En Række Valnødder.

53. Tre forskellige Graner (*Picea pungens glauca*).

54. Ung Ginkgo.

55. *Acer palmatum*. } Importeret direkte fra Japan.

56. *Prunus hisakura*. }

57. *Acer campestre* L. (Navr).

58. *Corylus Avellana* var. *heterophylla* (figet Hassel).

59. *Cornus Mas* (Kornelkirsebær).

60. *Rosa canina* (vild Rose).

61. Stammede, søjleformede Thuja.

62. En Gruppe Rødgran.

63. En Gruppe Thuja.

64. En Gruppe Rødgran.

65. *Picea pungens* (Sølvgran).

66. Gran og Thuja.

67. *Thujopsis dolobrata*.

Af en *Sequoia Wellingtoniana* er der desværre kun Barken tilbage; men denne, der tydeligt viser Struktur og Karakter af Stammen, opbevares omhyggeligt paa Godset.

Parken ved Lungholm hører ikke til Landets største og heller ikke til dem, der er gaaet Ry af. Den har ført en beskeden Tilværelse — mere beskeden end der burde være tilkommet den. Den er en fortrinlig Ramme om Slottet, og dens Planteverden rummer, saaledes som det foran er paavist, meget af Interesse for Botanikere og Planteelskere. De sjældne Planter giver deres Værdi, og de gamle Ege deres. Man maa være taknemmelig over, hvad der er plantet, men maaske endnu mere over, hvad der er bevaret; thi naar man fra »Øen« kan have den Glæde at nyde Synet af ikke mindre end over 40 pragtfulde, gamle Ege, saa maa man ikke blot betragte dette som en

Aabenbaring af Skønhed, men man maa ogsaa gøre sig klart, at det er en Formue af haandgribelig Art — i materialistiske Tider et fristende Objekt for merkantilt indstillede. Der hviler imidlertid Fred over de gamle Træer, og Freden breder sig ogsaa til det øvrige omkring Slottet — og den smitter dem, som i en

Parti fra »Nordstjernen«. Fot. Th. Rask-Hasle.

ufredsom Tid aflægger et Besøg i den Enklave, som Slotshaven og Parken maa siges at være.

Og dette har Samtiden og Samfundet Grund til at sige Tak for.

Noter.

1) Danske Herregaarde ved 1920, Kbh. 1922—23. — 2) Rud. Bertouch-Lehn: Efterretninger om Slægten Bertouch i Danmark og Norge, Kbh. 1944. — 3) Danske Slotte og Herresæder, Kbh. 1944—45. — 4) Tidsskrift for Havevæsen, 12. Aarg. 1878, S. 258—59. — 5) Lungholm Godsarkiv, Lungholm. — 6) Lolland-Falsters historiske Samfund, Aarvog XIV 1926, S. 31 m. fl. — 7) Nord. illustreret Havebrugsleksikon, 5. Udg. Artikel: Havekunstens Historie. — 8) Loll.-Falsters hist. Samf.s Aarvog XVI 1928, S. 145 ff. — 9) Dansk Havetidende, Ny Række, 1865, S. 70—71. — 10) Personelle Oplysninger om Slotsgartner Hasselriis m. fl. er velvilligt fremskaffet ved hans Søn, fhv. Slotsgartner Hasselriis, Jægerspris. — 11) Se næmere Danske Gartnerivirksomheder I—III, 1934—36, og Nordisk illustreret Havebrugsleksikon, 5te Udg.: Personalhistorie. — 12) Iflg. Optegnelser i Rigsarkivet og Landsarkivet (Kbh.). — 13) Gartner-Tidende, Tillæg 1885 og 1887.

Lolland-Falster under Vaaben.

Af Rasmus Nielsen.

Christian den Ottende døde 20. Januar 1848, og ligesom i det øvrige Land skyndte man sig ogsaa paa Lolland-Falster med at bringe Adresser i Stand til den ny Konge, i hvilke man bad om en fri Forfatning; den eneste, som hævdede sin Røst imod den, var den bekendte Præst *Jacob Christian Lindberg* i Tingsted. Han priste i »Lolland-Falsters Stiftstidende« Enevælden; men han fik baade Redaktøren og Publikum paa Nakken.

Imidlertid fik man snart andet at tænke paa, idet Efterretningerne fra Hertugdømmerne blev mere og mere alvorlige. 20. Marts indbød fem ansete Mænd med Pastor *Johan Wegener* i Halsted og Prokurator *J. G. V. Aagaard* paa Binnitze i Spidsen til et Folkemøde i Maribo 27. Marts for at drøfte Fædrelandets alvorlige Stilling.

Redaktør *Chr. Jørgensen*, »Loll.-Falsters Stiftstidende«, foreslog en almindelig Folkevæbning til Øernes Forsvar. Han skrev bl. a.: »Men har Lolland-Falsters Stift, hvor der ej findes mindste Vaabenoplæg, de allernødvendigste Vaaben, og forstaar vi her i Stiftet at bruge dem? Det er for sildigt at tænke derpaa den Dag, de skal tages i Haanden. Vi opfordrer Komiteen til at overveje denne Sag med Alvor.«

Da Mødet den 27. Marts blev holdt i Maribo, var Rendsborgs Overrumpling 24. Marts lige blevet bekendt, og det var derfor intet Under, at Forsamlingen bl. a. vedtog at opfordre til Dannelsen af en almindelig Folkevæbning.

Et endnu større Møde blev holdt i Nykøbing 29. Marts; blandt Indbyderne til dette var blandt andre Byens Stænderdeputerede Brændevinsbrænder *J. Sidenius* og den unge Kateket *M. Mørk-Hansen*. Det blev et Møde, som var præget af uhyre Begejstring.

Stor Lykke gjorde f. Eks. den førnævnte 51-aarige Magister *Jacob Chr. Lindberg*, der mødte med en gammel Sabel ved Siden og erklærede sig beredt til straks at rykke mod Fjenden.

Blandt meget andet vedtog man ogsaa at henvende sig til alle Stiftets Sogneforstanderskaber (Sogneraad) med Opfordring til at væbne Befolkningen; kun en Gaardmand ved Navn *Ole Rode* fra Gedesby gjorde Indsigelse mod det; han gjorde nemlig opmærksom paa, »at det ikke var Fæstebonden tilladt at have Skydegevær«; men Adjunkt *Niels Hansen* sagde, at det Forbud betød ikke noget nu; thi mange Herremænd paa Sjælland gik i Spidsen med at væbne deres Bønder, og desuden var Krigsminister Tscherning jo den gamle Formand for »Bondevennernes Selskab«. Det eneste, Magister Lindberg var bange for, var, at de Bøsser, man kunde vente at faa fra Regeringen, nok var daarlige; men Pastor Wegener trøstede ham med, at der i København var brugbare Bøsser nok; ganske vist var de af en ældre Konstruktion og til Dels mindre gode Skydevaaben; men Bajonetten var Hovedsagen.

Om Aftenen begav den store Forsamling sig hen til Posthuset for at høre nyt ved Københavnspostens Ankomst; den medbragte en Pakke Opraab fra Kongen angaaende frivillig Væbning, hvad der netop var Vand paa Forsamlingens Mølle. Deltagerne fik Opraabene med hjem, og nu kappedes man alle Vegne om at gribe til Vaaben.

Det var jo en uimodsigelig Kendsgerning, at Lolland kun laa godt 22 km fra Femern og Falsters Sydspids kun ca. 40 km fra Mecklenborg. Tanken om en Landgang fra Tyskernes Side fremstillede sig da som ganske rimelig.

Allerede 1. April meldtes det, at man paa Østfalster havde oprettet Korps af alle vaabenføre Mænd fra det 17. til det 60. Aar. Smedene fik alle Vegne travlt med at lave Spyd, der udgjorde den fornemste Bevæbning, og Vagtposter drog om langs Kysten eller holdt Udkig fra Kirketaarnene.

Paa Sydfalster stillede den tyskfødte, men ellers meget dansk-sindede *Edward Tesdorpf* paa Ourupgaard sig i Spidsen for Bevæelsen. Han gav sine Bønder Jagtret, for at de kunde øves i Vaabenbrug, og i Forening med Kateket Mørk-Hansen og den unge Kandidat *Immanuel Barfod* holdt han vellykkede Møder.

hvor Bønderne ikke alene tegnede sig for store Bidrag til Fædrelandets Forsvar, men blev enige om at øve sig i Vaaben under Ledelse af en gammel Underofficer fra Nykøbing, ligesom de ogsaa sendte Ekspresbud til København for at faa Kanoner til Gedesby Skanse, en Rest fra Kystbefæstningen 1807—14.

Deputationen fra de store Folkemøder i Maribo og Nykøbing havde imidlertid været i København og var blevet godt modtaget baade af Kong Frederik den Syvende og Krigsministeren. Den købte i København 150 brugte Geværer med Bajonetter og fik desuden 500 Bøsser og en Mængde Ammunition af Krigsministeriet.

I Løbet af faa Dage var Falster under Vaaben fra den ene Ende til den anden; der ekserceredes i alle Sogne og ikke mindst i Købstæderne, der holdtes Udkig fra Kirketaarne, og paa alle Bakker var der rejst Tjæretønder, som skulde tændes, naar Fjenden kom.

»Lolland-Falsters Stiftstidende« gav disse Foranstaltninger sit fulde Bifald, idet Bladet gjorde opmærksom paa, at Søfolkene, der fra Hertugdømmerne var vante til at komme her med deres Ost og Pølser, kendte vore Farvande.

At den krigerske Magister Lindberg ikke stod tilbage, hvad Væbningen angik, fulgte af sig selv; han bekendtgjorde, at Vaabenøvelserne vilde begynde Søndag d. 9. April ved Taaderrup Præstegaard; »Kl. 2 hejses Dannebrog, og Skydningen begynder. Vi savner ikke her Vilje til at kæmpe for Fædrelandet; men vi længes efter Vaaben. Krigssange af Pastor N. F. S. Grundtvig og B. S. Ingemann vil blive afsungne«.

At Rygtet om Lindbergs Tapperhed endog var naaet til vore Fjender, fremgaar af følgende: Den 21. April var der en Forpostfægtning nær ved Eckernførde, hvorom en Rendsborger skriver til »Börzenhalle« i Hamborg: »Desto værre tog de Danske nogle Fanger, nemlig 110—120 kølniske Friskarefolk, som dækkede Bagagen. De Danske havde ved denne Lejlighed skuffet vore ved et Kneb, idet de havde ladet Magister Lindbergs Friskarer rykke forud, og de havde klædt sig som Berlinere og Kølnere i røde og grønne Bluser og udfoldede en tysk Fane, hvorhos de raabte paa Tysk: »Skyd dog ikke paa os, Kammerater! Vi er jo ogsaa Slesvig-Holstenere!«

Selvfølgelig forplantede den krigerske Stemning sig ogsaa til Lolland, 7. April bekendtgjorde saaledes Pastor *Krebs* i Brandstrup, at Tirsted-Skørringe-Vejleby Sogne havde rejst en almindelig Væbning paa 350 Mand, af hvilke 90 havde Geværer, de øvrige indtil videre Spyd og andre Vaaben. Der var udstillet Vagtposter langs Kysten Vest for Rødby Fjord, og Pastor *Krebs* tilføjede, at »disse Sognes Mandskab kendes paa en rød og hvid Kokarde paa Hovedbedækningen, og vi opfordrer herved de tilgrænsende Sogne til i paakommende Tilfælde at bruge samme Kendetegn, for at man kan kende Landsmænd fra Fjender«.

Imidlertid søgte nogle af »Bondevenernes« Førelere at blive Ledere af Bevægelsen; den bekendte Husmand *Peder Hansen* fra Lundby mellem Næstved og Vordingborg kom herover med Mandat til at »inddele Øernes Bevæbning i passende Distrikter«, og den bekendte Gaardmand *Hans Olesen* fra Sædinge, deres fornemste Fører paa Lolland, sagde rent ud, at Folkevæbningen skulde ikke alene være rettet mod de ydre, men ogsaa mod de indre Fjender, og han lod forstaa, at han ved disse særlig tænkte paa Herremændene; imidlertid var de oprindelige Ledere af Bevægelsen stærke nok til at holde disse Bestræbelser nede, saa *Peder Hansen* maatte drage bort igen med uforrettet Sag.

Bevægelsen voksede fra Dag til Dag; der blev gjort Forsøg paa en Slags Uniformering; Hattemagerne averterede saaledes med »de i Bladene for Landstormen anbefalede bredskyggede graa Filthatte med Jernkors«.

Paa Sydfalster holdt man 30. April Generalprøve med Bavnene ved at afbrænde dem; men skønt man forud havde bekendtgjort det, vakte det ikke ringe Panik paa det øvrige Falster, da Rygtet gik, at nu var Tyskerne der.

I Købstæderne drev man naturligvis Folkevæbningen mest systematisk; al Fritiden brugtes til Vaabenøvelser, og at disse blev drevet med Alvor, fremgaar af, at flere maatte lade Livet for deres Medborgeres Krigsbegejstring. Da saaledes Maribos Væbning havde Felttjeneste samme Dag som samme Bys Politikorps, og de to Afdelinger tilfældig stødte sammen i en Skov ved Vaabensted, antog de gensidig hinanden for Fjender med det Udfald, at en Mand faldt, og en anden blev dødelig saaret.

Da imidlertid Fjenden stadig udeblev, søgte den opskræmte

Fantasi ham alle Vegne; saa snart et Par Skibe viste sig ved Falster, i Langelandsbæltet eller i Smaalandshavet, blev der straks raabt Gevalt fra Kirketaarnene, og Vagtmandskabet stillede med deres Bøsser og lange Spyd.

Grev Christian D. Reventlow paa Pederstrup ved Nakskov havde været Oprørshertugens gode Ven paa Hestesportens Omraade; nu udbredte sig pludselig det Rygte, at Hertugen og hans Broder blev holdt skjulte paa denne Herregaard, og en talrig Skare Nakskovitter drog derud for at fange dem levende, saa det med Nød og næppe lykkedes at faa dem til at gaa hjem igen, efter at en Deputation af dem havde faaet Lov til at gennemsøge Hovedbygningen.

I det hele taget var det ikke godt at være Tysker i de Dage: skønt den tyskfødte *Tesdorpf* i alle Retninger viste sig som en stor Patriot, slap han ikke for een Gang at blive stenet ud af Nykøbing, og Pastor *Krogh* i Majbølle maatte »paa Grund af flere Omstændigheder« offentlig bekendtgøre, at han ikke i mindste Maade var i Slægt med den adelige Familie »von Krogh« og »selvfølgelig altsaa var saa heldig at være uden for alle Slægtsskabsforhold til de menederske tyske Embedsmænd af dette Navn«.

Paa Hardenberg boede Grevinde *Gersdorff-Hardenberg-Reventlow*, og hun eller hendes Folk havde ved en vis Lejlighed vist den Uforsigtighed at hejse den Gersdorffske »Familiefane« paa en Ø i Slotshaven. Saa snart dette rygtedes til Saksjøbing, drog Borgerne i store Skarer til Hardenberg og trængte ind i Haven. For deres patriotiske Øjne tog Fanen sig ud som det slesvig-holstenske Oprørsflag, og det var deres bestemte Forsæt, at den skulde ned; men det var jo ikke saa nemt at komme til den, da den vajede paa en Ø. En resolut Sømand kastede sig da i Kanalen, svømmede over den, klatrede op ad Stangen og bragte Fanen ned under Folkets Jubel, hvorefter den i Triumf blev bragt ind til Øvrigheden i Saksjøbing. Bagefter Toget red Godsforvalteren for at faa Fingre i den omstridte Fane, og efter megen Parlamentering fik han den ogsaa udleveret paa Saksjøbing Raadhus mod at love, at den ikke skulde blive hejst mere.

I den almindelige Begejstring var der ikke saa faa, der meldte sig som frivillige til Hæren; foruden nogle og tredive Herre-

gaardsskytter, som Godsejerne stillede, var der ialt 57 frivillige, der drog til København for at blive optaget i Armeen. Men hvor stærkt Patriotismen end rørte sig, stod det dog for de flestes Bevidsthed, som om de havde opfyldt deres Pligt ved at indskrænke sig til at forsvare Lolland-Falster. Kaptajn *Cl. Madsen* i Midelfart, der var en af de frivillige fra Maribo, fortæller i sit lille Skrift »Femti Aar i Pressens Tjeneste«, hvor skuffet han blev, da der i Maribo kun meldte sig een frivillig foruden ham selv til den rigtige Krig.

Da Regeringen sendte en Officer, Oberstløjtnant *Fibiger* til Øerne for at organisere »Landstormen«, maatte han ogsaa begynde sit første Opraab til Folket med en Forsikring om, at Deltagelse i Væbningen ikke medførte Forpligtelse til at kæmpe uden for Stiftet; men han fortsætter derefter med en højst truende Udtalelse om, at »Almuen ikke maa tro, at den kan unddrage sig Væbningspligten, fordi Kongen i sin Proklamation har betegnet den som »frivillig«, og hvis der er nogen saa lavttænkende, skal de ikke alene foragtes; men de skal ogsaa, hvis Landet bliver erklæret i Krigstilstand, først af alle med Magt blive ført til Kysten for at møde Fjenden; de vil forlods blive taget til Krigstjeneste og Forskansningsarbejde ved Kysten, hvilket maaske endog kan komme til at ske under de fjendtlige Skibes Ild«. Denne kraftige Henvendelse af 4. Maj gjorde sin Virkning. Landstorm blev oprettet alle Vegne; men da Folk nu var mere end halvvejs »tvungne til at gaa frivilligt med«, forsvandt Begejstringen snart. Rigtignok holdt *Fibiger* i Juli store Mønstringer paa 10 Steder paa Lolland, hvor de med Gevær bevæbnede stod i første Geled, de spydbevæbnede i andet og Resten i tredie; men det var ogsaa Landstormens sidste Livstegn, idet den blev stillet i Bero indtil videre med den indtrædende Vaabenhvile, og snart efter tog *Fibiger* i en Proklamation til Øernes Indbyggere Afsked og anbefalede sig i venlig Erindring.

Offervilligheden var ogsaa stor. Fuldmægtig *Andreas Wilcken* i Nykøbing samlede 1. April 25 falsterske Bønder i en Købmands Butik og opfordrede dem til, ligesom han havde gjort, at give hver en Hest til Krigsministeriet; de gav straks hver en og lovede at faa deres Naboer til at gøre det samme. Krigsministeren fik saa mange Heste, at han faa Dage efter maatte bekendtgøre, at

han havde for mange. Ideen med Hestene var for øvrigt udgaaet fra »Bondevennernes Selskab«.

Fra Nykøbing, Rødby, Nakskov o. s. v. sendtes hele Skibsladninger af Madvarer, Uldtøj, Vin, Tobak m. m. til Hæren paa Als; i flere Sogne indsamledes over 1000 Rdl.

Borgerne i Rødby indberettede til Ministeren, at de foruden en Mængde Naturalier havde indsamlet 632 Rdl. 8 Sk.; Byen vilde endvidere give 32 Rdl. 5 Mk. i maanedlige Bidrag; men samtidig gjorde de Ministeren opmærksom paa, at der var mange Skomagere i Rødby, og hvis disse maatte faa Lov til at sy Sko til Soldaterne, fik de noget at bestille, og Pengene blev i Rødby. Krigsministeren bifaldt dette Forslag, og Skomagerne Rødby fik nu travlt med at sy Soldatersko.

Kilder:

Lolland-Falsters Stiftstidende 1848 — Lollandsposten 1848.

C. D. F. Reventlow som naturvidenskabsmand og skovbruger.

Af *A. Howard Grøn.*

C. D. F. Reventlows virksomhed som statsminister udgør et af de glørværdigste kapitler i danmarkshistorien. Det er imidlertid kun lidet kendt, at han foruden sin statsmandsgerning øvede en betydningsfuld naturvidenskabelig indsats. Denne ville for sig alene have været nok til at sikre ham en plads blandt landets største sønner.

Herom skrev *A. F. Bergsøe* allerede 1837 i sin store *Reventlow-biografi* (Bd. 2 s. 147):

»Det er imidlertid ikke blot med Hensyn til hans praktiske Virksomhed og hans Fortjenester af Danmarks Skovvæsen, at *Reventlows* Navn vil staae omgivet med Glands i vort Forst-væsens Annaler, men ogsaa med Hensyn til de høist vigtige Resultater af hans mangeaarige videnskabelige Granskninger, Forsøg og Undersøgelser i denne Retning; thi hvis det Rigtige i hans Theorier skulde vedblive at stadfæste sig, saaledes som de allerede have gjort det paa enkelte Steder, hvor de ere blevne fulgte, da ville de gjøre Epoche, ikke blot i vort Fædrelands, men i alle Staters Forstvæsen«.

Denne spådom er tilfulde gået i opfyldelse. I alle lande, hvor der drives rationel skovdyrkning, er *Reventlow* i dag kendt og æret som en banebrydende ånd på skovbrugsvidenskabens område.

Blandt de mange forhold, som *Reventlow* interesserede sig for og studerede under sine lange ungdomsrejser i udlandet, var også skovbruget. I Frankrig så han de gavnlige virkninger af *Colberts* store skovbrugsforordning, der var blevet udstedt i 1669. Sam-

tidig blev han bekendt med *Duhammel de Monceau's* banebrydende værk: *La Physique des Arbres* (Paris 1758). I England granskede han et andet af skovbrugslitteraturens klassiske arbejder, *John Evelyn's: Silva or a Discourse of Forest Trees* (London 1662). Som gammel mand fremhæver han i sin egen skovbrugsafhandling, hvor meget han har lært af disse to forfattere.

I 1775 arvede Reventlow godserne Pederstrup, Skelstofte, Christianssæde og Lungholm, og han blev derved selv ejer af store skovarealer. Som privat skovejer søgte han forbindelse med den hannoveranske forstmand *G. W. Brüel*, der 1777 kom til Danmark for at udarbejde planer for rationel drift af de Hardenbergske skove. Reventlow engagerede Brüel til også at udarbejde driftsplaner for skovene under Christianssæde og Pederstrup. Det herved indledede samarbejde udviklede sig efterhånden til et nært venskab. Senere foranledigede Reventlow, at Brüels store evner kom til udnyttelse også i Statens tjeneste. Som inspektør for skovplantningen på Alheden og derefter som overførster i Nordsjælland kom Brüel til at udøve en for dansk skovbrug højst værdifuld virksomhed.

På det tidspunkt, da Brüel kom til Danmark, var man i det mellemeuropæiske skovbrug stærkt optaget af spørgsmålet om rationalisering af skovdriften ved overgang fra plukhugstdrift til regulær højskovsdrift, d. v. s. til opbygning af skoven som et system af ensartede bevoksninger bestående af lige gamle træer, men bevoksningsvis jævnt fordelt over alle alderstrin i modsætning til plukhugstskovens blandede bevoksninger med træer af alle aldre og mange forskellige arter stående sammen over hele skoven. Det var de hertil knyttede problemer, som Reventlow gennem bekendtskabet med Brüel og gennem dennes virksomhed i danske skove, blev nøje indlevet i.

Reventlows ræsonnementer og dispositioner desangående viser ham imidlertid som den nøgterne realiteternes mand, som en original naturiagttagere og som en skarpt tænkende videnskabsmand. Hans realistiske grundbetragtning var følgende:

Skal skoven fortsat kunne eksistere, må den bringes til at producere så tilfredsstillende, at skovejeren ser sin økonomiske fordel ved at bevare den. Omsat i konkrete tal betød det for Reventlow, at værdien af det i skoven stående træforråd skulle

forrentes med 4 pct. årligt. Målet måtte da være at finde frem til en skovbehandling, der gav en årlig vedmassetilvækst på mindst 4 pct. af den stående forrådsmasse.

Bedømt efter de produktionstal, som blev opnået i Preussen og Sachsen ved overgang fra plukhugst til regelmæssig højskovsdrift, var der for Reventlow ikke tvivl om, at dette var det første, vigtige skridt i den rigtige retning. Hans intuition og hans selvstændige naturiagttagelser, sagde ham imidlertid, at det ikke var nok. I den regulerede højskovs bevoksninger, der frembringes på menneskets initiativ ved passende hugst- og kulturforanstaltninger og ikke efter naturens tilfældige luner, vil alle træer være af samme art og af omtrent samme alder. Mellem træerne indbyrdes vil der da, efterhånden som de vokser til, opstå en langt voldsommere konkurrence om vand, plantenæringsstof og lys end i plukhugstskoven med den uregelmæssige blanding af træer af forskellig art, alder og højde. I en sådan blandingsbevoksning vil der altid være nogle træer, som har et vist forspring for andre, og som derfor vokser uhæmmet af konkurrencen. I den ensartede bevoksning vil alle træerne derimod være omtrent jævnbyrdige, og de vil derfor alle blive hæmmet i deres vækst. Opelskningen af ensartede bevoksninger må da nødvendigvis følges af tidligt begyndende og hyppigt gentagne tyndingshugster.

Tyndingshugster var også foreskrevet efter de tyske principper for behandlingen af den regulerede højskov. De havde imidlertid ikke til formål at gribe ind i konkurrencen mellem træerne indbyrdes, men skulle blot tjene til udnyttelse af de træer, som tydeligt kunne ses at være ved at bukke under i konkurrencen. Reventlows hypotese gik tværtimod ud på ved hugst af dominerende træer at gribe afgørende ind i kampen mellem disse, således at et færre antal kunne komme til at gro så meget desto bedre.

For at skaffe sig et objektive iagttagelsesmateriale til mulig verificering af denne hypotese lod Reventlow i 1795 et stort antal ege og bøge i Christianssæde og Pederstrup skove omhyggeligt opmåle m. h. t. tykkelse og årlig tilvækst, som denne kunne aflæses af årringsbredden. Desuden blev for hvert træ dets stilling i forhold til nabotræerne opmålt og aftegnet på en skitse. Ved sammenligning af årringsbredder for samme år i forskellige træer fik han indblik i tilvækstens afhængighed af konkurrencen fra

nabotræerne, og samtidig fik han talmæssigt udtryk for, hvor meget træerne kunne gro, når de stod helt uden konkurrenter.

I de følgende år lod Reventlow tilsvarende opmålinger og tilvækstundersøgelser iværksætte i de kgl. skove i Nordsjælland og i Sønderjylland.

Herved indførtes den naturvidenskabelige forskning på skovbrugets område i Danmark. Bortset fra nogle tilvækstundersøgelser, som skovrider C. V. Oppermann igangsatte på Brahetrolleborg i 1826, skulle der gå hened trekvart århundrede, før dette forskningsarbejde blev fortsat.

Reventlow forelagde de foreløbige resultater af sine tilvækstundersøgelser i et foredrag, som han holdt i Videnskabernes Selskab i 1801. Foredraget havde titelen: *Indsamling af nyttige Erfaringer angaaende Træernes Tilvæxt og Pleje og hvorledes saadanne Erfaringer kan udnyttes ved Skovdriften, saaledes at der opnaas det størst mulige Udbytte af denne.*

Reventlows omfattende virksomhed har næppe levnet ham megen tid til at beskæftige sig med disse undersøgelser. Han omfattede dem imidlertid med levende interesse, og han arbejdede fortsat på en større skovbrugsafhandling. Dette fremgår således af et brev skrevet til sønnen, Christian, d. 3. april 1801 efter slaget på Rheden, da man ventede et bombardement af København. Han regner her med muligheden af at miste livet, og han pålægger sin søn i så tilfælde at sørge for, at hans »Forst Plan« ikke bliver tilintetgjort.

Foredraget fra 1801 blev i noget omarbejdet form trykt i 1811 i Videnskabernes Selskabs Skrifter under titlen: *Formeentlige Resultater af endeel fortsatte Undersøgelser angaaende Indflydelsen af Træernes giensidige Afstand paa deres mere eller mindre fordeelagtige Vegetation.* (Først publiceret 1816). (Et korrekturaftryk med Reventlows egenhændige rettelser forefindes på Reventlow-Museet på Pederstrup).

Reventlow formulerer her i 21 theses sit syn på skovdyrknings teknik og økonomi. Disse theses forekommer i dag enhver naturvidenskabeligt og økonomisk uddannet forstmand selvfølgelig, men det har varet hened 125 år, inden skovbruget i almindelighed har bragt det så vidt.

Det vil kræve for megen plads her at citere alle 21 theses. Som eksempler skal blot gengives følgende tre.

Thesis nr. 9: »Man bør sørge for, at alle Træets Dele kunne tiltage i et rigtigt Forhold. Staae Træerne enten for tæt sammen eller for langt fra hinanden, forfeiles dette Forhold, Træernes Væxt forhindres og foranlediger, at Træet naaer en ringe Grad af Fuldkommenhed«.

Thesis nr. 11: »Naar de unge Træer fremvoxe, og ikke i Tide udtyndes, bliver Pladsen for snæver for dem alle. De stærkeste undertrykke derved de svagere; men de lige stærke standse indbyrdes hinandens Væxt og enhver Strid af Mangel paa tilstrækkelig Næring er skadelig, ikke alene for de svagere, men endog for de stærkere Træer«.

Thesis nr 19: »Ved Skovens Behandling bør man mindre have Hensyn til, at skaffe de enkelte Træer den mueligste Fremvæxt, end ved Skoven, som opelskes, at skaffe Eieren den størst muelige Fordeel«.

Det drejede sig dog fortsat kun om hypoteser fremsat uden ledsagende bevismateriale.

Først efter at Reventlow i 1813 blev entlediget fra tjenesten som geheimestatsminister, kunne han med større kraft ofre sig for sin skovbrugsafhandling. I begyndelsen af 1816 har den foreligget færdig til trykning. Det fremgår af et brev til søsteren, grevinde Louise Stolberg, dateret Pederstrup d. 23. febr. 1816. Brevet giver et interessant indblik i Reventlows eget syn på sin forstlige virksomhed. Han skriver:*)

»Zwar habe ich nicht so viele Bücher gelesen, alt die meisten meiner Herren Collegen im Forstfache, aber ich glaube mehr im Buche der Natur gelesen zu haben, alt die allermeisten von ihnen ... So lange die Engländer und Franzosen nicht von den Deutschen lernen wollen und diese wieder von jenen, so bleibt das Forstwesen in seiner Kindheit, aber Eitelkeit und Schlen-drianismus hindert sie alle im Ausland was besseres zu suchen. Hätte ich armer Mensch auch nur aus Dänemark meine Kenntnisse sammeln wollen, so wäre ich ganz *hinterdran* gewesen, nun schmeichle ich mir *vornedran* zu seyn, denn ich habe sie alle benutzt und zugleich im Buche der Natur am meisten auf-

*) Citeret efter Louis Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds. Første Bd. s. 185.

merksom gelesen ... so können die Herren in ihr (die Forst-
abhandlung), und wo sie hierher kommen wollen, in meinen
Waldungen lernen, was sie bisher nicht wusten, obschon es vor
ihren Augen wie das Ey des Columbus lag ... Sie werden mir
folgen müssen, sie mögen wollen oder nicht ...«*).

I 1816 forhandlede Reventlow også med en forlægger om trykning af skovbrugsafhandling. Der blev fremstillet træsnit af situationsplanerne over de undersøgte træers stilling i forhold til nabotræerne, og der blev stukket kobbervar, som viste årringsgangen i de enkelte stammer. Foruden det oprindelige manuskript, der var forfattet på dansk, udarbejdede Reventlow også et tysk manuskript, og det var dette, han agtede at lade trykke.

Grundet på de vanskelige forhold, som rådede i Danmark og særligt i landbruget i 1820'erne, havde Reventlow imidlertid ikke råd til at lade trykningen udføre, og han var endda besiddet af flere store godser.

Ikke desto mindre arbejdede han videre med supplerende målinger i unge bevoksninger, som var frembragt efter de nye foryngelsesprincipper. Han mente herved at kunne skaffe tal, som definitivt ville bevise rigtigheden af hans hypoteser. Han nåede imidlertid ikke inden sin død 1827 at bearbejde det indsamlede talmateriale, og han oplevede heller ikke at se sin skovbrugsafhandling trykt.

Som udtryk for Reventlows revolutionerende standpunkt med

*) Oversættelse: »Jeg har ganske vist ikke læst så mange bøger, som de fleste af mine kolleger i skovbruget, men jeg mener at have læst mere i naturens bog end de fleste af dem ... Så længe englænderne og franskmændene ikke vil lære af tyskerne og disse igen ikke af hine, så vedbliver skovbruget at være barnligt, men forfængelighed og slendrian forhindrer dem alle i at søge noget bedre i udlandet. Havde jeg stakkels menneske også kun villet samle min viden i Danmark, så var jeg sattet helt bagud, nu smigrer jeg mig med at være forud, for jeg har benyttet dem alle og har samtidig aller mest med opmærksomhed læst i naturens bog da kan d'herrer i den (skovbrugsafhandlingen), og hvis de vil komme hid, i mine skove lære, hvad de hidtil ikke vidste, til trods for at det lå dem for øje som et Columbus' æg ... De kommer til at følge mig, hvad enten de vil eller ej ...«.

hensyn til tyndingshugstens styrke kan anføres følgende tal for hvor mange træer pr. ha, man til forskellige tider har anset det for rigtigt at have stående i en bøgebevoksning af bedste vækstbonitet:

<i>Antal Træer pr. ha før tynding.</i>							
Hartig (tysk)		Reventlow		P. E. Müller		C. M. Møller	
1804		1811		1875		1933	
Alder år	Stamtal stk.	Alder år	Stamtal stk.	Alder år	Stamtal stk.	Alder år	Stamtal stk.
60	4428	60	1015	60	780	60	467
—	—	70	508	70	607	68	355
—	—	80	254	80	435	80	253
90	1476	—	—	90	344	90	203
120	738	—	—	100	285	100	162

Den meget store forskel mellem Reventlows hugst og den samtidig tyske hugst fremgår tydeligt af disse tal. Endvidere ses det, at moderne danske hugsttabeller ved en bevoksningsalder på 80 år regner med det samme stamtal som Reventlow, medens man omkring 1875 først ved en bevoksningsalder på 100 år nåede ned i nærheden af Reventlows tal.

Som statsminister og rentekammerchef havde Reventlow haft mulighed for ved et magtsprog at bringe sine skovdyrkningsprincipper til anvendelse i de kgl. skove. Det gjorde han imidlertid ikke. I den store driftsplan for samtlige de kgl. skove, som på hans initiativ blev udarbejdet af G. W. Brüel og godkendt af Rentekammeret i 1804, anførtes ganske vist indledningsvis hans theses fra foredraget i 1801, og det blev fastslået, at man i de kgl. skove skulle forlade plukhugstdriften og gå over til regelmæssig højskovdrift, men der blev intet foreskrevet vedrørende den fremtidige tyndingshugst. Ved udstedelse af forordningen af 27. septbr. 1805 om udskiftningen og driften af de private skove var Reventlow endnu mere moderat. Der blev slet ingen bestemte forskrifter givet m. h. t. driftsform eller tyndingshugst.

Først så sent som 1826, da Reventlow mente gennem tilstanden i sine egne skove også praktisk at kunne bevise rigtigheden af sine hypoteser, foreslog han i en skrivelse til Kongen, at disse skove blev besigtiget af sagkyndige mænd fra den kgl. forstetat.

Denne skrivelse har forgæves været eftersøgt i Rigsarkivet. Den findes blot omtalt i Rentekammerets resolutionsprotokol (1829. Ltr. nr. 311). Der er rimelighed i at antage, at den har været præget af den samme tanke, som Reventlow gav udtryk for i fortalen til skovhugstafhandlingen, hvor han skriver: »Min Hensigt er ved Facta at overbevise; samt — i Tilfælde af, at jeg mod min Villie af Forkjærlighed for min Mening skulde af disse have draget Slutninger, som ikke holde Prøve — at give den Sagkyndige Leilighed til ud af dem at drage rigtigere Slutninger; thi Sagen og ikke min Mening er mig vigtig«. Forskellen mellem tonefaldet i disse ord og i det foran citerede brev til grevinde Stolberg er påfaldende. Det giver et psykologisk værdifuldt indblik i Reventlows karakter, indadtil præget af fast overbevisning iblandet et gran af arrogance, udadtil moderat og med respekt for andres overbevisning.

En besigtigelse af de Reventlowske skove fandt da også sted, men først to år efter Reventlows død nåede de sagkyndige at afgive en indberetning til Rentekammeret. Reventlow blev derved skånet for at se sine principper underkendt. De sagkyndige mente nemlig ikke at kunne anbefale den Reventlowske tynningshugst til anvendelse i de kgl. skove. Hermed syntes Reventlows forstlige poinérgerning dømt til forglemmelse. Af Reventlows biograf, A. F. Bergsøe, blev den dog erindret som foran citeret, og på enkelte private skovdistrikter og da navnlig på Brahetrolleborg blev hans principper også fulgt i praksis.

I forbindelse med sin statsmandsvirksomhed gennemførte Reventlow derimod en række for vort skovbrug betydningsfulde administrative reformer.

1785 etableredes i Helsingør og Kiel en højere skovbrugsundervisning. Undervisningen i Helsingør ophørte efter kun få års forløb. I Kiel blev den opretholdt til 1832 og derefter fortsat ved Københavns Universitet.

1789 blev der truffet bestemmelse om at iværksætte omfattende skovplantninger på Jyllands heder.

Fra 1790 ændredes politik m. h. t. statens skovbesiddelse. Fra 1765 til 1775 var udstrakte skovarealer blevet solgt i forbindelse med afhændelse af ryttergods. Fra 1790 blev statens skovareal

forøget, ikke blot ved plantning på øde jord, men også ved køb af private skove.

1792 udstedtes en stor forordning om sandflugten gældende ikke blot som de tidligere sandflugtsforordninger for Jylland, men for hele kongeriget. Samme år påbegyndtes skovplantning i større stil på sandflugtsarealerne ved Tisvilde.

1800 påbegyndtes tilplantning af øde arealer i det nordvestlige Sjælland og på Bornholm.

1804 blev der truffet bestemmelse om udarbejdelse af en ny matrikul. Der blev herved givet skoven en særstilling. Samme år blev der, som allerede foran omtalt, vedtaget en plan for driften af de kgl. skove efter de regulære hugsters princip.

1805 udstedtes en omfattende forordning om udskiftning og indfredning af de private skove i Danmark. Denne forordning var i kraft til 1935, og det er fortsat denne forordnings grundtanker, der råder i den nugældende skovlov af 11. maj 1935.

Om skovforordningen af 1805 ved man med sikkerhed, at den var Reventlows egenhændige værk. Der findes forarbejder med rettelser i hans håndskrift. Hvor nøje han selv har medvirket ved gennemførelsen af de andre, foran anførte reformer, vides derimod ikke. Det er vel gået her som ved hans undersøgelser af træernes vækst. Det overvældende arbejde som ansvarlig statsminister har næppe levnet ham tid til ved hver enkelt sag at gå i detaljer, som det skete ved udarbejdelsen af skovforordningen af 1805.

Tiden fra omkring 1830 til omkring 1870 var en stagnationstid for dansk skovbrug. Først med *P. E. Müllers* lærergerning som forstdocent, der begyndte i 1872, og med hans naturvidenskabelige og økonomiske forskning oprandt en ny udviklingstid. *P. E. Müller* ønskede at udforme en speciel dansk skovbrugslære opbygget på danske naturiagttagelser og tilpasset efter danske forhold. I forbindelse hermed eftersøgte han Reventlows store skovbrugsafhandling.

Det lykkedes da også i 1876 i biblioteket på Christianssæde at finde det desværre noget makulerede danske manuskript, og kort efter fandtes i arkivet på Pederstrup det fuldstændige tyske manuskript. (Dette opbevares nu på Reventlow-museet på Peder-

strup). Også træsnittene til situationsplanerne blev fundet. Kobbertavlerne med årringsanalyserne var derimod ingen steder at finde. Til alt held var der imidlertid i det tyske manuskript indhæftet gode aftryk af tavlerne.

For begge manuskripters vedkommende drejer det sig om renskrifter udfærdiget af en sekretær med særdeles omhyggelig og let læselig håndskrift. Begge renskrifter er forsynet med Reventlows egenhændige rettelselser. Af disse rettelselser fremgås det, at Reventlow endnu efter maj 1826 har beskæftiget sig med det tyske manuskript.

I 1879 bestod den daværende ejer af Christianssæde, lensgrevinde B. Reventlow, trykning og udgivelse i særdeles smukt udstyr af det danske manuskript, for de manglende stykkers vedkommende suppleret med oversættelser fra det tyske manuskript. I 1934 bestod Rask-Ørsted Fondet udgivelse af det tyske manuskript.

Frem igennem den rige udviklingstid for dansk skovbrug, som blev indledet med P. E. Müllers lærer- og forskergerning, har Reventlows tanker da med stadig stigende tykke øvet deres indflydelse på dansk skovbrug. Sideløbende med P. E. Müllers jordbundsbiologiske undersøgelser har de ført danske skovbrugere ind på et tankesæt og dermed frem til en skovbehandling, som har vundet stor anerkendelse i alle lande med rationel skovdyrkning.

Det kan uden overdrivelse siges, at alle danske skovbrugere siden ca. 1880 har været påvirket af Reventlows ideer, hvad enten de selv har vidst det eller ej, og disse ideer vil vedblive at leve, så længe der drives rationelt skovbrug i Danmark. Når dansk skovbrug gennem de seneste decennier har vundet høj anerkendelse i udlandet, da kan det direkte føres tilbage til den pionérgerning, som blev øvet af C. D. F. Reventlow og af P. E. Müller. Gennem disse to mænds gerning er der ligesom skabt et særligt dansk forstligt instinkt, så at nutidens danske forstmænd så at sige fødes med fornemmelse af tyndingshugstens og jordbundsplejens fundamentale betydning for skovdriften.

For dette bør C. D. F. Reventlow mindes fuldt så vel som for hans statsmandsgerning.

Angående Reventlows forstlige virksomhed kan iøvrigt henvises til:

1. **Bergsøe, A. F.:** Geheime-Statsminister Greve Christian Ditlev Frederik Reventlows Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger (Kbh. 1837 1 og 2, spec. 2 s. 123—168).
2. **Grøn, A. Howard:** Reventlow, Christian Ditlev. Dansk biografisk Leksikon. Supplement til hovedartikel. Bd. XIV s. 435. (Kbh. 1940).
3. **Oppermann, A.:** Greve C. D. F. Reventlow 1748—1827. Dansk Skovforenings Tidsskrift. Bd. XII (Kbh. 1927).
4. **Oppermann, A.:** C. D. F. Greve Reventlow 1748—1827. Svenska Skogsvårdsföreningens Tidsskrift. Bd. 26 (Stockh. 1928).
5. **Reventlow, C. D. F.:** Forslag til en forbedret Skovdrift. Udgivet af W. Gyldenfeldt (Kbh. 1879).
6. **Reventlow, C. D. F.:** Grundsätze und Regeln für den zweckmässigen Betrieb der Forsten. Udgivet af A. Howard Grøn (Kbh. og Berlin 1934).

Nakskov 1618—1626.

Et Studie over »Perlestikkerbogen«.

Af *Alfred Larsen.*

I Perlestikkerbogen, som opbevares i Nakskov Byarkiv, har man et fortræffeligt Kildeskrift til Belysning af Forholdene i Nakskov i Aarene 1618—26. Den er skrevet af Anders Pedersen Perlestikker, som var Sognepræst i Nakskov 1618—29.

I. Anders Pedersen Perlestikker.

I Afsnittet »Commentarius« har han skrevet en meget udførlig og vidtløftig Selvbioграфи indtil den Tid, hvor han blev Præst i Nakskov. Ud herfra, og fra Bogen iøvrigt, skal det forsøges at give et Billede af ham.

Han fødtes den 24. November 1586 i Svendborg som Søn af en meget vidtberejst Perlestikker Peder Andersen og Hustruen Dorthe Hansdatter. Farfaderen var Anders Mogensen, Borger i Haderslev, medens Morfaderen, Hans Worm, var Foged paa Hesselager paa Fyn.

Fødslen var meget besværlig og tog saa meget paa Moderen, at hun maatte ligge til Sengs et halvt Aar. Faderen afgav da det fromme Løfte, at hvis Moderens Liv blev sparet, vilde han sætte Sønnen i Latinskole, for at han kunde blive Præst.

Da Anders var blevet syv Aar, blev han derfor — 1593 — sat i sin Fødebys lærde Skole. For fattige Disciple, og til disse hørte Anders, var Skoletiden dengang baade lang og trang, de fleste Skolepøge blev føre Karle med Skæg, før de slap ud af Skolen. Undervisningen var næsten udelukkende koncentreret om Latin og Græsk, men Kampen for den daglige Føde optog meget af Tiden. At Skolebørnene ved Højtiderne sang for Borgernes Døre for at tjene en Skilling, var vel ikke saa slemt; værre var

det, at Børnene, foruden at synge i Kirken ved alle Gudstjenester — Onsdag og Søndag — skulde medvirke ved alle Begravelser, idet de skulde gaa syngende foran Kisten fra Hjemmet til Kirken og fra Kirken til Graven. Værst var det dog, at de for at tjene til Opholdet blev brugt som Løbedegne i de omliggende Sogne, indtil to Mils Vej fra Byen. Som Løbedegne var det deres Hverv at lede Salmesangen i Kirkerne og vistnok tillige at undervise Bønderbørnene i de elementære Færdigheder. Desuden var de til Stede ved Begravelser, Bryllupper og Fester i deres Sogn, det sidste sikkert til stor Glæde for dem. Man har da ogsaa Eksempler paa, at saadanne Løbedegne i Stedet for at vende tilbage til Skolen blev hængende ude paa Landet og drev deres Tid væk. At Skoletiden under saadanne Forhold maatte blive lang, kan ikke undre.

Anders Pedersen var 16 Aar, da han 1602 første Gang »fik Sogn«, som det kaldtes. Det var Vixtrup i Gudme Herred. Dette Sogn betjente han i 6 Aar indtil 1608, da han i Stedet fik Landet Sogn paa Taasinge. Dette var et af de bedste Sogne, der henlaa til Svendborg Latinskole, men Anders var ogsaa en af de bedste Sangere, som Rektor af den Grund gerne vilde beholde i Skolen. Han var ikke længe Løbedegn i Landet Sogn, allerede ved Paasketid samme Aar »kvitterede« han Kaldet. Afskeden har sikkert været ham let, for som han skriver: »Jeg led stor Kulde og Møjsommelighed formedelst den stærke Vinter og frosne Is, som vi skulde trænge os igennem paa Stranden med Baade om Morgen; ja formedelst den dybe Sne og stærke Blæst, som der mødte mig om Søndagen ad Morgen«.

Desto mere trængte han til det »Ferieophold«, han fik, da Fru Anna Rønnow, som var gift med Erik Hardenberg til Hvidkilde, havde købt sig to Bøger og nu gerne vilde have dem læst. Den ædle Frues Læsekunst har sikkert ikke været stor, i hvert Fald bad hun Præsten i Svendborg sende sig en Discipel, der kunde læse Bøgerne for hende. Anders Pedersen blev den udvalgte, og han opholdt sig nu to tre Uger paa Hvidkilde.

Svendborg Latinskole var en saakaldt Schola minor trivialis, som ikke umiddelbart kunde sende Eleverne til Universitetet. Denne Ret var paa Fyn forbeholdt Latinskolen i Odense. Allerede i 1607 havde Anders derfor tænkt paa at rejse til Odense,

men først ved Paasketid 1608 fik han efter mange Overvejelser gjort Alvor af det. I Odense Latinskole kom han straks i øverste Klasse — han var jo ogsaa nu omtrent 22 Aar — og fik Kommunitet (det vil sige fri Kost). Iøvrigt fortsattes Skoletiden paa samme Maade som i Svendborg med Syngen og Degnetjeneste. 1610 blev han Løbodegn i Broby, hvilket Sogn han 1612 ombyttede med Lumby. 1613 fik han Fraugde Sogn, da han samme Aar var blevet Hører i Skolens underste Klasse. Dette var intet usædvanligt, thi paa den Tid blev Hørerne i de nederste Klasser hyppigt taget blandt Eleverne i øverste Klasse, og da Undervisningen udelukkende bestod i Lektieterperi, kunde de jo ogsaa nok magte Opgaven.

Alt maa have en Ende, ogsaa Skolegangen, og i December 1613, da han var 27 Aar, blev han endelig demitteret til Universitetet, hvor han blev Student. Vinteren 1613—14 tilbragte han i København med Studier, men allerede om Foraaret var Pengene sluppet op, og han maatte igen vende tilbage til Odense for at overtage en Plads som Hører. En Bestemmelse af Consistorium, at ingen maatte ansættes som Hører ved en Latinskole, eller forfremmes til Rektor, uden at være Baccalaureus, kaldte ham paa ny til Universitetet, selv om man ser, det har kostet ham stor Overvindelse. Han bestod Prøven til denne Grad — den laveste akademiske — 1616 og vendte straks tilbage til Odense, hvor han fortsatte som Hører til 1617, da han blev kaldet til Rektor og Kapellan i Nakskov.

Var hans Skoletid lang, gik det nu saa meget desto hurtigere med Forfremmelsen. Samme Efteraar blev Sognepræsten i Nakskov Anders Krag afsat »for noget Skørlevned«, og ved Nytaarstid 1618 valgte Borgmestre og Raad Anders Pedersen til hans Eftermand. Biskoppen godkendte dog først Valget, efter at nogle formelle Fejl var blevet rettet, hvorefter han 25. Marts 1617 blev indsat i Embedet.

Samme Aar den 20. September giftede han sig med Johanne Andersdatter, en Datter af den velhavende Raadmand Anders Madsen Jyde og Hustruen Maren.

Aarene henrinder nu fredeligt og uden større Begivenheder, men længe fik han ikke Lov at virke i Kaldet. Allerede 1629, kun 43 Aar gammel, døde han af Pest. Hustruen giftede sig senere

med Borgmester Hans Boesen i Nakskov, hvis tredje Hustru hun blev. Efter Hans Boesens Død 1635 giftede hun sig med Niels Jensen i Tjennemarke. Anders Perlestikker efterlod sig to Børn. Datteren døde som Barn, og Sønnen Peder Andersen synes at have haft en hidsig og stridbar Karakter. Han laa i stadig Klammeri med Borgmestre og Raad, indtil han forlod Byen og bosatte sig i Tjennemarke.

Dette var de rent ydre Begivenheder i Anders Perlestikkers Liv, men hvordan var Manden egentlig? Hans Udseende kender vi ikke, men *Typen* kender vi fra mangfoldige Epitaphier. Værdige, klædte i side Klæder, brede over Maverne af megen og god Mad, og af det saare meget Øl som Saltmaden krævede at skylles ned med, skuer den Tids Præster ned paa os med rolige, alvorlige Ansigter, indrammede af lange Lokker og en Overflod af Skæg.

Anders Perlestikker var Fynbo, og at det fynske syngende Ømaal har klinget i hans Tale, faar man en sikker Overbevisning om, naar man lægger Mærke til de mange Steder i Bogen, hvor han skriver »omsier«, »Tisdagen«, »Bregade« o. s. v. Men var hans Tale end fynsk, saa ejede han dog ikke Fynboens lette Sind. Han var en Alvorsmand, der tog sig selv og Tilværelsen saare højtideligt, og han havde Ambitioner. Hans naive Glæde, da han har taget Baccalaurei Graden virker rørende. Nu var han naaet saa vidt! Mange og trange Aars Arbejde var blevet belønnet, var det da ikke paa sin Plads at nedskrive alt, hvad han ved om de svundne Tiders Laurbærkrone? Selvfølgelig var det det. Perlestikkersonnen var blevet Akademiker, han var paa Vej op i Samfundet. Derfor var det ogsaa harmeligt med det Tilnavn »Perlestikker«. Han kunde ikke lide det, han vilde have et Slægtsnavn, og han dannede sig et: »Og efterdi mit Fæderne er af de Mafuer og mit Møderne af de Wormer, da plejer jeg at have udi mit Signet en Mave, udaf hvilken en Slange udæder sig, eller snor sig omkring. Thi ligesom af Løvers og Fæes Aadseler bliver Bier, af Heste og Asener bliver Skarnvreppe og Torbister, saa bliver der Slanger af Menneskens Rygbeens Marv, til et Tegn at vore første Forældre bleve bedragne ved en Slange, og dermed ført baade sig og alle deres Efterkommere udi saa stor Elenighed, som ingen kan frelse os fra foruden Messias, det er

Christus alene. Derfor er mit Symbolum efter mit Mærke og Navn saaledes:

A^{ndreas}_{uxilium} P^{eterejus}_{eto} M^{awormius}_{essiaë}

paa dansk:

A^{ndreas}_{ltid} P^{edersen}_{aakald} M^{avorm}_{essiam}

En Mand, der kan danne sit Slægtsnavn med en saadan Motivering, han mangler saavist Humorens Naadegave.

Anders Perlestikker var en Alvorsmand, og til Alvor knytter sig Ordenssans. Orden skulde der være i alt, hvad han foretog sig; derfor opstod »Perlestikkerbogen«. Orden vilde han have i Embedets Førelse, derfor skrev han Tavlerne over Døbte, Trolovede, Viiede, Begravede og Altergang. Orden i Pengesagerne. Derfor kom Listerne over, hvad enhver Borger i Byen skulde yde ham, og over hvad Rodemestrene indbetalte. Han glemte ikke sin fattige Barndom og Ungdomstid, derfor indrettede han den store Liste over alle Borgernes Bopæle og over de Flytninger, de foretog. Saa først var han rolig, nu kunde Rodemestrene ikke føre ham bag Lyset.

Orden skal der til, og ordentligt, ja næsten pynteligt er Bogen ført. Hver Side er pagineret, forsynet med Titel, indstregt omhyggeligt til sit Formaal og udfyldt med en omhyggeligt prentet Skrift. Hans Ordenssans grænser dog undertiden til Pedanteri, for ikke at sige Barnagtighed. Hyppigt er der anvendt røde eller grønne Begyndelsesbogstaver, hvis Anbringelse maa have kostet et ikke lille Arbejde. De veksler ned ad Siden i bestemt Rækkefølge, og man kan se, at det har været ham saa magtpaaliggende at faa dem rigtigt anbragt, at han først senere har tilføjet dem. Derfor er der ogsaa hist og her i Bogen adskillige, der aldrig har været Tid til at tilføje, hvorfor de stadig staar in blanco.

Foruden Hensynet til Bogens Pyntelighed har han ogsaa haft en anden Hensigt med Anbringelsen. Ved et rødt Tal skriver han nemlig: »Mærk her, at vi bruger det røde Blæk til Vinteren, fordi saa, at man vil gerne varme sig ved den røde Ild om Vinteren; mens det grønne Blæk bruger vi til Sommeren, thi imod Sommerens Brynde og Hede vil man gerne svales under de grønne Træer«. En Bemærkning, der forresten er overordentlig typisk

for Tidens subtile Anskuelser. Iøvrigt maa det fremhæves, at Pedanteriet ikke er gaaet ud over den Nøjagtighed, hvormed Bogen er ført. Bogen omfatter ca. 3000 Navne, hvoraf mange endda forekommer adskillige Steder, og en omhyggelig Gennemgang har kun afsløret en halv Snes evidente Fejlskrivninger. Det vil sige, at Fejlprocenten er meget nær 0.

Man siger, at Barndomstiden former Manden. For Anders Perlestikkers Vedkommende synes det at passe. Den lange og fattige Skoletid med dens strenge Tugt har gjort ham uselvstændig og forsigtig med at støde de Overordnede. Hans Klyngen sig til Autoriteterne gaar som en rød Traad gennem Selvbiografien. Gang paa Gang fremhæver han med megen Glæde og Stolthed, hvordan han har været en Mønsterelev, som snart denne, snart hin af hans Overordnede har været glad for og begunstiget. For os at se er de Beviser, han nævner herpaa, dog ikke mere, end hvad enhver nogenlunde velbegavet Elev kunde opnaa. Hans Uselvstændighed viser sig, da han skal forlade Svendborg for at studere videre i Odense. Han nærer den største Uvilje mod at gøre Forandringen. Uendelige Overvejelser og Raadslagninger med Rektor og Hørere maa til, før han tør tage fra Svendborg, hvor han har sit — omend kummerlige — Underhold, og til Odense, hvor Fremtiden er uvis. Da han endelig 27 Aar gammel maa tage til København for at blive Student, er det ligeledes først efter adskillige Raadslagninger med sine Overordnede og efter alvorlige Overvejelser, at han tør forlade sit Degnekald. Da han 1616 skal tage til København for at blive Baccalaureus, gentager hele Historien sig for tredje Gang. Det er derfor sikkert ikke falsk Beskedenhed, men snarere hans sædvanlige Tvivlen paa egne Evner, der, da han tilbydes Embedet som Sognepræst i Nakskov, faar ham til at svare: »Hvad mig selv angaar, da var jeg alt for ringe og uværdig til saadan høj Bestilling, men dersom de gode Mænd vilde fortro mig samme Kald, da vilde jeg bede Gud i Himlen om sin Aand og Naade, Hjælp og Bistand ...«

Forsigtig! Endelig forsigtig for ikke at støde Myndighederne, det er den røde Traad gennem Anders Perlestikkers Liv. Medens det i Indledningen til 2. Tavle, Bøndernes Tiende Bog hedder i alvorlige, manende Ord: »Alle Tiendere skulle vel agte disse tre Stykker:

I. Først Guds Befaling Deut. 14. Du skal hvert Aar afskille Gud den Tiendepart af al din Sæd, Korn, Most og Olie til Præstens Ophold, desligest det førstefødte af Kvæg etc.

II. Dernæst deres Straf som ikke tiender retfærdeligen, hvorom der tales Mal. 3. Forbandede ere de som falske Gud i deres Tiende.

III. Exempel herpaa finde vi Act 5. Hvor vi kunne læse, at Petrus slog Ananiam og hans Hustru Saphiram ihjel med det aandelige Sværd Guds Ord, fordi at de tiendet falskeligen.

Derfor siger Christus Math. 22: Giv Gud det Gud hør til, og Kejseren det Kejsereis er«.

Saa er det andre Toner, der lyder i Indledningen til 4. Tavle, Tavlen over Borgmestres og Raadmænds Ydelser; her hedder det:

»Gud staar i Guds Menighed og er Dommere iblandt Guderne. Psalm. 82. Hvo som Eder hører, han hører mig, og hvo som Eder foragter, han foragter mig; men hvo mig foragter, han foragter den som mig udsendte siger Christus, Luc. 10.

Item 1. Thimoth. 5. De ældste som ere gode Forstandere, dem holder man at være dobbelt Ære værd, besynderlig dem som arbejde udi Ordet og udi Lærdommen: Thi Skriften siger, du skal ikke binde Munden til paa den Oxe som tærsker, og en Tjener er sin Løn værd«.

Det er her, som man sporer den Fattiges Frygt for de Velhavendes Retfærdighed. Af Tavlen fremgaar det dog, at Raadet har givet ham Ret i de ovenfor citerede Betragtninger. Der forekommer ingen Restancer!

Hvordan var nu Anders Perlestikker som Præst? Indledningerne til de forskellige Tavler med deres theologiske Ræsonnementer viser en Præst, der er temmelig jævn i sin Lærdom. Det fynske Ømaal har sikkert været det eneste lyse i hans Prædikener. Tunge, alvorlige og uhyre omstændelige har Prædikenerne sneglet sig frem; og forsigtige. Endelig kun den af Myndighederne fastslaaede rette Fortolkning, endelig ikke en selvstændig Tanke, det var altfor farligt.

Naa, det farlige var nu rigtigt nok. Myndighederne førte paa den Tid en hidsig Kamp mod Krypto-Kalvinismen, og haardt gik det til. Hans Resen blev først efter en lang Proces frikendt for Præsten Ole Kocks Beskyldninger, og Bispen i Odense Hans Knud-

sen Wejle blev 1616 afsat for Krypto-Kalvinisme. Hvad kan en arm Præst, der ønsker at leve i Fred med Gud og Mennesker, gøre andet end at dukke Hovedet, medens et saadant Uvejr raser? Og den forsigtige Anders Perlestikker dukker sig. Saa forsigtig bliver han, at da han i Indledningen til 11. Tavle har omtalt »de Parter og Stykker, som Sacramenterne indeholde«, paa en Maade, man ikke skulde tro kunde misforstaas eller udlægges som andet end den rene og pure lutherske Lære, saa synes han alligevel, det er nødvendigt at han i Indledningen til den 13. Tavle gentager det tidligere sagte: »fordi det er højligens fornødent at vide saadant, eftersom vor Salighed staar derpaa«. Men i den Fremstilling, han nu giver, skærpes Udtrykket i den lutherske Forklaring af Sacramentet saaledes, at den tillige skal være en Advarsel og Indsigelse imod den kalvinske Lære.

Kan vi bedømme Anders Perlestikkers Indflydelse som Præst? Lad os prøve at se paa Altergangstavlerne; mulig kan de give et Fingerpeg. Ganske vist var Altergang tvungen paa den Tid, enhver skulde gaa til Alters mindst to Gange hvert Aar, men der kan vel ikke være Tvivl om, at vi maa se det som et Resultat af Anders Perlestikkers Virke, naar Tavlen viser, at Antallet af Altergængere fra 1621 stiger fra Aar til Aar.

Moralen og Sædeligheden havde en nidkær Vogter i Anders Perlestikker, man ser det mangfoldige Steder i Bogen. »Hun var en Skøge«, dette Udtryk gaar igen mange Steder. En haard Fordømmelse spores Gang paa Gang af de Kvinder, der var blevet forført. Kun een eneste Gang bruger han den milde Vending »at hun af menneskelig Skrøbelighed var blevet lokket« ellers hedder det stadig, hun var »besøvet tilforn«. Selv om Pigen havde staaet Skrifte og havde faaet Absolution for sin Forseelse, skal det partout nævnes, naar hun senere bliver troløvet. Oven i Købet noterer han i paakommende Tilfælde, hvor mange Gange hun var blevet »besøvet«. Men selv en saa nidkær Præst som Anders Perlestikker kan komme tilkort, hvad der tydeligt ses i en Indførsel, hvor han myndigt noterer: »Anne Frantsdatter blev absolveret af Skørlevneds Synd, og var det den anden Forseelse«. Nedenunder har han senere slukøret tilføjet: »Men det er mig siden sagt, at det var den syvende Gang.«

Anders Perlestikker var ikke meget for Spøg, hele Perlestik-

kerbogen igennem leder man forgæves efter et Smil, det forekommer ikke. I Særdeleshed var der eet Omraade, hvor han meget bestemt frabad sig Spøg, og det var paa det økonomiske. Sin Løn vilde han have, og gaar man Bogen igennem, faar man da ogsaa det aldeles bestemte Indtryk, at han fik den. Restancer forekommer ikke i nævneværdigt Omfang. Han var i Pengesager en redelig Mand. Han vilde have; hvad der tilkom ham, men han vilde ogsaa betale, hvad han skyldte væk, og han betalte det oven i Købet med Glæde. Han er lykkelig den Dag, han faar Raad til at betale sin Studiegæld; ja, saa glad og stolt er han, at han noterer det paa to forskellige Steder i Bogen. I Ugedags-Tavlen over Indtægt og Udgift finder vi hans Regnskab. Desværre har han som Regel ingen Bemærkninger til de enkelte Beløb; men vi ser dog, at han i Juli Maaned 1620 tager paa en Ferierejse til Sjælland. Rejsen koster ham 100 Rdl., et ikke ringe Beløb, og synes at have varet 3 Uger. Endvidere forekommer der flere Gange et Indtægtsbeløb for Øl, det synes næsten, som den værdige Præstemand har handlet med denne Vare, naar Lejlighed gaves. Indtægten svinger fra 460 Dlr. i 1622 til 1080 Dlr. i 1626. Iøvrigt viser Tavlen, at hans Indtægt fra 1622 af stiger næsten jævnt fra Aar til Aar, men som menneskeligt er, følger Udgifterne Trop. Hertil maa dog bemærkes, at han ogsaa henregner Kapitalanbringelser til Udgifter, saaledes de 300 Rdlr., han gav for 6 Boder eller Lejehuse i Klostergade. Sandheden, som altsaa ikke fremgaar af Regnskabet, er, at han kom fattig til Nakskov, naaede at faa betalt sin Gæld og var en velhavende Mand, da han døde.

Skal vi kort resumere ovenstaaende, da fremtræder Anders Pedersen Perlestikker for os som en jævnt begavet, alvorlig, redelig, forsigtig, ja lidt uselvstændig Mand med en veludviklet økonomisk Sans. Kort sagt, egentlig et ganske almindeligt Dusinmenneske. Hvorfor beskæftiger vi os da med ham nu over 300 Aar efter hans Død? Udelukkende af een eneste Grund, hans Ordenssans, som vi skylder »Perlestikkerbogen«.

II. Bogens Indhold.

Formatet er 31 × 20 cm, og Tykkelsen er 10 cm. Papiret er smukt hollandsk Papir, og Bogen er indbundet i et mønjarfarvet

omtalte ny Hovedbog. Om Bogens Udstyr er der allerede fortalt i 1. Afsnit.

Efter Pagineringen at dømme skulde Bogen indeholde 1100 Sider; men da der efter den første Paginering er foretaget flere Indskud, hvorved der fremkommer Dobbeltpaginering, bliver Sideantallet i Virkeligheden 1245.

Selve Indholdet er fordelt i 20 Hovedafsnit eller, som Anders Perlestikker kalder dem, »Tavler«. Disse er: I. Tavle: Navne-register paa Fornavne; II. Tavle: Bøndernes Tiendebog, Korn, Kvægtiende af Abildtorpe og Skalkenæs 1617—29; III. Tavle: Borgernes Bygtiende 1617—29. Ydelsen med Afskrivning for hver Yder. IV. Tavle: Raadmands Tavle, Tiende-Lister af deres Jorder 1617—29; V. Tavle: Commentarius eller Tegnebog fra Hr. Jostes Tid (1564—80); VI. Tavle: Nomina inqvilinorum, Husfolk om Sommeren og om Vinteren 1618—26; VII. Tavle: Præstepenge af Boderne 1617—26; VIII. Tavle: Tavle over alle Borgerne i Byen 1617—26; IX. Tavle: Rodemestrenes Navne 1627—29; X. Tavle: Register paa Præstepenge, Sammendragning, Vinter og Sommer for hver Rode 1618—25; XI. Tavle: Skriftemaal og Nadver 1619—26; XII. Tavle: Berettede paa Sotteseng 1619—26; XIII. Tavle: Børn, som døbes 1617—26; XIV. Tavle: Trolovede 1617—26; XV. Tavle: Viede 1618—26; XVI. Tavle: Begravede 1617—26; XVII. Tavle: Indtægter og Udgifter 1619—26; XVIII. Tavle: Aabenbar Skrifte og Skudsmaal 1618—26; XIX. Tavle: Kirkegangskvinder 1619—26; XX. Tavle: Commentarius, Anders Perlestikkers egne Oplevelser til 1626. Herforuden indeholder Bogen adskillige mindre Afsnit væsentlig om hans økonomiske Forhold.

Som det ses, kan Bogen deles i to Hovedafsnit: Anders Perlestikkers private Optegnelser, som omfatter de 10 første Tavler samt XVII. og XX. Tavle, og den egentlige Kirkebog, som omfatter de øvrige 8 Tavler. At de private økonomiske Optegnelser er sat først i Bogen, siger en Del om Hovedformaalet med Bogen.

Perlestikkerbogens store Betydning ligger i, at den maa regnes for at være den ældste bevarede af Danmarks Kirkebøger. Der kendes kun een ældre, fra Nordby paa Fanø, men den indeholder kun en Daabsliste. Kirkebøger blev først almindeligt indført omkring Aar 1645. Allerede omkring Aar 1600 opfordrede Bisperne

dog Præsterne til at føre saadanne Bøger, men vistnok uden større Held. Netop det Forhold, at Perlestikkerbogen foruden de egentlige kirkelige Lister ogsaa indeholder hans private Optegnelser, gør, at det er muligt at danne sig et fyldigt Billede af Nakskov paa den Tid.

Det efterfølgende Studie vil ikke behandle hver af Tavlerne for sig, men vil søge at give et fyldigere Billede af Tidsrummet ved Sammenarbejdning af flere Tavler.

III. Byens Bebyggelse.

Før vi tager Borgernes Forhold op til Analyse, vil det være naturligt at se lidt paa selve Byen. Nakskov var jo den Gang en Fæstningsby, og indesluttet af Voldene og Fjorden har Bindingsværkshusene, hvoraf de fleste vel har haft Straatag, grupperet sig om Kirken og Torvet som det naturlige Midtpunkt. Gadenettet har haft den samme Form som nu med det karakteristiske trekantede Axelortv, hvor de vigtigste Gader mødtes og ligefrem dannede Torvets Sider. I den »store Tavle« over alle Borgerne har vi ligefrem en Vejviser med Angivelse af, hvem der boede hvor. Lad os derfor tage en Tur igennem Byens Gader. Raadhuset ligger som nu paa Torvets østre Side, og gaar vi herfra ned ad Søndergade, ser vi, at der indtil Fruegade er 11 Gaarde. I den tredje Gaard bor Bartskeereren Didrich Mathiesen, i Nr. 5 bor Cathrine, Enken efter Sognepræsten Lavrids Rasmussen Smed, og i Nr. 11 paa Hjørnet af Fruegade eller Skittenstrædet træffer vi den senere Raadmand og Borgmester Herman Darfeld.

Fra Fruegade og til Søndergade Port passerer vi 18 Gaarde. Paa Hjørnet af Fruegade bor Borgmesteren Hans Boesen, som ogsaa ejer Nabogaarden Nr. 2. Nr. 6 beboes af Byskriveren Anders Hansen. Nr. 4, hvor Peder Bager bor, blev sørgeligt berømt 1619, idet det var her, Pesten brød ud og udryddede hele Familien og 1/5 af Borgerne. Vender vi ved Søndergade Port og gaar op ad den vestre Side af Gaden, ligger der 19 Gaarde indtil Hans Boesens Stræde, som vel har ligget omtrent der, hvor Wibolts Gaard nu er. Raadmand Mads Bergen ejer Gaardene Nr. 9—10—11, Tingskriver Jakob Hansen bor i Nr. 7 og Raadmand Tøger Sørensen i Nr. 16. Hans Boesens Stræde bestaar

kun af 4 Boder, der alle er beboede af Haandværkere. Herfra og til Badstuestræde ligger 8 Gaarde. I Nr. 2 bor Byfogeden Jørgen Pedersen Hammer og i Nr. 5 Raadmand Borkert Jensen. De øvrige Gaarde i Søndergade er næsten alle beboede af Købmænd, de store, dybe Gaarde ned mod Havnen var jo ideelle til dette Brug.

Skittenstræde, som vi før gik forbi, var jo oprindelig kun en Smutvej for Købmændene i Søndergade, der ved at køre denne Vej til Tilegades Port sparede den lange Omvej over Torvet. Nu er den ved at blive bebygget og samtidig saa smaat ved at faa det finere Navn »Vor Frue Gade«. Paa den nordlige Side ligger to Gaarde og 3 Boder, hvoraf den første Gaard er beboet af Vognmand Jens Pedersen, almindeligt kaldet »rige Jens«. Paa den søndre Side ligger 11 Boder, alle væsentligst beboede af Haandværkere. Det samme gælder Kattesundet, som paa sin østre Side har 23 Boder, og paa sin vestre 2 Gaarde og 12 Boder, hvoraf 1 Gaard og 4 Boder senere blev delt i hver 2.

Badstuestræde har 7 Boder paa den søndre Side og 11 paa den nordre, hvoraf de tre ligger helt nede ved Stranden. Ellers er Stranden ikke bebygget. Naturligt er det, at vi her i Stræderne finder Skibsfolkene og Færgemændene.

Vender vi tilbage til Torvet, har vi fra Badstuestræde til Bybrostræde 16 Gaarde. Raadmand Lavrids Hansen Skriver beboer den første Gaard, hans Nabo er Borgmesteren Carsten Nielsen Holdensen. Nr. 13 beboes af den gamle Borgmester Bo Lavridsen, og i Nr. 14 bor Jørgen Apoteker. De øvrige beboes ligesom Søndergade af Handlende.

Bybrostræde har paa søndre Side 4 Gaarde og 2 Boder og paa den nordre Side 4 Gaarde og 7 Boder. Nr. 8, som er en Hovedgaard, er Fattighuset. Ligesom i Badstuestræde træffer vi Skipperne og Haandværkere her i Strædet.

Vejlegade har fra Bybrostrædet og til Kongestoft 11 Gaarde og 2 Boder. I Nr. 5 træffer vi Raadmand Knud Andersen og i Nr. 7 Hans Guldsmid. Fra Kongestoft til Porten ligger 9 Gaarde. Fra Porten og til Gaasetorvet ligger tre Gaarde, paa selve Gaasetorvet er 2 Gaarde, herfra til Ndr. Kirke eller Kapellanstræde ligger 9 Gaarde og 1 Bod, og videre til Torvet ligger 5 Gaarde. Vejlegade beboes af mindre Købmænd og de mere betydelige af Haandværkerne.

Kongenstoft, som vi passerede forbi, har 16 Boder paa sin søndre Side, men kun 3 paa den nordre. Beboerne er Fiskere og Smaafolk.

Kogade har paa vestre Side 1 Gaard og 1 Bod og paa den østre 5 Gaarde og 2 Boder.

Ndr. Kirke eller Kapellanstræde har 7 Gaarde og 4 Boder, hvoraf Kapellanen beboer den ene Gaard og Klokkeren en anden. De øvrige Beboere er Haandværkere. Paa den søndre Side af Strædet ligger Kirken og Latinskolen samt 4 Boder, der tilhører Skolen.

Klostergades vestre Side har 5 Gaarde og 10 Boder og den østre 4 Gaarde og 7 Boder. Her ligger desuden Klostrets Kirkegaard, som hovedsagelig benyttedes til de mindrebemidlede.

Bredgade, Smaafolkens Gade, har 11 Gaarde og 11 Boder paa den nordre Side og 1 Gaard og 10 Boder paa den søndre.

Præstestræde bestod af Præstegaarden og 2 Gaarde, som ejedes af Anders Perlestikkers Svigerfader Anders Madsen Jyde.

Tilegade har paa nordre Side 24 Gaarde og 2 Boder. Nr. 1 og 2 beboes af Raadmand Anders Madsen Jyde og Nr. 13 af Jens Udsen Skriver, som blev Byfoged 1623. Paa den søndre Side ligger 18 Gaarde og 7 Boliger. I Nr. 16 boer Raadmand Jens Ottesen og i Nr. 18 Raadmand Niels Madsen Kræmmer. Tilegade er den gamle Hovedgade og er endnu beboet af den mere velstillede Del af Borgerne.

Vi mangler nu kun den nordre Side af Torvet, her ligger 5 Gaarde og 1 Bod. I Nr. 4 bor Byskriveren Hans Pedersen.

Under denne Gennemgang af Byen har vi faaet Indtrykket af, at Kvarteret omkring Torvet og Søndergade er den mest velhavende Del og til en vis Grad har fortrængt Tilegadekvarteret; at Byens Tyngdepunkt med andre Ord er flyttet nærmere til Havnen. Vi har en Mulighed for at skaffe os nøjagtig Viden herom. I Indledningen til 3. Tavle beretter Anders Perlestikker, at Byen er delt i 4 Fjerdinger, der igen er delt i hver 2 Roder, og angiver disses Grænser:

Søndergade Fjerding:

1. Rode gaar fra Raadhuset ad østre Side til Søndergade Port og desuden Fruegade og Kattesundet.

2. Rode gaar fra Søndergade Port til Badstuestrædet, hvis søndre Side hører hertil sammen med Hans Boesens Stræde.

Vestre Fjerding:

3. Rode gaar fra Stranden ad nordre Side i Badstuestrædet langs Torvet og til Bybrostrædet, hvis søndre Side hører med hertil.

4. Rode gaar fra Stranden langs nordre Side af Bybrostrædet til Vejlegade Port. Kongestoft hører hertil.

Nørre Fjerding:

5. Rode er østre Side af Vejlegade til Kapellanstræde og dette med, ligesom Kogade hører til denne Rode.

6. Rode bestaar af Klostergade og den nordre Side af Bredgade.

Rodemestrenes Indbetalinger.

	1. Rode	2. Rode	3. Rode	4. Rode
1618.....	8—0—12	3—2—4	3—1—12	5—2—0
1619.....	9—1—8	3—3—10	3—1—14	5—2—2
1620.....	8—2—8	4—0—0	3—2—14	5—1—8
1621.....	6—2—4	5—0—0	3—0—4	5—2—6
1622.....	7—2—6	5—1—0	3—2—10	5—3—4
1623.....	6—0—8	5—2—14	3—2—14	5—2—4
1624.....	6—1—12	6—2—6	3—2—14	5—1—12
1625.....	6—2—14	6—3—2	3—3—4	5—0—10
Ialt.....	59—2—8	40—3—4	28—2—6	43—3—14
pCt.....	19,3	13,2	9,3	14,2

	5. Rode	6. Rode	7. Rode	8. Rode	Ialt
1618....	3—0—0	4—2—8	3—3—12	3—3—8	36—0—8
1619....	3—1—8	4—2—2	3—3—4	4—0—8	38—0—8
1620....	3—1—0	4—1—0	3—2—14	4—1—8	37—1—4
1621....	3—2—8	3—3—12	3—3—0	4—1—0	35—3—2
1622....	4—1—4	4—2—6	4—0—4	2—9—10	39—2—12
1623....	4—1—4	6—0—2	4—0—0	4—1—8	39—3—6
1624....	4—1—6	6—0—2	4—0—14	4—1—10	41—0—12
1625....	4—1—14	5—2—4	4—0—0	4—1—0	40—3—0
Ialt.....	30—2—12	39—2—4	31—2—0	34—0—4	308—3—4
pCt.....	10,0	12,8	10,2	11,0	100

Tilegade Fjerding:

7. Rode bestaar af søndre Side af Bredgade samt nordre Side af Tilegade.

8. Rode udgøres af søndre Side af Tilegade, Torvets Nordside samt østre Side af Vejlegade fra Torvet til Skolen.

Endvidere har vi Tavlerne over Rodemestrenes Indbetalinger: disse Tavler er sammenarbejdede i foranstaaende Skema, hvor Beløbene er angivet i Daler-Mark-Skilling.

Af dette Skema fremgaar det tydeligt, at vort første Indtryk var rigtigt. Søndergade Fjerding har ydet 31,5 % af Præstepengene mod Tilegade Fjerdings 21,2 %, Vestre Fjerdings 23,5 % og Nørre Fjerdings 22,8 %.

Vi ser tillige, hvad der virker overraskende, at Beboerne i Vejlegades vestre Side har ydet 14 % mod Søndergades vestre Sides 13 %, men betragter vi de enkelte Aar, saa ser vi, at Søndergade er i kraftig Fremgang, en 100 % Stigning fra 1618—25, medens Vejlegade er konstant med svag nedadgaaende Tendens. En Pil, der igen viser mod Søndergade Kvarteret som Byens Tyngdepunkt.

Pestens Indvirkning 1620 spores i Indtægtsnedgangen 1621, men Nedgangen i Befolkningstal og Indtægt synes forbløffende hurtigt at være mere end genoprettet.

Den »store Liste« giver os tillige Antallet af Huse i Nakskov, en Sammentælling giver følgende Resultat:

	1. Rode	2. Rode	3. Rode	4. Rode	5. Rode	6. Rode	7. Rode	8. Rode	Ialt
Gaarde	14	45	19	24	24	20	28	28	202
Boder .	55	11	14	28	11	28	12	12	171
Ialt . . .	69	56	33	52	35	48	40	40	373
pCt. . . .	33,5		22,3		22,7		21,5		100

Opstillingen viser tydeligt, at Bebyggelsen fra den gamle Tilegade er trukket stærkere ad Havnen, særlig mod Søndergadekvarteret. I dette er det dog Bebyggelsen af Fruegade og Kattesundet, der giver det store Antal Boder, men vi ser tillige, at Søndergade er tættere bebygget paa Vestsiden end Vejlegades Vest-

side. Torvets Vestside svarer nærmest til Søndergades Bebyggelse. I Vejlegade maa der altsaa endnu have været Plads til ny Bebyggelse.

Foruden selve Byomraadet indenfor Voldene hørte der ogsaa Markjorder til Byen. Hver af Hovedgaardene havde en Part i Byens Jorder. Parterne var alle lige store. Desværre anfører Anders Perlestikker ikke Størrelsen, men kun hvad der interesserer ham, nemlig at han skulde have 2 Skæpper Byg i Afgift af hver Gaard. Rhode anfører i sin Loll.-Falsters Historie I. pag. 112, at en Gaards Jord var $\frac{3}{4}$ Td. Hartkorn, og at Byens Jorder var 113 Tdr. Hartkorn. Hvis vi tør regne med samme Maal paa Anders Perlestikkers Tid, skulde Byens Jord paa den Tid være ca. 150 Tdr. Hartkorn, og Arealet altsaa være gaaet tilbage i Tiden fra 1620—1770. Foruden den Jord, der laa til Gaardene, ejede Byen ogsaa noget Jord, som tilhørte Byens Øvrighed, men herom senere. Endvidere hørte Bondebyerne Abildtorpe og Skalkenæs — det nuværende Krukholm — ogsaa til Byen, men disse vil blive behandlet særskilt.

IV. Byens Styrelse.

Herom melder Perlestikkerbogen ikke meget. Den bringer os dog Navnene paa de 2 Borgmestre og 5 Raadmænd, som udgjorde Magistraten. Som en Del af deres Løn, der forøvrigt var ringe, havde Borgmestrene Brugen af nogen Jord i Nakskov Mark, Størrelsen heraf er dog ikke specificeret. Derimod nævner Bogen, at i Skalkenæs Mark havde Borgmestrene 16 Tdr. Land, Raadmændene 22 Tdr. Land og Skriveren 8 Tdr. Land, altsaa ialt 50 Tdr. Land, et ikke helt ringe Areal. Af Byens Embedsmænd nævnes foruden Magistraten Byskriveren, Byfogden, Bysvenden og Vægteren. Den gejstlige Embedsstand udgjordes af Sognepræsten, Kapellanen, Klokkeren, Organisten og Graveren.

(Fortsættes).

Smaastykker.

Galgekroen.

I Rentekammerets Ekspeditionsprotokol 1776—78 findes følgende kongelige Kundgørelse, der beretter om, hvorledes Galgekroen i Ønslev Sogn — den nuværende Højmølle Kro — fik sit Privilegium:

Christian den Syvende etc. gør alle vitterligt, at Vi efter allerunderdanigst Ansøgning og derom indhentet Erklæring allernaadigst har bevilget og tilladt, ligesom Vi og i Kraft af den under 4. Febr. 1771 ergangne allernaadigste Resolution hermed bevilger og tillader, at Henrik Christian Toxværd maa i Nærheden af Boderup By i Ønslev Sogn paa Vort Land Falster indrette et Værtshus og de rejsende med fornøden Logimenter samt Spise- og Drikkevarer til Nødtørftighed og for en billig Betaling sammesteds betjene imod deraf at svare til Vor Kasse i aarlig Afgift 6 Rdl., som i rette Tid erlægges, og ellers med Vilkaar: 1. at han sig ingenlunde understaar der at brygge Øl eller brænde Brændevin, men skal være forpligtet de falholdende Drikkevarer i nærmeste Købstad sig at tilforhandle, og 2. ligesom dette Værtshus alene er bevilget for rejsende, saa bliver det Værtshusholderen aldeles forment at holde Kro for Sognets Bønder eller andre af Almuen, som ikke er vejfarende eller paa deres Rejser passerer bemeldte Sted, under denne Bevilgings Fortabelse og videre Straf som for ulovligt Krohold. I øvrigt holdes Værtshuset stedse i forsvarlig Stand ved lige, ligesom og Værtshusholderen dermed i alle Maader har at rette sig efter Loven samt udgivne Forordninger.

Forbyndendes alle og enhver, eftersom foreskrevet staar, at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gøre under Vor Hyldest og Naade.

Givet paa Vort Slot Christiansborg udi Vor Kgl. Residensstad
København, den 14. Decbr. 1776.

Bardenfleth.

Berner.

Hofman.

Rasmus Nielsen.

»Troidstenen«.

Kredslæge J. S. Møller skriver i sin i 1940 udkomne Bog »Moder og Barn«, Side 223:

»Forestillingen om, at de smaa Børn kommer fra en Sten, kendes i ret stort Tal paa Sjælland, særlig fra Store Bælts Kyster; men den kendes dog ogsaa inde i Landet.

Forestillingen er knyttet til følgende Sten i Præstø Amt samt paa Lolland-Falster:

En Sten i Enderslev, en Sten i Vemmetofte, »store Sten« i Vordingborg Landsogn, »store Sten« i Keldby paa Møn og »Vestenbergstenen« i Magleby paa Møn.

Paa Lolland er Forestillingen kun knyttet til »Troidstenen« i Taagerup Sogn.

Paa Falster er Forestillingen knyttet til følgende: »Rævesten« i Vaalse Sogn, en Sten i Kippinge Sogn, »Gunders Sten« i Væggerløse, en Sten ved Stranden i Alslev Sogn samt »Storstenen« i Ørslev Sogn.

Side 225 staar: »Til visse Sten knyttedes Fortællinger om, at de vender sig, naar de lugter varmt Brød. Om »Troidstenen« paa Lolland hedder det saaledes, at den vendte sig, naar den lugtede nybagt Brød, »og saa kunde man høre de smaa Børn græde nedenunder«. Storken hentede Børnene der. Det er ogsaa fortalt om flere andre Sten paa Sjælland, Falster og Fyn, hvorfra Børnene kom eller hentedes, at de vender sig, naar de lugter Brød«.

I 1920-Aarene hørte jeg Forestillingen praktiseret.

En lille Pige i 4—5-Aars Alderen stod ved sin Bedstemoders Stol og ventede sin Moder vende tilbage fra et Besøg hos Naboen, hvor der et Par Dage før var født en lille Dreng.

Barnet indledede: »Hvor er den lille Dreng kommet fra?«

»Den lille Dreng er Storken kommet med«, var Bedstemoderens Svar.

»Hvor har Storken faaet den lille Dreng fra?«

»Ham har Storken da hentet ude ved den store Sten. Ude ved Troidstenen«.

»Hvor ligger den store Sten?«

»Den ligger langt borte.

»Hvor langt borte?«

»Den ligger helt ude ved den store Strand«.

De smaa Barneøjne saa tankefuldt frem, som om de saa den store Strand og Storken med sine lange røde Ben vade ud i Havstokkens Bølgesprøjt, hvor den med sit lange røde Næb hentede Spædbarnet ved den store Sten og bragte det bort fra den store Strand; men der kom ikke flere Spørgsmaal.

Havet ved Lollands Sydkyst Vest for Øen Hyllekrog og Syd for denne Ø har jævnlig været benævnt Storstranden, medens Havet mellem Hyllekrog og Lolland benævnes Fladstranden. Syd for Vestlolland benævnes Havet Sønderstrand.

»Troldestenen« laa ikke ved Kysten ved den store Strand; den laa 3 km inde i Land fra Kysten, 1 km Syd for Hylldtofte By, 100 Meter Vest for den saakaldte Skovvej, der fører mod Syd fra Hylldtofte og i Marken indenfor den Vejdrejning, som fra ældre Tid benævnes Gedser Led (i Dialekt udtalt Jesser Led). Den laa tæt Øst for Markens Mergelgrav, hvor der findes en ringe Lavning, som kan have været Aarsag til Stenens Aflejring paa denne Plads i Terrænet, der i stor Udstrækning er jævnt og fladt.

»Troldestenen« var en stor Sten, over 2 Meter høj, og den havde Bredde derefter. Ovenpaa Stenen var nogen Bredde, der havde smaa Ujævnheder. Dens Nordside og dens Sydside var fyldigt udfyldt og afrundede, medens Østsiden havde en Udfyldning med skarpe Kanter og Vestsiden en stor sæklignende Udfyldning og nedenfor denne Sæk en bred Indsnævring, der dannede en Art Indgang ned under Stenen.

Om det er Bølgebruslyde eller Lyde fra Stormens Sus i Trætoppe, der har været Aarsag til Folketro om Børnegraad under Stenen kan næppe forklares. Generalstabskortet af 1842 viser Skovstrækning Syd for »Troldestenen« ned mod Strandarealerne.

Ved Slutningen af 1890-Aarene blev »Troldestenen« ophugget. Efter Sigende afgav den 7 Favne Stenmasse.

Efter Sagnet er »Troldestenen« udkastet fra Sjelstofto Fællede af en Trolde, der vilde kaste den til sin Søn paa Rødby Mark.

Jens Wolsing.

Et Hundredaarsminde.

Nedenstaaende Soldaterbrev, som skildrer Slaget ved Fredericia den 6. Juli 1849, er skrevet af min Farfader Væver og

Musiker *Hans Christian Hansen*, f. 27. Juli 1819 i Øverup (se iøvrigt L. Larsen Eskes Artikler i Aarvog 1938 og Aarvog 1947) til min Bedstemoder i Ønslev.

Bedstefader deltog ikke personlig i Slaget, da han var Foureer (3. Komp., 1. Res. Jægerkorps), men det giver dog trods sine Fejltagelser et Indtryk, som ikke opnaas gennem en almindelig Beretning.

Brevet er skrevet aldeles nøjagtigt af, og man kan ikke undgaa at bemærke, hvor udmærket en Ortografi, der kunde opnaas af et Menneske, der ikke havde anden Uddannelse end den, man kunde faa i en Landsbyskole i de Tider (indbyrdes Undervisning!).

Jeg er forøvrigt i Besiddelse af alle Brevene til min Bedstemoder i de 3 Krigsaar; derimod er hendes Breve gaaet tabt.

Bøgelund i Fyen d. 8. Juli 1849.

Min kjære elskte Kone!

Jeg har saa meget at fortælle Dig i Dag, men jeg veed næsten ikke, hvormed jeg skal begynde. Det sidste Brev, jeg skrev til Dig, var kun sørgelig, da jeg deri maatte fortælle Dig, at min Kapitain var saaret, tilligemed saa mange af mine gode Kammerater, men alt dette var intet at ligne med, hvad der foregik i Gaar. — Jeg skal nu kortelig fortælle Dig Sandheden, saa at Du ikke skal tvivle, naar Du læser Beretningerne herom i Aviserne. — General Ryes Brigade, som har ligget oppe i Jydland, og 6te Brigade, som har ligget paa Als, var i de sidste Dage ankommen hertil, for uden de 2 Brigader, som laae her i Fyen og Frederitz iforveien. (En Brigade bestaar omtrent af 6000 Mand). Der var altsaa noget over 20.000 Mand i Frederitz. Disse rykkede i Gaar Nat Kl. 1 ud, for at ødelægge alle de Batterier, Tydskerne havde bygget og opkastet rundt omkring hele Byen. Det varede ikke en halv Time, inden den meest rasende Geværild udviklede sig omkring hele Fæstningen. Uagtet der faldt i Hundredviis paa begge Sider, vedblev Vore dog at gaa frem, stormede og tog den eene Skandse, og det eene Batterie efter det andet. Tydskerne blev jagede lige ned til Kolding, (et Stykke Vei af 3½ Miil), og paa denne Vei faldt en uhyre Mængde. Men nu skal Du høre Resultatet, kjære Kone: — Alt det svære Skyts, som Tydskerne hele

Tiden har havt liggende her, og hvormed de har ødelagt Byen, og dræbt og saaret uendelig mange, — det har Vore erobret alt sammen, tænk Dig, kjære Kone, 25 af de store 84 pundige Kanoner, 2 Feltbatterier, hver paa 8 Kanoner, 60 Vogne med Kugler og Krudt, flere Vogne med Munderingssager, og mange andre Ting har vore taget i deres Batterier, og kjørt ind til Frederitz, desuden har vi faaet 40 Heste, som stod forspændt for deres Kanoner, endvidere har vore taget 34 Officerer og henimod 1900 Mand tilfange, og endnu siges der at staae 3000 Mand i en Skov, som Vore har besat paa de 2 Sider, og paa de andre 2 Sider grændser den ud til Søen, saa det vist bliver umulig for dem at komme derfra, og man haaber derfor ogsaa at tage disse, naar de ikke længer kan nære dem der for Hunger og Tørst. — Det var det frygteligste Slag, vi endnu har oplevet, hvormange der er faldet er umulig at opgive endnu, man mener at vi har tabt 1500 Mand med Saarede og Døde, Tydskerne har rimeligvis tabt mange fleer, foruden alle dem de har mistet som Fanger. — Vi har desværre tabt en stor Mængde af vore bedste Officerer. General Rye er falden, han døde strax, General Moltke er saaret, og man siger, at General Schleppegrell skal være saaret. — Af de andre Officerer, kunde jeg opregne en heel Deel, men da Du alligevel ikke kjender dem, vil jeg heller forbigaae dette. Hvormange af mine Kammerater der er saarede eller døde veed jeg desværre ikke endnu. Johannes Horne er saaret af en Kugle i det eene Laar, dog er det ikke farlig, og han kommer sig nok igjen. — Du kan hilse Caroline, at jeg har talt med Peder, hendes Mand, han er ikke saaret, men har forvredet sit ene Been, han er lagt ind paa et Hospital her i Fyen, og han vil snart blive rask igjen, om Hans Humles Peder eller Hans Germansens Svoger eller de andre der hjemme fra kan jeg desværre endnu ikke give nogen Underretning om, da jeg endnu siden Slaget ikke har været ved Kompagniet. Jeg har, som jeg fortalte Dig i mit forrige Brev, kjære Kone, bestandig været her i Fyen, og jeg kan aldrig nok takke Gud og være glad at jeg har undgaaet denne store Fare, især for Din Skyld kjære elskte Kone, og min lille Dreng. — Man siger, at dette Slag nu skulde have en afgjørende Virkning paa det Hele, og at det nu snart skulde blive forbi: — Pritvitz, General for Proiserne og Rigstropperne, har erklæret

at han ikke længer vil hjælpe Slesvigholstenerne man siger endogsaa at han hemmelig skal have skrevet til vor General eller til Kongen, at vi skulde søge at slaa Slesvigholstenerne tilbage, saa skulde han med hele Forbundsarmeen nok forholde sig rolig, og siden efter see at finde en Leilighed til at trække sig ud af det Hele. Hvad de slesvigholsteenske Kjeltringer angaar, da er dette nu skeet, de er slaaet tilbage saaledes, at hvis de ikke faar Hjelp, ønsker de vist ikke at komme igjen. — Vi venter nu med Længsel at see hvad Resultatet vil blive. Om et Par Dage skal jeg skrive Dig til igjen kjære Kone og jeg haaber da at kunne fortælle Dig mere paalidelige Beretninger om Udfaldet af dette store Slag. Vort Korps har mistet næsten alle Officererne, der er givet det Løfte at det skal blive det første som skal komme herover til Fyen for at udhvile sig og bringe alting i Orden igjen, hvis dette ikke skeer i Dag, maa jeg reise over til Frederitz for at udbetale Lønning til Kompagniet imorgen, de har nemlig ikke faaet Lønning de sidste 10 Dage. — Jeg skal da forespørge mig om alle dem der hjemme fra som tjener her ved Korpset, og jeg skal da strax fortælle Dig det kjære Kone, at Du kan bringe Efterretning derom til deres Familier. — Jeg maa nu ende mit Brev for i Dag da Posten strax skal afgaae. Jeg venter Brev fra Dig kjære Kone enten i Dag eller i Morgen, og saa snart jeg har modtaget det skal jeg strax skrive Dig til igjen. Jeg har endnu ikke hørt om Du har faaet de 5 Rbd.er, jeg sendte Dig for over 8 Dage siden, dog jeg haaber at Du har Svar paa Vei herind til mig. Hils nu Dine kjære gode Forældre og alle gode Venner mange Gange, og lad os takke den algode Gud, kjære elskte Kone, som hidindtil saa naadig har bevaret mig, og bede Ham at Han fremdeles vil unde mig Liv og Helsen at jeg sund og rask maa vende tilbage til Dig og min dyrebare lille Glut, gid ogsaa Han vil beskyrme og bevare Eder fra alt Ondt, det ønsker af Hjertet

Din evigtrofaste Christian.

Skriv mig snart til igjen.

G. Christiansen.

Stormfloden 1872.

En Optegnelse fra Olstrup Sogn.

I Aarbogen for 1943 er der fortalt om Stormflodsdagen den 13. Novbr. 1872 i Errindlev Sogn. At Stormfloden ogsaa forvoldte Ødelæggelser i Annekssognet Olstrup, fremgaar af en ganske kort Beretning, som jeg har fundet i Bjernæs Skoles gamle Dagbog, hvor den er indført med Blæk. Denne Optegnelse, der er forfattet af *Søren Rasmussen* (født 1840 i Bjernæs, fra 1866—1911 Lærer ved Bjernæs Skole), har følgende Ordlyd:

»Vandet voxte den 13de Novbr. til en aldrig kjendt Høide. Fra mine Forældres, den 1ste Udflyttergaard, stod alt under Vand mod Syd, saalangt Øiet kunde se. I den 2den Udflyttergaard stod Vandet circa 1 Alen op i Huset. I Husene længere nede stod Vandet mest op til Taget. Det Hus, der stod paa Gmd. Søren Larsens Fæland, seilede bort med to unge Folk, som nylig vare gifte. Manden hed Hans Hansen«.

Birger Isaksen.

En gammel »Forpligt«.

I vore Dage kan en Synder undertiden slippe med en Advarsel. Dette hændte ogsaa i svunden Tid, men for at give Advarslens mere Eftertryk, lod man Synderen udstede en Forpligt, hvori han erkendte, at hvis han forsyndede sig igen, da blev ogsaa den gamle Sag trukket frem. Altsaa noget lignende en betinget Dom.

En saadan Forpligt findes i Lollands Herreds Provstebrokol og lyder saaledes:

Anno 1751 d. 21. Juli var Provsten i Nørre Herred med 2de af Herreds Brødrene, nemlig Hr. Claus Wiinholt i Horslunde og Hr. Jochum Suhr i Utterslev samlede i Vesterborg Præstegaard for der paa ny at sætte Degnen Thomas Kradepohl i Birket i Rette for hans hidtil vedhængende Drukkenskab og bekendte Forsømmelse i Embedet, hvortil Biskoppens Brev til velvise Degn Sr. Wulf af næstafvige 7. April: Havde beskikket ham, om der og ved saadan Ømhed og Skaansel kunde vundt noget, saa at ham Kradepohl maatte betænke sig, og aflade fra sit

forrige slet førte Levned, herefter kunde (blive) ædruelig og tage sig sine Forretninger tilbørligen an, Gud til Ære, Menigheden til Fornøjelse og Nytte, og sig selv til en god Samvittighed. Han Kradepohl lod da følgende tilføje saaledes:

Siden jeg undertegnede Tomas Kradepohl, Sognedegn til Birkets Menighed af Hr. Provst Ullitz tilligemed Hr. Wiinholt og Hr. Jochum Suhr blev for mit Drukkenskab i Embedet i Dag i Vesterborg Præstegaard reprimanderet og sat til Rette, baade derfor ogsaa for Forsømmelse med de Unge, kan jeg ikke nægte, at jeg jo desværre baade i Kirken ved Guds Tjeneste og Byerne siden min givne Forskrivning d. 31. Oktober 1750 mange Gange har været overilet af Drukkenskab idet jeg med Guds Hjælp herefter aldeles skal (af)lade, og i alle Maader baade i og uden Embedet skal opføre mig upaaklageligt, det jeg herved helligen lover og tilstaar, og i vidrig Fald saa vil jeg, at alt det forargelige, jeg forhen har begaaet, skal staa mig aaben for, og derefter Loven at dømme.

Vesterborg Præstegaard d. 21. Juli 1751.

T. Kradepohl.

Om det saa har hjulpet denne anden Gang, kan man kun gisne om. Ihvert Fald var der ikke beskaaret ham lang Tid til at forbedre sig i, da han allerede døde i Sommeren 1752 kun ca. 38 Aar gammel.

Alfred Larsen.

Falsters egnhistoriske Arkiv.

Som en Afdeling af Museet »Falsters Minder« oprettedes den 1. December 1948 et egnhistorisk Arkiv for Falster, der af praktiske Grunde faar til Huse paa Centralbiblioteket i Nykøbing F.

Det først oprettede Arkiv her i Landet af denne Art er Faaborg byhistoriske Arkiv, der blev oprettet i 1937 og siden er blevet efterfulgt af andre by- eller egnhistoriske Arkiver. Her i Nykøbing F. fandtes paa »Falsters Minder« ca. 300 Aktstykker bestaaende af Skøder, Panteobligationer, Breve, personlige Attester, Borgerskabsbreve o. s. v. samt en Del Billeder, og alt dette Stof er nu indgaaet i Arkivet og danner jo et godt Grund-

lag at begynde med. I Arkivets Formaaalsparagraf hedder det, at det er Arkivets Opgave at indsamle og opbevare for Eftertiden Breve, Dokumenter, Protokoller, Billeder, Tryksager m. m. til Belysning af Falster og dets Beboeres Historie. Arkivet ledes af et Udvalg, der er valgt af Museet og bestaar af Museets Formand, Kommunalærer P. Jensen, Overbibliotekar P. Munch og Fuldmægtig F. Nabe-Nielsen med sidstnævnte som Formand. Det er imidlertid Hensigten enten at udvide Udvalget med Repræsentanter for Øens forskellige Egne eller etablere et Samarbejde med interesserede Tillidsmænd i Sognene. Det er nemlig saaledes ved Starten, at omtrent Halvdelen af Arkivets Indhold vedrører Landsognene og Stubbekøbing, og man ser gerne fra Arkivets Side denne Stilling opretholdt.

Ordningen af Stoffet sker efter samme System som i Faaborg, der ogsaa i denne Henseende har været Forbillede for de fleste Arkiver her i Landet, og det vil være naturligt at tilstræbe en vis Ensartethed i Ordningen Landet over.

Stoffet deles i tre Afdelinger: Sted, Person og Sag.

I. Den stedlige Afdeling indeholder Sager som By- og Matrikelskort, Ejendomspapirer, Billeder og Negativer og iøvrigt, hvad der specielt findes i Tilknytning hertil.

II. Den personlige Afdeling indeholder Materiale vedrørende Beboernes personlige Forhold og Liv saasom Breve, Dagbøger, Skudsmalsbøger, Vandrebøger, Søfartsbøger, Borgerskabsbreve, diverse personlige Attester, Eksamensbeviser, Billeder o. s. fr..

III. Den saglige Afdeling indeholder Materiale fra Udstillinger, Handel, Haandværk, Foreningers Forhandlingsprotokoller, Regnskaber, Tryksager, Sange o. s. v. eller kort sagt det, der ikke kan anbringes i de to førstnævnte Afdelinger.

Materialet ordnes i Mapper, der har en Farve for hver Afdeling, henholdsvis graa, grøn og orange med Kartotek kort i samme Farver. I den stedlige Afdeling er Stoffet ordnet efter Matrikelnummer inden for hver By eller hvert Sogn og i den personlige Afdeling efter Efternavn i alfabetisk Orden. I den saglige Afdeling er ligeledes anvendt alfabetisk Ordning efter et Stikord, f. Eks. kan nævnes, at et Omslag paaskrevet »Borgervæbning« indeholder »Proklamation af 1807 om Oprettelse af frivillige Værn i Lollands Stift« og »Krigssang for Borger-

væbningen i Nykøbing« (uden Aarstal). Der forekommer jo iøvrigt saa forskelligartet Stof i denne Afdeling, at det ofte maa ordnes efter et Skøn. Kartotekkortene viser altid Vej til Mapperne, og Personkortene indeholder ogsaa Henvisninger til de to andre Afdelinger. Der er dog kun medtaget Personer, naar de optræder som Hovedpersoner d. v. s. for et Skødes Vedkommende som Køber eller Sælger, men ikke hvis de ellers af anden Grund er nævnt deri. Ved Fortegnelser paa Personer, f. Eks. paa Skattelister o. lign., er de paagældende heller ikke opført i Personkartoteket, idet saadanne Sager maa findes under Sognet. Der er ingen Grund til at tro, at Benyttelsen af Arkivet vil volde Vanskeligheder, idet der vil blive udarbejdet en Vejledning i Arkivets Benyttelse, naar Ordningen er tilendebragt.

Arkivet har som bekendt gennem Dagspressen opfordret Folk til at aflevere Arkivalier og Billeder til Arkivet og vil gerne gennem disse Linier bede Samfundets Medlemmer støtte os i dette Arbejde. Der er allerede gaaet meget værdifuldt Materiale tabt for Egnshistorien, men der er nu skabt Mulighed for at opbevare saadanne Kilder til Eftertiden. Vi kan naturligvis ikke vise Mangel paa Takt ved at rende Folk paa Dørene umiddelbart efter et Dødsfald for at sikre os Arkivalier, og derfor behøver vi Hjælp i Arbejdet.

Selvfølgelig vil man fra Arkivets Side være paa Vagt overfor eventuelle Misbrug af Arkivets Indhold, og der vil da ogsaa kunne tages Forbehold med Hensyn til det afleveredes Benyttelse. I Almindelighed vil det vel kun være nødvendigt for Foreningers Forhandlingsprotokoller og Arkivalier af lignende Art.

Med Tiden skulde vi gerne naa dertil, at Arkivet havde Afskrifter eller Fotokopier af de mest benyttede Arkivalier som f. Eks. Folketællingslisterne fra 1787 og Kirkebøger. Iøvrigt ligger hele Spørgsmaalet om de lokalhistoriske Arkiver i Støbeskeen, og det vil aabne store Perspektiver, hvis der kan indledes et Samarbejde mellem paa den ene Side de lokalhistoriske Arkiver og paa den anden Side Rigs- og Landsarkiverne. Det er Falsters egnshistoriske Arkivs Ønske at være et Led i dette Samarbejde til Gavn for denne Landsdel.

F. Nabe-Nielsen.

Fra Bogverdenen.

»Danmarks Geologiske Undersøgelse«, der oprettedes 1888 med det Formaal at faa foretaget vort Lands geologiske Kortlægning, har nu som et Led i dette Arbejde udsendt *V. Milthers: Det danske Istidslandskabs Terrænformer og deres Opstaaen*. Det er ikke Hvermands Sag at sidde inde med Viden om, hvorledes Landskabet i de forskellige Landsdele er blevet formet under Frigørelsen fra Isdækket. Derfor er denne Bog i høj Grad paa sin Plads.

V. Milthers:
Det danske
Istidsland-
skabs Ter-
rænformer
og deres
Opstaaen.

Vor Landsdel hører i geologisk Henseende ikke til de mest bemærkelsesværdige, hvorfor Omtalen af den da ogsaa kun omfatter 6 af Bogens 234 Sider. En Ejendommelighed, der kun faa Steder i Danmark findes Mage til, er dog de mærkelige Jordfaldshuller — »Lunger« — i Egnen omkring Birket og Ravnsby.

De største og mest udprægede er »Møllelungen« og »Kirkelungen«. Det er Smaasøer med ganske afrundet Omkreds og stejle Skraaninger paa indtil 12 Meters Højde, og de maa være fremkommet ved Smeltning af jorddækkede Isrester stammende fra en Bræ, hvis Udstrækning endnu kan spores i Terrænet.

Storværket *Danmarks Kirker*, udgivet af Nationalmuseet og udsendt af G. E. C. Gads Forlag, er nu naaet til Maribo Amt.

Danmarks
Kirker,
udgivet af
National-
museet.

Skildringen af vor Landsdels Kirker vil omfatte ca. 12 Hæfter à 112 Sider, af hvilke de 2 første nu foreligger. Der udsendes 3—4 Hæfter aarlig, saaledes at der vil hengaa 3—4 Aar, inden hele Værket er tilendebragt.

Naar dette er sket, vil vore Lokalhistorikere og andre interesserede være blevet berigede med et Værk af enestaaende Betydning for vor historiske Forskning.

De lolland-falsterske Kirker — især Landsbykirkerne — er

vidt forskellige fra det øvrige Lands og med Hensyn til hele Arkitekturen saa særprægede, at man endogsaa taler om en særlig lolland-falstersk Stil, hvis Baggrund er mangeartede Paavirkninger og Veje.

Ogsaa Inventaret i de lolland-falsterske Kirker er i høj Grad særpræget og viser ejendommelige Træk sammenlignet med det øvrige Danmarks Kirkeinventar.

Alle disse Forhold har i de senere Aartier beskæftiget adskillige Forskere, hvis Resultater imidlertid er spredt i Enkeltværker, Aarbøger og Tidsskrifter, saa at det for den ikke specielt kyndige er vanskeligt at danne sig et Helhedsbillede. Derfor maa det nu paabegyndte Værk, der samler al vor Viden om disse Emner, hilses med stor Glæde, ligesom det utvivlsomt afhjælper et længe følt Savn.

Herfor borger ogsaa den kyndige Redaktion, Museumsinspektørerne mag. art. *Otto Norn* og Dr. phil. *Aage Roussell* under Medvirken af *Gertrud Købke Knudsen*, der foretager Arkivgennemgangen af Regnskaber, Synsprotokoller m. m.

De foreliggende Hæfter indledes med en kort Gennemgang af Værkets Plan. Derefter følger en meget udførlig og meget instruktiv Fortegnelse over Fagord. Her er paa en forholdsvis begrænset Plads, der alligevel omfatter talrige tekstbelysende Tegninger, samlet og forklaret alle de mange Fagudtryk, som tit tynger Skildringer af Kirkearkitektur og gør en saadan Skildring næsten uforstaaelig for den jævne Læser.

Som det sig hør og bør indledes Skildringerne af de enkelte Kirker med en Gennemgang af Maribo Domkirkes rige Historie, ejendommelige Arkitektur og højest værdifulde Inventar — herunder ogsaa det dejlige Maria-Billede, der anses for at være det ældste i Norden bevarede Maleri paa Lærred. Det har ellers sin Plads i Landemodesalen, men har været udlaant til den danske Kunstudstilling i London og er for Tiden i Nationalmuseet, der har ønsket at beholde det, hvad Menighedsraadet dog energisk har modsat sig.

1. Hæfte bringer hele Skildringen af Maribo Domkirke og det meste af den tilsvarende af Nakskov Kirke. I 2. Hæfte skildres saa de øvrige Købstadkirker, undtagen Stubbekøbing, hvorefter de følgende Hæfter vil være helliget denne og Landsbykirkerne.

Prisen paa Værket er overkommelig, nemlig 6 Kr. pr. Hæfte eller ialt 72 Kr. Det bør anskaffes af alle historisk interesserede, samtlige Biblioteker og Lærerbogsamlinger paa Lolland-Falster. Det er ogsaa en nærliggende Tanke, at hver eneste af vore Kirker anskaffer i hvert Fald det eller de Hæfter, der bringer Omtalen af Kirken, og henlægger disse i Vaabenhus eller Sakristi som en Vejledning for besøgende.

I Anledning af 200-Aaret for Statsminister C. D. F. Reventlows Fødsel er *Arthur Petersens* udmærkede og forlængst udsolgte Bog fra 1929: *Greve Chr. D. F. Reventlow til Christianssæde* udsendt i en ny, omarbejdet og udvidet Udgave.

Arthur
Petersen:
Greve Chr.
D.F.Revent-
low til
Christians-
sæde.

Takket være Udvalget for Folkeoplysnings Fremme, der har taget sig af Udgivelsen, fremtræder Bogen i Modsætning til Førsteudgaven i et meget smukt Udstyr og med en Række yderst velvalgte Illustrationer.

Bogen bringer selvsagt intet nyt Stof og forsøger ingen egentlig Vurdering af Reventlows Virke; men efter en god og instruktiv Indledning giver den en jævn, let læselig Skildring af Reventlows Liv og Gerning.

Den gamle Ordenshistoriograf har udsendt sine Memoirer under Titlen: *Livsdagen lang*. Det er en meget interessant Bog, der bl. a. — gennem Forfatterens nøje Tilknytning til den reventlowske Slægt — viser os Glimt af Livet, som det levedes i denne Kreds i Tiden omkring 1890.

Louis Bobe:
Livsdagen
lang.

Det var Interessen for Kulturforbindelsen mellem Danmark og Tyskland i det 18. Aarhundrede, der førte Forfatteren til Brahetrolleborg og senere til Pederstrup og Christianssæde for at foretage Studier i de derværende Familiearkiver.

Paa Christianssæde møder vi den daværende Lensgreves Moder, Grevinde Benedicte Reventlow »æret og afholdt af alle, en sjælden fornem og elskværdig Dame«, der trods en Lamhed, som voldte, at hun kun bevægede sig gennem Stuerne ved en Stok, dog fulgte alt og alle omkring sig med Velvilje og Omtanke. Slægtens ældste var dog ikke hende, men Komtesse Malvine Reventlow, Statsministerens Barnebarn. Hun, der paa den Tid var 86 Aar gammel og Bærer af Slægtens Traditioner, havde som Barn og ung siddet ved hans Familiebord paa Pederstrup og lyttet til hans Samtaler med hans Søster, den aandfulde Louise

Stolberg. Af de yngre af Slægten fremhæves Grev Ludvig Reventlow, Rudbjerggaard, »rigtig et Solskinsmenneske«, og først og sidst den daværende Besidder af Grevskabet, Lensgreve Christian Einar Reventlow, om hvem Forfatteren træffende siger, at han »levede sit Liv ligesom for sine Fædres Øjne. Hans Stræben gik ud paa, i en anden Tid og i en anden Skikkelse efter deres lysende Forbillede at vise det bedste, han evnede«.

Ogsaa Beboerne af det forlængst nedrevne »gule Hus« ved Pederstrup »Tanterne« Emma og Caroline von Qualen omtaler Forfatteren indgaaende, skønt han næppe har kendt dem personligt, da de døde henholdsvis 1883 og 1885. Særegent for dem var deres næsten eventyrlige høje Mening om Adelens Betydning, en Opfattelse, der tit kunde give sig de mest barokke Udslag. Men ellers var de fordringsløse og sad som Søstrene paa Kinnekullen og spandt Livets graa Traad, mere levende i det fortidige end i det nutidige.

Paa Lofterne paa Pederstrup fandt Bobé stuvet ned i gamle Kasser og Kufferter i Tusindvis af Breve, væsentlig fra og til Louise Stolberg, og disse Breve blev Grundlaget for det enestaaende Brevværk »Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede«.

Axel Steensberg: Malede Bonde-møbler. Udgivet af Nationalmuseet.

Nationalmuseets Publikation: *Malede Bonde-møbler* af Axel Steensberg er et stateligt og overordentlig smukt udstyret Hæfte om et Emne, der betyder nyt Land for dansk kulturhistorisk Forskning. I Renæssancetiden begyndte danske Bønder at lade det da opblomstrende Snedkerhaandværk fremstille Møbler til deres Stuer. Disse udskaarne Skabe, Kister, Paneler o. s. v. var til at begynde med umalede, men snart opstod Trangen til at dekorere dem med stærke — især grønne, blaa og røde — Farver. Bundfarven var imidlertid forskellig fra Landsdel til Landsdel. Paa Lolland-Falster var grønt den fremherskende Farve, selv om blaamalede Møbler ogsaa forekom.

Tid efter anden opstod en særpræget lolland-falstersk Dekorkunst. Den anvender ganske vist de samme rød-hvide Roser og Tulipaner, som er det gennemgaaende Træk i hele den ødanske og østjyske Almue-maling, men hyppigt anvendes ogsaa mere brogede Blomster i klare sort-rød-hvid-blaa Farvesammensætninger, f. Eks. Nelliker malet i rødt med sorte Konturer.

En typisk lollandsk Ejendommelighed er Trangen til at »garnerne« Blomsterne med smaa kommaformede hvide eller sorte Pletter, hvorved Dekorationen faar et eget uroligt Præg. En anden Ejendommelighed opstaar ved, at Blomsterkransene paa Kisterne er mere spraglede end i andre Landsdele, ligesom de ofte er sammensat dels af større Blomster, dels af en Mængde smaa langstilkede Blomsterplanter, der skyder i Vejret blandt Roser og Tulipaner som Ukrudt i en Kartoffelmark.

Nationalmuseet ejer flere typiske lollandske Standkister, dekoreret paa ovennævnte Maade, heraf en meget statelig Kiste fra Toreby ved Nykøbing. Den er afbilledet i Hæftet, desværre uden Farver. Dens Forside bærer Ejermonogrammet K J D og Aarstallet 1826. Dens sidste lollandske Ejer var afdøde »Smedemaren« i den forlængst nedrevne Toreby gamle Smedie.

I det pompøse Jubilæumsskrift *De danske Statsbaner* 1847—1947 udgivet af Generaldirektoratet for Statsbanerne i Anledning af Hundredaarsdagen den 26. Juni 1947 finder vi en indgaaende Skildring af det i sin Tid saa meget omdiskuterede Krøhnke'ske Forsøg paa at virkeliggøre Drømmen om Fugleflugtslinien København—Hamborg.

De danske
Statsbaner
1847—1947.

Krøhnke var en holstensk Civilingeniør, der i Februar 1865 til Regeringen indgav et Projekt om en Bane fra København til Sjællands Sydkyst ved Vordingborg, hvorfra den over Broer skulde føres videre over Farø og Bogø til Falster og Lolland og ende med en Havn ved Rødby. Ved et Færgeanlæg skulde den tilsluttes en Bane paa Femern, der skulde føres videre til Lybæk eller Hamborg. Krøhnkes virkelig storstilede Plan vakte almindelig Begejstring. En Kommission under Forsæde af D. G. Monrad blev sat til at bedømme den, og ved Lov af 9. Februar 1866 blev der givet Krøhnke Koncession paa saavel Anlæg som Drift af Baneprojektet. Gennem den sagnagtige Bankier Baron Gedalia, hvis Baroni laa paa Maanen, og som havde købt sin Barontitel af Staten St. Marino, lykkedes det ham at skaffe den forlangte Garantisum paa 20.000 Pund Sterling; men da denne endnu inden Lovens Gennemførelse var trukket tilbage, forlangte man, at Krøhnke i Stedet skulde udrede andre 20.000 Pund Sterling af Aktiekapitalen inden 6 Maaneder efter Lovens Vedtagelse.

Krøhnke begyndte nu en vild Jagt efter disse Penge, som det imidlertid ikke lykkedes ham at skaffe, og dermed faldt Projektet til Jorden.

Skuffelsen herover var almindelig paa Lolland-Falster. Men nu optraadte en ny Mand paa Scenen, og han havde i Modsætning til Krøhnke den tilstrækkelige økonomiske Basis. Det var C. F. Tietgen. Sammen med Grev Knuth, Knuthenborg, anlagde han først den lille Bane fra Maribo til Bandholm. Men han nøjedes ikke dermed. Ved nogle dristige politiske og finansielle Manøvrer, der vakte berettiget Opsigt, fik han overdraget Koncession til Anlæg af Falsterbanen, som det sjællandske Jernbaneselskab havde paabegyndt. Den 28. September 1871 købte Tietgen Falsterbanen af sidstnævnte Selskab for 750.000 Kr., og samtidig sikrede han sig, at Banen kunde færdigbygges for et betydeligt lavere Beløb end projekteret. 1872 vedtog Rigsdagen Loven om en lolland-falstersk Bane, der enten kunde anlægges som en gennemgaaende Færgeforbindelse til Femern eller alene som Lokalbane. I April 1873 fik Tietgens Bank, Privatbanken, Koncession paa Banen, og Tietgen oprettede saa Det lolland-falsterske Jernbaneselskab, der anlagde Banen fra Nykøbing til Nakskov med Sidebanen fra Maribo til Rødby.

Minde-
pladsen
i Aastrup. Førstelærer *H. Fr. Olsen*, Vejringe, har i et nydeligt udstyret Hæfte *Mindepladen i Aastrup* samlet Artikler og Oplysninger om det storslaaede Konge-, Genforenings- og Frihedsminde, som i Sommeren 1945 rejstes paa den gamle Tingplads i Aastrup.

Tanken herom skyldtes nu afdøde Provst Ove Degenkolw, som allerede i 1920 slog til Lyd for Rejsningen af en Genforeningssten. Tanken var sikkert blevet til Virkelighed i 1940, hvis ikke Besættelsen havde grebet forstyrrende ind. 1941 tog Provsten sin Afsked og forlod Aastrup, men inden sin Afrejse overdrog han Lærer Olsen at søge Sagen fremmet, naar Forholdene tillod det. Dette skete altsaa i 1945. Hele Sognet samledes om Løsningen af Opgaven, og nu prydes den hyggelige Landsby af de 3 Mindestene omgivet af en Krans af 11 mindre Sten med Sognets Bynavne. De vil ved deres Indskrifter tale til Eftertiden og minde om bevægede Tider i vort Folks og Lands Historie.

Scandia.
Årgång
1948—1949,
Häfte 1. Det fornemme svenske Tidsskrift for historisk Forskning *Scandia*« bringer i Häfte 1 i Aargangen 1948—49 en interes-

sant Afhandling af særlig Interesse for danske — og ikke mindst lolland-falsterske — Læsere. Det er Professor *Curt Weibull's Tåget över Bält*, Beretningen om Carl X Gustafs Erobringstogt over de tilfrosne Bælter i Februar 1658. Professor Weibull karakteriserer dette Togt saaledes: »Tåget över Bält är en lysande krigsbragd och i sina följder en av de avgörande händelserna i Nordens historia«.

Og han siger i Slutningen af sin Afhandling: »Historien känner få eller ingen krigsbragd likartad Tåget över Bält. Samtiden såg i dette eet Guds omedelbara ingripande, nära nog et mirakel«.

Intet Under, at saavel svenske som danske Historikere indgaaende har beskæftiget sig med dette Stykke Krigshistorie og nøje skildret den Kreds af Mænd, der i de afgørende Øjeblikke stod omkring den svenske Konge som de Raadgivere, paa hvem en stor Del af Ansvar og Æren rettelig maatte fordeles.

Hidtil har man tillagt Generalkvartermester Erik Dahlbergh den største Del af dette Ansvar og denne Ære. Naar dette er Tilfældet, skyldes det først og fremmest det — som det viser sig — alt for ensidige Kildemateriale, som Dahlbergh selv har efterladt i sin Dagbog og andre Skrifter.

Dette Kildemateriale er imidlertid først nedskrevet og offentliggjort mange Aar efter, at de bekendte dramatiske Scener i Dalum Kloster, paa Nyborg Slot, paa Langelandsbæltets Is og ved Fredsbanketten paa Frederiksborg Slot udspillede — de Scener, hvor Erik Dahlbergh spiller en saa fremtrædende Rolle, at man maatte antage, at han var Manden bag Carl X Gustafs »lysande krigsbragd«.

Men nu viser Professor Weibull i den førnævnte Afhandling, at dette ikke er rigtigt, men at Manden i Virkeligheden var — Landsforræderen Corfitz Ulfeld.

Erik Dahlberghs Erindringer om Bælttogtet er nedskrevet mange Aar senere, da han var en gammel Mand. De er paa-viselig urigtige paa afgørende Punkter, og de er bevidst selvforherligende.

Beviset herfor afgiver pudsigt nok Erik Dahlbergh selv. Det findes i hans Vidneudsagn under den store Proces i Malmø 1659 mod Corfitz Ulfeld og Leonora Christina, der beklagede

sig over, at Dahlbergh paa Grund af et Optrin i Præstens Hus i Frederiksodde (Fredericia) hadede dem og derfor stadig havde anvist Ulfeld daarlige Kvarterer, der i de afgørende Stunder søgte at fjerne ham fra Carl Gustaf.

Heroverfor bedyrer Dahlbergh, at det ikke kan være rigtigt, eftersom han fra 31. Januar til 11. Februar overhovedet ikke følger Kongen og Corfitz Ulfeld, men er dels paa Rekognoscering, og dels med det under Rigsadmiral Wrangel efterfølgende Infanteri. Først i Vaalse træffer han igen Kongen og Ulfeld. Hvis dette Vidneudsagn er rigtigt — og det maa huskes, at det afgives kort Tid efter Krigen — saa har Erik Dahlbergh følgende ikke været den, der førte den svenske Rytterhær over Bæltet — Manden bag Carl Gustaf.

Nej, Manden var Corfitz Ulfeld, der bestandig fulgte Kongen som Raadgiver og Vejviser. Det var ham, der modtog Nakskovs Kapitulation, som det var ham, der senere paa Svensk kongens Vegne forhandlede ved Freden i Roskilde den 26. Februar.

Det var endelig ham — og ikke Erik Dahlbergh — der den 10. Februar i Vaalse Præstegaard, hvor Carl Gustaf for et Par Dage opslog sit Hovedkvarter — modtog den store Naadesbevisning: Hele Langeland som et »verkligt hypotek« for 300.000 Rdlr. for ham og hans Arvinger. Det var Forræderens Løn.

Til Erik Dahlbergh vankede der intet, ikke engang Forfremmelse. Ja, i de nærmest følgende Aar var han endogsaa ude for rene Tilsidesættelser.

I sin Dagbog giver han sig — i sin egen Fantasi — Oprejsning. Men da var ogsaa de fleste af de, der havde kunnet protestere, døde og borte.

Personalhistorisk Tidsskrift har Overarkivar i Rigsarkivet *Bjørn Kornerup* offentliggjort en Afhandling *Bidrag til D. G. Monards Levned*, som vi ikke undlader at henlede vore Læseres Opmærksomhed paa, fordi den efter vor Mening er et vigtigt Bidrag til Forstaaelsen af Monrads særprægede Personlighed. Afhandlingen bygger paa en hidtil ikke fremdraget Kilde, nemlig Litteraturhistorikeren Professor Nicolaj Bøghs efterladte Papirer, der nu opbevares i den til de Rahbekske Mindestuer knyttede Haandskriftsamling, samt

nogle Breve, der nylig er skænket til Rigsarkivet. Blandt Nicolaj Bøghs Papirer findes et lille Hæfte med Titlen »Hørt og oplevet«, paabegyndt i December 1885, hvori han har optegnet dels egne Erindringer om Monrad, dels hvad der er ham meddelt af Stiftsprovst C. L. Tobiesen, Dannemarre, der af Bøgh betegnes som »Monrads ældste og bedste Ven«.

Gennem den Vrimmel af Smaatræk, som Nicolaj Bøgh har meddelt i det førnævnte Hæfte, mærker man tydeligt ikke alene Forfatterens kritiske Indstilling overfor Monrad, men ogsaa den københavnske Aandsverdens Reservation overfor den tidligere saa beundrede Politiker.

Dersom Skildringen af et stort Aftenselskab hos Lorenz Frölich, hvor Monrad er Gæst sammen med Ploug, Svend Grundtvig, J. C. Jacobsen, M. A. Goldschmidt, Andreas Munch, Fru Hall m. fl., er rigtig, forstaar man, hvilket Stridens Tegn Monrad efter sin Genindtræden i Politik (1882) var blevet i intellektuelle Kredse, der til Nød kunde tilgive ham 1864, men ikke at han nu lod sig vælge ind i Folketinget med Støtte af Venstre.

Til Belysning af Monrads Forhold til Præsterne i Lolland-Falsters Stift gengives sluttelig de førnævnte til Rigsarkivet skænkede Breve fra Monrad til Præsterne N. Clausen-Bagge, Rubbeløkke, og H. P. G. Koch, Sønder Kirkeby, tilligemed Monrads Visitatoptegnelser om disse samt Stiftsprovst Tobiesen.

Svend Jørgensen.

Aarsberetning.

Den ordinære Generalforsamling afholdtes den 13. December 1948 paa Hotel Baltic i Nykøbing. Formanden, Stiftamtmand Greve F. Reventlow, bød velkommen og aflagde følgende Beretning:

Lolland-Falsters historiske Samfund har stedse set det som sin Hovedopgave at yde Medlemmerne en god og fyldig Aarbog.

Aarbogen for 1948, der udsendtes i Foraaret, var præget dels af Statsminister C. D. F. Reventlows 200 Aarsdag, dels af 100 Aarsdagen for Valget til den grundlovgivende Rigsforsamling. Da vi ogsaa havde andet værdifuldt og aktuelt Stof liggende — f. Eks. Adjunkt Marius Hansens udmærkede Afhandling om Udgravningerne paa Slotø — hvortil kom Registeret for V. Række, blev Aarbogen baade større og dyrere, end vi egentlig havde Raad til.

Alligevel udsendte vi samtidig — endda som Gave til Medlemmerne — den i Fjor bebudede Bog af Kaj Munk: Landlige Interiører. Vi haaber, at Medlemmerne vil paaskønne denne Flothed, dels ved at fortsætte Medlemsskabet, dels ved at skaffe os øget Tilgang af Medlemmer, selv om vi ikke i den kommende Tid kan være lige saa flotte som i Aar.

Der er i indeværende Aar kun holdt eet Sommermøde. Det var denne Gang henlagt til et historisk Sted udenfor Stiftet, nemlig Vemmetofte adelige Frøkenkloster. Mødet, der afholdtes den 26. Juni, var begunstiget af det herligste Sommervejr og havde vundet stor Tilslutning. Vi vil sent glemme den enestaaende Venlighed og storslaaede Gæstfrihed, der mødte os ved denne Lejlighed. Et paatænkt Møde i Aastrup Kirke, hvor der i Sommer er afdækket interessante Kalkmalerier, har derimod maattet opgives, da Kirkens Restaurering tog længere Tid end beregnet. Mødet vil forhaabentlig kunne gennemføres i Sommeren 1949.

Dansk historisk Fællesforening holdt i Dagene 4.—5. September Aarsmøde i Maribo. I Mødet deltog de valgte Repræsentanter og flere af Bestyrelsens Medlemmer. Paa Mødets sidste Dag aflagdes Besøg paa Slotø og i Reventlow-Museet paa Pederstrup. Historisk Samfund var ved den Lejlighed sammen med Institutionen Statsminister C. D. F. Reventlows Minde og Lolland-Falsters Stiftsmuseum Værter ved en beskeden Frokost i Reventlowparkens Restaurant.

Arbejdet med Amtsudgaven af »Danmarks Riges Breve« har ligget stille i flere Aar paa Grund af Forhold, man ikke har været Herrer over: først Verdenskrigen, der tvang to af Hovedmedarbejderne til at flygte

til Sverige, dernæst den lange Typografstrejke. Det danske Sprog- og Litteraturselskab, der forestaar Udgivelsen, meddeler imidlertid nu, at næste Hæfte af Amtsudgaven vil kunne udsendes i Efteraaret 1948*).

Aarbogen for 1948 kostede os ca. 6000 Kr. og Kaj Munkbogen ca. 3000 Kr. Det kan derfor ikke overraske, at vi nu i økonomisk Henseende er paa bar Bund. Ganske vist regner vi med, at de 900 Ekspl. af Kaj Munk-Bogen, der udsendtes gennem Boghandelen, kan indbringe saa meget, at Fremstillingsomkostningerne derved dækkes. Foreløbig maa vi imidlertid nøjes med en mindre Aarvog, ligesom vi ogsaa maa vente med Udsendelsen af Aug. F. Schmidts interessante Bog »Fra Sydfalster«, til hvilken vi allerede i nogen Tid har haft et fuldt udarbejdet Manuskript liggende.

Alligevel finder vi ingen Anledning til at se mørkt paa Fremtiden. Vort Medlemstal har sidste Aar været stærkt stigende, saa vi nu har naaet vort foreløbige Maal, nemlig 1000 Medlemmer. Vi standser imidlertid ikke op dermed, og beder indtrængende interesserede Medlemmer hjælpe os med at skaffe os øget Tilgang.

I denne Forbindelse henleder vi ogsaa i Aar Opmærksomheden paa vort Lager af ældre Aarbøger. Efter en Oprømning paa Stiftsmuseet kom vi i Fjor i Besiddelse af en Del Eksemplarer af Aargangene 1913—21, der i længere Tid har været udsolgte. De fleste af disse Aarbøger blev revet bort med det samme, men vi har dog endnu en Del Eksemplarer af Aargangene 1913 og 1918 samt enkelte af 1920 og 1921. Disse og senere Aargange er til at faa for billige Penge ved Henvendelse til Kassereren.

Sluttelig er det os en kær Pligt at takke de Institutioner, der har ydet os Støtte i Aarets Løb, nemlig Undervisningsministeriet, Det Classenske Fideicommis, Maribo Amtsråd, Lollands Spare- og Laanebanks Fond, Nakskov, Den lollandske Landbostands Sparekasse, Nakskov, Landbostandens Sparekasse, Nykøbing F., Sparekassen for Nykøbing og Omegn, Landmandsbanken, Nykøbing F., Errindlev Sparekasse og Maribo Byråd.

Kassereren, Lærer Svend Jørgensen, aflagde derefter det reviderede Regnskab (se omstaaende Uddrag). Saavel Beretning som Regnskab godkendtes.

Til Bestyrelsen valgtes Førstelærer Fr. Hansen, Horbelev, Rektor L. Willesen, Nykøbing, Sognepræst Tage Lunn, Birket, og Grosserer Alfred Larsen, Nakskov.

Revisorerne, Amtsforvalter O. E. Sonne, Maribo, og Amtsfuld- mægtig Richard Nielsen, Nykøbing, valgtes ligeledes.

Under Eventuelt drøftede man Mulighederne for en fortsat Udgravning af Ravensborg Voldsted og Restaurering af de tidligere afdækkede Ruiner.

Endvidere omtaltes det nylig oprettede egshistoriske Arkiv**) i Nykø-

*) Dette er imidlertid ikke sket. — **) Se Side 144 ff.

bing og Spørgsmaalet om Indsamlingen af Materiale vedrørende Besættelsestiden.

Endelig foreslog Journalist Verner Hansen, Nykøbing, at Historisk Samfund tog Initiativet til paa Møllebanken ved Nr. Vedby at rejse et Minde for Helene Strange, idet det i 1949 er 75 Aar, siden hun blev født.

Uddrag af Regnskabet for 1947—48:

Indtægt:	Kr. Ø.	Udgift:	Kr. Ø.
Formue d. 1/4 1947.....	3745,99	Administration	1205,20
Renter	199,98	Aarbogen	5921,25
Tilskud	1045,00	Møder	656,77
Medlemsbidrag	4730,80	Andre Udgifter	131,90
Salg af Aarbøger	531,64	Formue 31/3 1948	2426,79
Indkommet ved Møder.....	88,50		
	<u>10341,91</u>		<u>10341,91</u>

Nye Medlemmer. (Indtil 31. Marts 1949).

Vicetoldinspektør, Kaptajn O. Marcussen, Sortedamsgade 5. III. Kbh. N.	Fabrikant Friborg, Maribo.
Chr. Westenberg-Jensen, Godthaabsvej 114, Kbh. F.	Husejer Niels Krøyer Hansen, Taarsvej 135, Nakskov.
Lektor, cand. polit. H. J. Hansen, Strandparken 14, II, Aarhus.	Sagfører, cand. jur. K. Vibe Christensen, Nakskov.
Stud. mag. Jørgen Larsen, Pileallé 7 G, I t. v., Kbh. F.	Tapetsermester C. H. Halvorsen, Egegade 2, Kbh. N.
Repræsentant Svend Dressel, Lille Strandvej 6 B, Hellerup.	Lærerinde Frk. Margrethe Thrane, Nyk. F.
Stiftsprovst Knud Hee Andersen, Maribo.	Cigarhandler Esben Larsen, Slotsgade 57, Nyk. F.
Sognepræst Fosdal, Nyk. F.	Søkaptajn Normann Brog-Nielsen, Laur. Larsensgade 8, Nyk. F.
Krøyer-Hansen, Taarsvej 135, Nakskov.	Købmand Iver Nielsen, Slotsgade 8, Nyk. F.
Skovfoged Kallesøe-Jensen, Rosningen, Vesterborg.	Lærer Erik Larsen, Højreby, Søllested.
Lærer B. Haagen, Mageltving, Torrig.	Sadelmagermester Bang, Søllested.
Fabrikant Georg Skytte, Sundby, Nyk. F.	Tove Sørensen, Springdamsvej 1 B. Gentofte.
Gdr. Ivan Hansen, Grænge St.	Journalist Verner Sinnbech, Tidende, Nakskov.
Kalkværksejer Erik Mortensen, Flintinge St.	Annoncechef Henry Gudmundsen, Tidende, Nakskov.
Konsulent M. K. Kristensen, Skelby, Fiskebæk.	Journalist Torben Kragh Andersen, Tidende, Nakskov.
Lærer Gunnar Pedersen, Sandby, Harpelunde.	Købmand Guldborg, Ø. Boulevard, Nakskov.
Frede Jensen, Skotterup 6, Nakskov.	Fabrikant Jørgen Petersen, Markmandsgade 7. St., Kbh. S.
Kontorassistent Svend Aage Jensen, Maribovej 66, Nakskov.	Overpolitibetjent Carl Julius Larsen, Jydeholmen 33 A. Kbh. Vanløse.
Lolland-Falster Foreningen for Aarhus og Omegn c/o Hr. H. J. Rasmussen, Chr. Wærumsgade 15, II, Aarhus.	

Redaktør Valdemar Skaaning, »Jyllandsposten«, Aarhus.
 Uddeler Jørgen Rasmussen, Bandholm.
 Maskinarbejder Fini Schimler, Brückersvej 30, Nakskov.
 Maskinarbejder Knud Hinsby, Taarsvej 113, Nakskov.
 Frk. A. Herland, Grønningen 1, Kbh. K.
 Fru Anne Sophie Boch, Breidablik Allé 8, Kbh. S.
 Frk. L. Davidsen, Kæmnerkontoret, Maribo.
 Repræsentant Krag, Maribo.
 Fabrikant Bonnis, Maribo.
 Direktør Terp-Lassen, Lollandske Jernbaner, Maribo.
 Kaare Rasmussen, Nr. Ørslev, Egebjerg.
 Overlærer Munk-Hansen, Solsikkevej 5, Nakskov.
 Fuldmægtig Hansen, Lollands Bank, Nakskov.
 Lærer Chr. Olsen, Herritslev.
 Godsejer Ejnar Roug, Mørdrupgaard, Lyng.
 Snedker Chr. Larsen, Herritslev.
 Snedker Knud Mejer, Saxkjøbing.
 Fru Dyr læge Winding, Fejø.
 Savværksbestyrer Hansen, Ryde Savværk, Ryde.
 Mejerier: Ejvind Rasmussen, Mejeriet Møllegaarden, Amager Boulevard 120, Kbh. S.
 Ligningsinspektør M. B. Hansen, Nyk. F.
 Læge Finn Tofte, Søllested.
 Overassistent Svend Petersen, Suhrsvej 2, Maribo.

Gartner K. E. Poulsen, Nyvej 1, Holeby.
 Lærerinde Frk. Karen Christensen, Bandholm.
 Provst F. Odsbjerg, Søllested.
 Gaardejer Rode Due Petersen, Skodse-bølle, Søllested.
 Kasserer Johansen, Nakskov Skibsværft, Nakskov.
 Landsretssagfører Jørgensen-Møller, Nykøbing F..
 Direktør Aage Knudsen, Nytorvhus, Nakskov.
 Cand. mag. Seedorff, Katedralskolen, Nykøbing F.
 Lærerinde Frk. Ulla Colberg Holm, Lindet, Vesterborg.
 Lærer Kaj Clausen, Købelev.
 Gaardejer Verner Larsen, Thorsgaard, Grænge.
 Gaardejer Chr. Hansen, Langelandsgaarden, Grænge.
 Overbibliotekar P. Munch, Nyk. F.
 Frk. Johanne Olsen, c/o Winkel & Mag-nussen, Højbroplads 7, Kbh. K.
 Fuldmægtig F. Nabe-Nielsen, Aavej 13, Nyk. F.
 Civilingeniør Balle, Maribo Sukkerfabrik, Maribo.
 Gaardejer Fru Martha Juul, Nøbbølle, Søllested.
 Vagtmester Aage Rørmark, Floras Allé 10, Kbh. Vanløse.
 Malermester Johs. V. Hansen, Genfor-eningsplads 3, Kbh. F.
 Værkfører Vilhelm Hansen, Orebyvej 25, Saxkjøbing.

Tidligere Aarbøger m. m. ~

Ved Henvendelse til Samfundets Kasserer, Lærer Svend Jørgensen, Toreby, Søllested, faas:

Aargangene 1913, 1918, 1920, 1921 samt 1922— 1937 à	Kr. 1.00
Aargangene 1938—1947 à.....	— 2.00
Aargang 1948	— 3.00
Norvin, William: Kilder og Hjælpemidler til Studiet af Lollands og Falsters Historie I—II.....	— 1.00
Litteratur om Lolland-Falsters Historie og Topografi	— 0.50
Beretning om Hjemstavnskursuset paa Lollands Høj- skole 1926	— 2.00
Jørgensen, J. og Ussing, H.: Lollandsk Landsbyliv...	— 2.00
Hjelholt, H.: Falsters Historie I—II.....	— 10.00
Haugner, C. C.: Maribo Historie I—II.....	— 7.00
Blatt, Franz: Under vor Haand og Segl.....	— 0.50
Grandjean, Louis, E.: Digeingeniør Peder Nicolajsen Pærregaard og hans Slægt.....	— 1.00

Vore Medlemmer kan ved Henvendelse til Dansk historisk Fællesforening, Landsarkivet, Viborg (Postkonto 86264), bestille Tidsskriftet *Fortid og Nutid* til Favørpris Kr. 4.00 aarlig (Bog-
ladepris Kr. 7.00).